

ANTON HABOVŠTIAK*

Zo slovenskej a slovanskej lexiky

HABOVŠTIAK, A.: From Slovak and Slavic Lexice. *Slavica Slovaca*, 34, 1999, No. 2, pp. 97–105. (Bratislava)

From words naming domestic animals the words *koza* and *cap* are substantial in particular. While the name *koza* sectionalises in Slovak territory only minimally (and only from a phonetic aspect), non-castrated male of a goat, i.e. *kozol*, has various names in Slavic languages, that's why we can talk about considerable lexical disparity.

It is characteristic of the Slovak language that, in dialects, the word used as a name of a male goat is not *kozol* but *cap* which became a technicality. Slovak is by that the only Slavic language in which the word *cap* naturalized not only in dialects but also in a standard language. The name *cap* infiltrated into several Slavic and Non-Slavic languages. This name is actually one of characteristic words of so-called Carpathian area.

The name *kozol* is known in Slovak dialects. But not as an animal name but in diverse word-formative modifications to name various reals. Rich polyvalence and substantial phraseology are characteristic for both, the word *kozol* and the word *cap*. It is shown in numerous collocations in Slovak as well as in other Slavic languages.

Linguistics. Slovak and Slavic lexice. Dialects. Phraseology. Comparison.

Doterajšie výskumy slovnej zásoby slovanských jazykov ukázali, že istá vrstva slov sa z lexikálno-sémantického hľadiska viac-menej člení a že túto diferenciaciu možno ohraničiť aj geograficky. Ale značná vrstva slov sa v slovanských jazykoch lexikálne nediferencuje, teda je spoločná pre všetky slovanské jazyky. Do skupiny lexikálne nediferencovaných slov patria pomenovania z najrozmanitejších okruhov hospodárskeho a spoločenského života, ale najmä zo sveta prírody. Najčastejšie sú to jednoslovné lexikálne jednotky, ktoré boli známe už v staršom (praslovanskom) období.

Patria sem aj názvy z oblasti živočíšneho sveta (napr. názvy domácich a poľných zvierat, názvy častí tela a viaceré slová, ktoré súvisia s biologickým životom živočíchov). Vo všetkých slovanských jazykoch sa vyskytujú a z lexikálno-sémantického aspektu sa nečlenia slová napr. ako *jahňa*, *holub*, *hus*, *jeleň*, *jež*, *krava*, *koza*, *medveď*, *mucha*, *ovca*, *ryba*, *samec*, *sokol*, *srna*, *straka*, *sova*, *vlk*, *vôl*, *vrana* a značné množstvo iných slov, pri ktorých však býva istá hláskoslovná a slovotvorná členitosť.

Z názvov pomenúvajúcich domáce zvieratá sú zaujímavé názvy *koza* (*Capra hircus*) a *cap*. Názov *koza* sa na slovanskom území člení iba minimálne z hláskoslovného hľadiska (porov. čes., luž., poľ. *koza*, rus., ukr. *kozá*, bielor. *kaza*, slovin. *koza*, srb. a chorv. *koza*, mac. *koza*, bulh. *kozá*). Nekastrovaný samec kozy, teda *kozol*

* PhDr. Anton Habovštiak, CSc., Hroboňova , 811 04 Bratislava.

má však už v slovanských jazykoch viaceré názvy, a ako ukázal výskum v ostatných rokoch, z celoslovanského hľadiska možno hovoriť o značnej lexikálnej členitosti. O týchto názvoch sa zistilo, že na slovanskom území utvárajú relatívne pevné areály, ktoré možno skúmať a aj spracovať metódou jazykového zemepisu.

Pre slovenčinu je príznačné, že sa v nárečiach ako názov samca nepoužíva slovo *kozol*, ale iba slovo *cap*, ktorý sa stal aj odborným termínom, a tak slovenčina je jediným slovanským jazykom, v ktorom sa slovo *cap* udomácnilo nielen v nárečiach, ale aj v spisovnom jazyku. Názov *cap* však prenikol aj do viacerých nárečí slovanských i neslovanských jazykov. Tento názov je totiž jedným z príznačných slov pre tzv. karpatský areál. Údaje o jeho geografickom rozšírení čerpáme z materiálu, ktorý sa získal pomocou dotazníka pre *Slovanský jazykový atlas* (Voprosnik obščeslavianskogo lingvističeskogo atlasa, Moskva 1965). Osobitnú pozornosť venujeme aj polysémii slov *cap* a *kozol* v slovenčine (na základe materiálu získaného pri výskumoch pre lexikálnu časť *Atlasu slovenského jazyka IV*, i pri získavaní lexikálneho materiálu pre pripravovaný *Slovník slovenských nárečí*).

Podrobný výskum slovanských jazykov v rámci jednorázovej akcie a relatívne rovnakou metódou ukázal, že ako názov tohto domáceho zvierat'a je najrozšírenejšie slovo *kozol*. V niekoľkých hláskoslovných obmenách je známe vo všetkých slovanských jazykoch, ale nemá všade rovnaký význam. Ako názov nekastrovaného samca kozy sa slovo *kozol* používa 1. v ruštine: *kozel* (*kozol*, *kozou*, *kazou*, *kazol*, *кѡзол*, *казол*); 2. v bieloruštine: *kazël* (*kazol*, *kozol*, *kožol*); 3. v ukrajínčine: *kozol* (*kozel*, *kazel*, *kuzel*, *kžel*, *kožol*); 4. v poľštine: *koziol* (*kožol*, *kožou*, *kožeu*, *kožol*, *kuožou*, *kuožeu*, *kuezeu*); 5. v lužičtine: *kozel* (*kozou*, *k×zou*, *koz×l*); 6. v češtine: *kozel* (*kozel*, *kužél*, *kozlik*); 7. v slovinčine: *kozol* (*kózou*, *kóz×l*, *kuóz×l*, *kozel*, *kózu*, *kazu*, *kuozu*, *kuózu*, *kuozo*, *kózlič*, *kuazlč*); 8. iba sporadicky v chorvátčine: *kozol* (*kozau*, *kozlič*) a v bulharčine (*kozel*) v dvoch bodoch.

Slovo *kozel* sa vo viacerých hláskových obmenách používa vo všetkých slovanských jazykoch na Balkáne, ale v iných významoch, t. j. nepomenúva sa ním nekastrovaný samec kozy. Ako názov tohto zvierat'a slovo *kozol* nie je známe v slovenčine, lebo na celom slovenskom území je rozšírené iba slovo *cap*.

Slovo *kozol* (*kozel*) sa vo význame ‚nekastrovaný samec kozy‘ nepoužíva v slovanských jazykoch na Balkáne ani v slovenčine, ale je v nich známe v iných významoch. Na označenie nekastrovaného samca kozy sa v južnoslovanských jazykoch rozšírili názvy z pôv. *прѣб* a *jarъcb* vo viacerých hláskoslovných a slovotvorných obmenách. Názov *prč* je známy 1. v srbčine a chorvátčine: *prč* (*прѣч*, *perč*), *prčak*, *prčévit*; 2. v macedónčine: *prč* (*parč*, *прѣч*); 3. v bulharčine: *prč* (*прѣч*, *прѣч*, *парч*, *пѣрч*); 4. v slovinčine, ale iba jednotlivo: *pirč*, *porč*.

Na znenie *prk* máme doklad aj z češtiny, ale iba z jednej lokality. Aj slovo *jarec* sa v tomto význame používa iba na Balkáne, a to 1. v srbčine a chorvátčine: *jarac* (*járac*,

jarec, *jar×c*), *jaruch*; 2. v macedónčine: *jarec* (*jarac*, *jaric*, *jar×c*); 3. v bulharčine (ale iba sporadicky): *jarec* a *jar×c*.

Ďalším, z geografického hľadiska značne rozšíreným názvom tohto zvierat'a v slovanských jazykoch je slovo *cap*. V jednotnej podobe (bez akýchkoľvek hláskových variantov) sa vyskytuje takmer v celom karpatskom oblúku, pričom utvára súvislý jazykový areál na území niekoľkých jazykov. Slovo *cap* ako jeden z výrazných karpaticizmov sa rozšírilo do všetkých nárečí na celom území Slovenska a preniklo aj do spisovného jazyka. Slovenské územie sa takto stalo jedinou oblasťou, na ktorej sa ako názov tohto zvierat'a používa iba slovo *cap*. V ostatných slovanských jazykoch sa toto slovo vyskytuje iba na ich okrají, a to na územiach susediacich so slovenskými nárečiami.

Slovo *cap* je známe v južnej oblasti Poľska, a to na severných svahoch Karpát na juh od miest Pszczyna, Olkusz, Mielec, Nisko, Bilgoraj a Tomaszów (*Mały atlas gwar polskich*, 1962, 5, mapa č. 207). Názov *cap* je charakteristický aj pre značnú časť ukrajinských nárečí, najmä pre nárečia Karpatskej Ukrajiny a nárečia na sever od tohto územia. Sú to dôsledne miesta, ktoré vzájomne súvisia a utvárajú zároveň aj súvislú nárečovú oblasť.

Slovo *cap* ako názov nekastrovaného samca kozy zaznamenali explorátori jednotlivu aj v macedónskych nárečiach (tri body). Známe je však aj v okolitých neslovanských jazykoch. V jazykovednej literatúre sa uvádzajú doklady z albánskych nárečí (*cap*, *stsap*), sporadicky je známy v taliančine a dostalo sa aj do maďarských nárečí (v podobe *száp*). Ako slovo z okruhu pastierskej terminológie je príznačné aj pre rumunčinu, a to v podobe *țap* (porov. aj Crânjală, 1938, s. 232).

Popri najrozšírenejších názvoch *kozol* (vo východoslovanských jazykoch), *cap* (v oblasti karpatského areálu) a *прѣб* i *jarьcb* (na Balkáne) používajú sa sporadicky aj iné názvy. Pri výskume pre Slovanský jazykový atlas získali bádatelia na západoslovanskom a východoslovanskom území údaje a názvy, ako *puk* i *pukl* v češtine, ustálené spojenie *kozacy bok* v lužickej srbčine, *bok* i *bonek* v poľštine. Jednotlivo z ruských nárečí explorátori zaznačili aj slová *poraz* a *knoraz* ako sekundárne názvy popri *kozol*.

Aj z južnoslovanských jazykov na Balkáne sa získali viaceré názvy, ktoré sa vyskytujú iba jednotlivu a ani na tejto oblasti neutvárajú súvislejšie oblasti. Sú to názvy ako *pok*, *bak*, *kušet* v slovenčine, *praz*, *prazijarac*, *postuŝat*, *ovan*, *kapreto*, *puk*, *baka*, *kozji baka* v srbčine a chorvátčine, *erkeč* v macedónčine a napokon *tike* v bulharčine.

Údaje o názve tohto domáceho a na slovanskom i inom území všeobecne známeho zvierat'a nás presviedčajú o tom, že pre slovanské jazyky je z geografického hľadiska najpríznačnejší názov *kozol*, a to najmä pre východoslovanské jazyky a časť západoslovanského územia. Súvislé areály utvárajú aj názvy *cap*, *прѣ* a *jarec*. Ostatné názvy sa vyskytujú iba sporadicky.

Názov *kozol* je utvorený prechyl'ovacou príponou *-b'v* (ako aj latinské *capreolus* od *caprea*) k maskulínu od slova *koza* (Machek, 1968, s. 286). Prekvapuje však, že slovo *koza* ako názov zvierat'a sa vyskytuje na celom slovanskom území v jednotnej podobe a že hlásková variabilita je minimálna. Z lexikálneho hľadiska sa nečlenia ani deminutívne názvy, ktoré sa vzťahujú na mláďa kozy (porov. slovin. *kozlé*, srb. a chorv. *kòzle/kozle*, mac. nár. *kozle*, bulh. *kozlé*, čes. *kùzle*, sloven. *kozľa*, hor. luž. *kózlo*, dol. luž. *kózle*, pol'. *kozle*, rus. pl. *kozljáta*, ukr. arch. *kozlja* (Základní všeslovanská slovní zásoba, 1963, s. 183).

Lexikálna členitosť názvov samca kozy je už relatívne výrazná. Bohatá je aj sémantická členitosť slova *kozol*. V práci *Základní všeslovanská slovní zásoba* sa uvádza, že slovo *kozol* je známe nielen ako názov tohto zvierat'a, ale že sa vo východoslovanských jazykoch, dol. lužičtine, poľštine a slovinčine používa aj ako názov dreveného podstavca (na lešenie, na pilenie dreva a pod.). V lužičtine, slovinčine a ukrajinčine je známe ako pomenovanie hrady na streche i ako názov krokvy; v poľštine a slovinčine sa používa aj vo význame ‚skok, kotrmelec‘. Napokon sa slovo *kozol* v lužických nárečiach rozšírilo aj na pomenovanie ‚gájd‘ (1963, s. 183). V češtine sa slovom *kozol* pomenúva podlhovastý stojan na sušenie snopov, aj ako ihlan so štyrmi nohami na sušenie d'ateliny a ihlan, ktorý vznikol postavením vojenských pušiek. Toto slovo je známe aj vo význame ‚ochranná hrádza pred mostnými piliermi‘ i ako názov hrby štrku vedľa cesty (Machek, 1957, s. 229; 1968, s. 286).

Pôvod slova *koza*, od ktorého je utvorený názov *kozol*, nie je však jasný, a to aj napriek úsiliu viacerých bádateľov. O. N. Trubačev konštatuje, že pri názve *koza* nie je dostatok preukazných dokladov na jeho indoeurópsky pôvod a že v slovanskej slovnej zásobe patrí toto slovo aj zo slovotvorného hľadiska medzi tzv. „temné“, resp. „izolované slová“ (1960, s. 83). Podľa neho treba pri slove *koza* predpokladať turecko-mongolský pôvod (súvislosť s tureckým znením *käzä*; Trubačev 1960, s. 87–88).

Ale ani pôvod druhého najrozšírenejšieho slova *cap* nie je celkom jasný. Vzhľadom na to, že sa vyskytuje v slovinčine, srbčine a chorvátčine, poľštine, ukrajinčine, maďarčine, albánčine a rumunčine, V. Machek ho pokladá za pastierske slovo, ktoré sa vzťahuje na karpatskú kultúru. Podľa neho s týmto slovom súvisí aj tal. *tsappo*, dalmátskorománske *tsap*, perzské *čapiš* ‚jednoročný kozol‘, krym. gót. *stap* ‚koza‘ a jeho základom je väbiace citoslovce (Machek, 1957, s. 54).

D. Crânjala spája so slovom *cap* aj miestne názvy ako *Cáby*, *Cabánky*, samota „u Cábu“ alebo *na Cábove*, *Cabicárna* v Čechách, *Zab*, *Zapowski vrch* a *Capowski les* na goralskom území, *Capov* a *Czábócz* v Zemplínskej a *Caparu*, *Capova*, *Capkov* v Marmarošskej stolici (Crânjala, 1938, s. 231). Znenie *cap* je podľa neho utvorené od skupiny *cab-*, *cáb-* a na slovanskom území ho pokladá za cudzí, a to balkánsky vplyv. Slovo sa však nerozšírilo na celé územie Rumunska a Balkánu, ale iba na jeho západnú oblasť, čo svedčí o tom, že ho dácki Rumuni prevzali neskôr, a preto ho na

slovanskom území nemožno pokladať za slovo rumunskej proveniencie. Podľa neho genézu tohto slova treba hľadať v albánčine (Crânjală, 1938, s. 232).

M. Vasmer sa nazdáva, že v karpatskom oblúku sa rozšírilo slovo *cap* prostredníctvom rumunských pastierov a že má pôvod v interjekcii používanej na privolávanie zvierat (Vasmer, 1973, IV., s. 288). Aj O. N. Trubačev ho pokladá v slovanských jazykoch za prevzaté slovo, ktoré svojím rozšírením vymedzuje charakteristický karpatský areál. Na základe porovnávania viacerých znení a podôb sa prikláňa k názoru J. Hubschmieda, že jeho pôvod poukazuje na turečtinu (Trubačev, 1960, s. 89).

Názov *prč* (jeho obmeny, ako *perč*, *parč*, *pirč*; *prčiak*, *prčévit*), známy vo význame kozol v jazykoch na Balkáne, je podľa J. Skoka južnoslovanský praslovanský termín. So základom *prč*, *prk* súvisia aj iné slová, a to slovin. *prskati sa* (o koze), poľ. *parsk*, *parskot*, ukr. *perčyty sja*, rus. *porskatъ*, *pryskatъ*, lit. *birkšti*, sanskrt. *spršat* i rum. *pirciu* vo význame ‚koza, cap‘ (Skok, 1973, III., s. 28–29). Etymologicky sa so slovami *prk*, *prč* spája aj čes. *prčiti se* ‚behať sa‘ (o koze) a čes. nár. *prká!*, *prk!* (volanie na kozu).

V slovenčine je rozšírené rozkazovacie citoslovce *prč*, ktorým sa odháňajú ovce a známe sú aj slová *prčiť sa* (o koze), *prčavý* vo význame ‚smradľavý‘ i *prček* vo význame ‚mláďa alebo žubrienka‘. Podľa V. Machka slová so základom *prč*, *prk* súvisia s prsl. *prkati*, s ktorými je totožné aj staroind. *pršati* ‚dotýkať sa, stýkať sa‘ (Machek, 1957, s. 392).

Názov *jarъсь* (*jarac*, *jarec*, *jaric*) má základ v pôv. *jar-*, s ktorým súvisí aj srb. a chorv. *jare* ‚kozľa‘, bulh. *ére* ‚kozliatko‘ (Trubačev, 1960, s. 91). S týmto základom možno spájať aj čes. *jaro*, *jařina*, *jařice*, nov. čes. *jarka* ‚pšenica zasiata na jar‘ (Machek, 1957, s. 171), slov. *jar*, *jarný jarina* ‚obilie zasiate na jar‘, *jarec* ‚jačmeň‘ (Hordeum), *jarica* 1. ‚jarná sliepka‘, 2. ‚pšenica zasiata na jar‘, *jarka* ‚mladá, ešte neplodná ovca‘, *jarit' sa* ‚začínať sa‘ (o jari).

Z ruských nárečí sa získal sporadicky sa vyskytujúci názov *knoraz*, s ktorým súvisí aj jeho obmena *knoroz* ‚diviak‘, bielor. *knores* ‚zle vykastrovaný diviak alebo žrebec‘, sloven. *kunráz*, poľ. *kiernos*, *kiedros*, luž. *kundros*, *kjandros*. Podľa M. Vasmera prvá časť tohto slova je pôv. *кѣrnó* s významom ‚zmrzačený‘ (Vasmer, 1967, s. 246). Slovo *knoraz* sa však ako názov *capa* v ruských nárečiach prakticky nepoužíva, lebo tento ojedinelý údaj sa získal iba ako sekundárny názov vedľa slova *kozol*.

Na nesúvislej oblasti sa vyskytujú aj slovinské znenia a podoby *praz*, *pras*, *prazovit*, *prazijarac* súvisiace s pôv. *porъ* (porov. rus. *poroz*).

Aj ostatné názvy, ktoré sa získali na slovanskom území sa vyskytujú iba jednotlivo a sú cudzieho pôvodu. Sú to názvy ako slovinské *pok*, *bak*, lužické *bok* a české *puk*, *pukl* (z nem. *Bock* ‚kozol, cap‘). Znenie *pukl* je deminutívna podoba (z nem. *Bocklein*). Názov *erkeč* známy sporadicky v macedónskych nárečiach je tureckej proveniencie (tur. *erkek keči*); slovinský izolovaný názov *kušet* je románskeho pôvodu a tak

isto aj názov *kapreto* známy jednotlivo v srbských a chorvátskych nárečiach (porov. tal. *capretto*).

Z názvov, ktorými sa pomenúva nekastrovaný samec kozy si zo slovakistického aspektu zasluhujú osobitnú pozornosť slová *kozol* a *cap*, a to nielen s ohľadom na geografické rozšírenie týchto slov v slovanských jazykoch, ale aj pre ich bohatú polysémiu v slovenských nárečiach. Na základe výskumov sme zistili, že slovo *kozol* sa síce v slovenských nárečiach nepoužíva na pomenovanie samca kozy, ale predsa je známe vo viacerých hláskových a slovotvorných obmenách takmer na celom Slovensku, a to v niekoľkých významoch. Niektoré z nich sú známe na rozsiahlej zemepisnej oblasti, iné iba sporadicky alebo v jednotlivých obciach.

Slovo *kozol* (*kozel*, *kozeu*) sa používa najmä v západoslovenskej nárečovej oblasti, a to nielen na území celej Bratislavskej a Nitrianskej stolice, ale aj v Tekove a napokon aj v dolnej časti Trenčianskej stolice na pomenovanie veľkej kopy slamy, sena a iných krmovín alebo plodín. V hornotrenčianskej oblasti, v stredoslovenských nárečiach a na väčšej časti východného Slovenska sa v tomto význame rozšírilo slovo *stoh* (*stuoh*, *stuh*), v časti Zemplína a Užskej stolice aj *bradlo*.

Na hornej Orave, v časti Turca, Liptova, Novohradu a Gemera sú slová *kozol* (*kozlík*) známe vo význame ‚útvár zo snopov obilia v poli‘. Na ostatnom území Slovenska sa v tomto význame používajú názvy *križ*, *mandel*, *panák*, *žandár*, *čutka*, *maradek*, *rakáš* a iné pomenovania.

Na niekoľkých miestach stredného Slovenska, najmä v západnom Liptove, na Horehroní, v Novohrade a v Gemeri sú slová *kozol*, *kozelec*, *kozlík* (i *koza*, *kozička*) známe ako názvy, ktorými sa pomenúvajú kôpky vymočených konopí postavené na lúke na vysušenie.

V uvedených významoch možno slovo *kozol* vymedziť na území Slovenska aj geograficky, lebo sa tam vyskytuje na súvislej jazykovej oblasti a utvára zemepisné areály. Niektoré významy slova *kozol* sa však nedajú bližšie ohraničiť pre ich sporadický výskyt na menšom území.

Slovom *kozol* (*kozel*) sa miestami v Liptove, najmä v jeho východnej časti, pomenúva roztrásené seno po lúke, ktoré sa tam dosúša. Na okolí Trenčína sa pomenúva vo význame ‚kopa hnoja, ktorá sa vyviezla na pohnojenie viničných kríkov‘ a v okolí Vrábľov v časti Tekova i vo význame ‚kopa snopov dovezených na mlátenie‘. V záhorských nárečiach sme slovo *kozel* (*kozeu*) zistili vo význame ‚drevo, haluzie a iné predmety uložené do tvaru ihlana‘; v okolí Senice vo význame ‚zemiaky uskladnené v podobe ležiaceho trojbokého hranola, ktorý sa prikryje slamou a zeminou‘. V okolí Bánoviec nad Bebravou poznajú toto slovo vo význame ‚zvýšené miesto v prednej časti voza určené ako sedadlo pre kočiša‘.

Veľká sémantická členitosť slova *kozol* v slovenských nárečiach nás priam núti predpokladať, že toto slovo bolo známe aj ako názov samca kozy na celom území

Slovenska. Slovo *cap* preniklo na slovenské územia neskôr a nahradilo starší všeobecne známy názov *kozol*. Iba tak si možno vysvetliť bohatú polysémiu tohto slova súvisiacu s jeho metaforickým využitím. Aj A. Bernolák uvádza vo svojom *Slovári* slovo *kozol* vo význame ‚cap‘ a zároveň aj ako názov kopy slamy alebo sena (Slovár II, 1825–1827, II. s. 1055).

Pozoruhodná je aj polysémia slov utvorených od slova *kozol*. Pri výskume slovenských nárečí sme zistili, že deminutívna podoba *kozlik* sa používa nielen vo význame ‚do kôpok poukladané obilie‘, ale aj vo významoch a) ručný stroj na rezanie slamy; truhlica, do ktorej sa vkladá slama pri rezaní (na okolí Trenčína); b) zariadenie na premotávanie priadze (Šariš, Zemplín); c) kôpky zhrabaného sena z tzv. radkov (okolie Lipt. Mikuláša); d) miesto v úli, kde sa kladú rámiky pre včely na znášanie medu (okolie Senice); e) dvojité telefónny stĺp (dol. Orava); f) časť krosien (Šariš); g) trojrohý stolček na podopieranie mlynskeho kameňa pri kresaní, ktorý sa zhotovuje zo samorastu (okolie Žiliny).

Slovom *kozelec* sa v Zemplíne označuje štvornohý stojan s otáčavým dreveným krížom v hornej časti používaným na pradivo. V tom význame sa toto slovo vyskytuje miestami aj na hornej Orave. V obciach pri Novom Meste nad Váhom sa slovom *kozelec* pomenúva zväzok konopí.

V tvare pomnožného podstatného mena *kozlini* sme toto slovo zaznamenali ako názov dreveného podstavca používaného pri pílení dreva (v južnej polovici Šariša a v časti Zemplína); v ostatných slovenských nárečiach sú známe v tomto význame slová ako *kobilina*, *kuoň* (*koník*), *krosná* (*krosienka*), *cap*, *capok*, *trágle* alebo *šráki*. V Novohrade, v Gemeri a v Šariši sa slovo *kozlini* používa na pomenovanie skrížených drúkov na štíte, ktorými sa upevňoval slamený hrebeň strechy. Na okolí Prievidze a Žiliny je známe ustálené spojenie *kozlove čižmy* na pomenovanie obuvi s vysokými sárkami z mäkkej kože. Na Záhorí sme zaznamenali spojenie *kozlova plachta* vo význame ‚prikryvka na obilie‘.

Aj pri slove *cap* sme zistili bohatú polysémiu. Okrem najrozšírenejšieho významu ‚nekastrovaný samec kozy‘ známeho na území celého Slovenska sa používa slovo *cap* v slovenských nárečiach vo významoch: 1. podstavec pri pílení dreva (vo východnom Liptove, Gemeri, na Spiši a v Above; na tejto oblasti sa používajú v tomto význame aj deminutívne podoby *capok*, *capek*); 2. podpera na nohu pri podkúvaní koňa alebo aj na sud a putiru na salaši (Tekov, Hont); 3. stolček používaný pri zobúvaní čižiem (Gemeri); 4. uhliarska míla pri pálení uhlia (východné Slovensko); 5. zariadenie, v ktorom sa podáva soľ ovciam vo voľnom priestranstve (Liptov); v tomto význame je známa najmä deminutívna podoba *capík*.

Známe sú aj slová odvodené od slova *cap*, a to *capina* vo významoch: 1. mäso z capa (všeob.); 2. capí zápach (všeob.); 3. hlúposť, nezmysel (všeob.); 4. nástroj v podobe kola s hákom na odvaľovanie dreva (Orava, Liptov, Spiš) a *capin* ako nástroj pri dvíhaní, poťahovaní a obracaní dreva (okolie Ban. Bystrice).

Na rozdiel od slova *kozol* slovo *cap* sa v slovenčine často využíva aj v ľudovej frazeológii. Svedčia o tom viaceré spojenia ako napr.: *spraviť capa záhradníkom* (zle sa spoľahnúť v robote na niekoho); *urob si capa za záhradníka a sedliaka za šafára*; *tí ti pomôžu zo šafla do šechtára a z pece na hlavu* (zlá voľba pracovníkov); *strelit' i zastrelit' capa* (urobiť niečo zle a unáhlene); *pustiť capa do kapusty* (dať miesto tomu, kto škodu urobí, neuskutočniteľná práca); *nemôže sa borit' cap s bujakom* (slabší nezvíťazí); *starý cap a nemá rozumu za malé dieťa* (o nerozumnom konaní staršieho človeka); *doskákal ako starý cap v jeseni* (zle sa to s ním skončilo); *smrdí ako cap* (o silnom zápachu); *uliat' capa* (zle sa rozhodnúť, urobiť niečo zle); *odral capa* (bol nespôsobný); *zabil capa* (spravil si škodu miesto osohu); *vyskočil ako cap, skáče ako cap* (o nemotorných nespôsobných skokoch); *hlas akoby capa dral* (neprijemný); *capovi hrotek podkladat'*; *ťažko nadojit' od capa mlieka*; *dobjit' capa, capovi sito na mlieko podkladat'* (o zbytočnej, bezvýslednej robote); *s tebou a s capom vraviet', to je jedno* (o hlúpom rozhovore); *od capa ani srsti ani mlieka* (je z neho málo úžitku); *šustrovi o kopyte a capovi o záhrade sa sníva* (každý má svoje túžby, záujmy); *zabili ešte aj capa* (o skúposti a lakomstve).

Materiál zo slovenských nárečí ukazuje, že sú známe iba spojenia so slovom *cap*, ale frazeologizované spojenia so slovom *kozol* sme nezaznamenali.

Bohatá polysémia a množstvo frazeologických spojení so slovami *kozol* a *cap* sú príznačné pre iné jazyky, v ktorých sa tieto slová vyskytujú. Charakteristické vlastnosti samca kozy a jeho príznakový zápach ako aj jeho funkcia v krdli kôz sa využívali aj pri metaforickom utváraní významov viacerých vecí a predmetov.

Postavu tohto zvierat'a pripomínali rozmanité stojany, štvornohé podstavce pod lešenie a na pílenie dreva, mostné piliere, kôpky štrku vedľa cesty a nakopeniny zeminy v tvare hranola i rozličné „ihlany“ na sušenie trávy a d'ateliny. Názov *kozol* sa vzťahoval dokonca aj na čerta, a to pre jeho neprijemný smradľavý pach (Machek, 1957, s. 229). I rastlina *kozlík* (Valeriana) dostala názov podľa zápachu tohto zvierat'a a vták *kozlík* „druh sl'uky“ podľa hlasu, ktorý pripomínal zabľáčanie tohto zvierat'a. Viac významov sa však interpretuje aj ťažšie, a to najmä pre nedostatok porovnávacieho materiálu.

Zo slavistického hľadiska je pozoruhodná lexikálno-sémantická členitosť názvov tohto zvierat'a a rozšírenie slova *cap* v karpatskom oblúku (o tom pozri aj Habovštiak, 1993), na ktorý je príznačná špecifická pastierska terminológia súvisiaca s rozšírením chovu dobytku a oviec v tejto oblasti.

LITERATÚRA

- BERNOLÁK, A.: Slowár slovenskí, českoľatínsko-ňemecko uherskí. I. – VI. Typis et sumptibus Typogr. Reg. Univ. Hungaricae, Budae 1825–1827.
- CRÂNĀJALĂ, D.: Rumunské vlivy v Karpatech se zvláštím zřetelem k moravskému Valašsku. Praha 1938.
- Dotazník pre výskum slovenských nářečí II. Lexikálna časť. Pripravil A. Habovštiak. Bratislava 1964 (cyklostyl).
- MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého a slovenského. 1. vyd. Praha 1957.
- MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého. 2. vyd. Praha 1968.
- HABOVŠŤIAK, A.: Zo slovensko-slovanských lexikálnych vzťahov (so zreteľom na lingvistickú geografiu). Bratislava 1993.
- Mały atlas gwar polskich. Opracowany przez Pracownie Atlasu i słownika gwar polskich. Zakłady językoznawstwa PAN w Krakowie. Tom V. Wrocław-Warszawa-Kraków 1962.
- SKOK, P.: Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. Knjiga prva A–J, Zagreb 1971; Knjiga druga K–poni, Zagreb 1972; Knjiga treća poni–Ž, Zagreb 1973.
- TRUBAČEV, O. N.: Proischoždenije nazvanij domašnih životnyh v slavjanskich jazykach (Etimologičeskie issledovanija). Moskva 1960.
- VASMER, M.: Etimologičeskij slovař russkogo jazyka. Tom I (A–D), Moskva 1964; Tom II (E–Muž), Moskva 1967; Tom III (Muza–Cjat), Moskva 1971; Tom IV (T–Jaščur), Moskva 1973.
- Základní všeslovanská slovní zásoba. Zostavil F. Kopečný. Brno 1964.

Из словацкой и славянской лексики

Anton Habovštiak

Среди слов, обозначающих домашних животных, особо примечательны названия *koza* и *cap*. В то время, как у слова *koza* на славянской территории встречаются только минимальные расхождения в значениях (и то только с точки зрения фонетических изменений), некастрированный самец козы, т. е. *kozol*, имеет в славянских языках несколько названий, можно даже говорить о значительной лексической дифференциации.

Для словацкого языка является характерным то, что в диалектах в качестве названия самца козы употребляется не слово *kozol*, а слово *cap*, которое стало даже научным термином. Словацкий язык является также единственным славянским языком, в котором слово *cap* укоренилось не только в диалектах, но и в литературном языке. Название *cap* все же проникло не только в многие славянские, но и неславянские языки. Дело в том, что это название является одним из характерных слов так называемого карпатского региона.

Слово *kozol* известно в словацких диалектах, но не в значении названия животного, а в значениях, выражающих различного рода реалии. Слово *kozol*, а также название *cap* отличаются богатой полисемией и замечательной фразеологией. Об этом свидетельствуют многочисленные фразеологические сочетания не только в словацком, но и в других славянских языках.

PETER RUŠČIN*

Najstarší rukopisný slovenský katolícky spevník

RUŠČIN, P. : The Oldest Manuscript Slovak Catholic Hymn Book. *Slavica Slovaca*, 34, 1999, No 2, pp. 106–123. (Bratislava)

The manuscript SK-Mms, A XXXVIII/51, usually called as „Manuscript Version of Cantus Catholici” is described in the article. Analysis of its repertory demonstrates connections besides of the oldest printed Slovak catholic hymnbook (*Cantus Catholici*), especially with Czech, German and Hungarian sources from the 17th century.

Slovak catholic hymn. Hymnology. Musicology. Latin cantio. Multivoice-hymn.

Anonymný rukopis zo 17. stor., označený pred 30 rokmi P. Vševladom Gajdošom OFM ako *Rukopisná podoba Cantus Catholici* (Gajdoš, 1969, s. 303), je najstarším známym rukopisným katolíckym prameňom, ktorý má (z väčšej časti) charakter notovaného spevníka so slovenskými duchovnými piesňami. Gajdoš datoval vznik rukopisu do druhej pol. 17. stor. a vyslovil tézu o jeho pravdepodobnom františkánskom pôvode (Gajdoš, 1969, s. 304, 306). Názov, ktorým rukopis pracovne nazval, odráža zvýšený záujem práve o piesňovú časť (okrem nej sú v rukopise aj chorálne latinské liturgické spevy) a vychádza z jej povrchného porovnávania s časovo a obsahovo príbuzným tlačeným spevníkom *Cantus Catholici*.¹ Napriek tomu, že po Gajdošovi sa dlhší čas nikto nezaoberal dôkladnejším skúmaním vzťahu tohto rukopisu ku *Cantusu Catholici*, začal sa v odbornej literatúre používať spomínaný názov charakterizujúci tento prameň v podstate ako odpis tlačenej predlohy.² Cieľom príspevku je viac priblížiť repertoár piesňovej časti rukopisu a osvetliť jeho vzťah k dobovým hymnologickým prameňom.

*Mgr. Peter Ruščin, Katedra hudobnej vedy, Fakulta humanitných a prírodných vied Prešovskej univerzity, Ul. 17. novembra, 080 01 Prešov.

¹ Gajdoš uvádza, že 198 piesní porovnával s „incipitmi piesní v *Cantuse Catholici*, a to podľa štúdie Jána Vilkovského” (Gajdoš, 1969, s. 306). Nepoužil teda samotný prameň, ale len textové incipity piesní. Na tomto základe nemohol identifikovať ani prípadné odchýlky textov v oboch prameňoch, nehovoriac o nápevoch piesní. Pochopiteľne, porovnávanie prameňov duchovnej piesne by sa malo uskutočňovať v rámci jednej typologickej skupiny, zahŕňajúc v prípade spevníkov nielen samotné piesne, ale aj ich prípadné nadpisy, názvy jednotlivých kapitol, ich radenie, obsah titulného listu, predslovu a pod.

² Názov *Rukopisná podoba Cantus Catholici* sa používa v posledných syntézach dejín slovenskej hudby (Rybarič, 1984, s. 112; Kačic, 1996, s. 100). S rovnakým označením sa môžeme stretnúť pri zmienkach o prameni v rámci porovnávania jeho repertoáru (Ferenci – Hulková, 1986, s. 17; Kačic, 1991, s. 45 – zaoberal sa len chorálnymi omšami a ich identifikáciou).

1. Všeobecná charakteristika prameňa

Základný popis rukopisu obsahuje už spomínaný príspevok Věvlada Gajdoša, kde sú uvedené aj jeho rozmery – 29 x 19,5 cm (Gajdoš, 1969, s. 304). V súčasnosti je prameň uložený v Archíve literatúry a umenia (ALU) Matice slovenskej v Martine pod signatúrou A XXXVIII/51. Na rozdiel od doby, kedy o ňom referoval Gajdoš, je dnes už prístupný v zreštaurovanej podobe. Jednotlivé listy boli vybielené a konzervované, pričom písmo na niektorých z nich trochu vybledlo. Všetky poškodené fólie sú dôkladne podlepené a spevnené, takže dnes je pamiatka v dobrom stave.³ Z pôvodného rukopisu chýba, ako uvádza aj Gajdoš, titulný list a viaceré ďalšie listy. Celkový počet zachovaných fólií je 181, z ktorých posledné boli pravdepodobne prísívané dodatočne.

V rukopise možno podľa písma identifikovať viacerých zapisovateľov.⁴ Najväčšia, „kmeňová“ časť repertoáru je zapísaná jednou rukou (chorálna aj piesňová časť), ďalší repertoár pripisovali rôzni pisatelia na voľné listy pred začiatkami nových tematických skupín piesňovej časti, i ako aj na dodatočne prísité listy na konci rukopisu. Relatívne veľký počet dodatočných zápisov v rukopise, ako aj ich rôznorodosť otvára problém jeho nejednoznačného typologického a časového zaradenia. Typologicky by sa dalo skôr hovoriť o zborníku, hoci jeho podstatnú časť tvorí notovaný spevník. Je zrejmé, že prameň slúžil na praktické používanie veľmi dlhú dobu a medzi niektorými zápsmi je vyše storočný odstup. Zreteľne sa však dá identifikovať kmeňový repertoár zapísaný prvým pisateľom, rozčlenený na tematické skupiny podľa logického systému (latinské liturgické spevy omšového ordinária – duchovné piesne podľa obdobia cirkevného roka). Meno tohto pisateľa zatiaľ nemožno s určitosťou stanoviť. Hoci nie je vylúčené, že by ním mohol byť P. Edmund Beňovič OFM (Kačic 1996, s. 100), túto hypotézu sa zatiaľ nepodarilo presvedčivo dokázať.⁵

2. Proveniencia a doba vzniku rukopisu

Absencia titulného listu, resp. akýchkoľvek poznámok vzťahujúcich sa na prostredie, v ktorom rukopis vznikol, sťažuje presnejšie určenie miesta a obdobia jeho vzniku. Už Gajdoš predpokladal, že vznikol vo františkánskom prostredí, teda v niektorom z kláštorov dvoch uhorských provincií (Mariánskej, Salvatoriánskej). Nasvedčuje tomu nielen jeho obsah (predovšetkým časť obsahujúca chorálne omše), ale aj niektoré

³ V novej väzbe chýba v rozpore so zaužívanou praxou reštaurátorská správa. O dobe reštaurovania, žiaľ, v ALU nevedeli poskytnúť bližšie informácie. Pravdepodobne k tomu došlo bezprostredne alebo krátko po prevzatí Gajdošovej pozostalosti do depozitu niekdajšieho Literárneho archívu MS.

⁴ Ich počet je relatívne vysoký, mohlo by ísť až o 9 rúk (Ruščin, 1994, s. 12).

⁵ Gajdoš sa zmieňuje celkovo o 3 rukopisoch od P. E. Beňoviča OFM. Okrem 2 hudobných zborníkov obsahujúcich liturgické chorálne spevy (*Liber sacrorum choralium* z r. 1691 a tzv. Beňovičov zborník bez titulného listu s latinskými introitmi, prózami, hymnami, antifónami atď.) spomína ešte polemický latinský spis *Scutum fidei orthodoxae*, uložený taktiež v ALU MS (Gajdoš, 1979, s. 44). Písmo spomínaných rukopisov sa však nezdá byť natoľko príbuzné nášmu 1. pisateľovi, že by sme ho mohli identifikovať bez pochybností.

dodatočne vpísané poznámky.⁶ O františkánskom pôvode tohto zborníka vlastne v súčasnosti nie sú pochybnosti. Napriek tomu nevieme, odkiaľ sa dostal do rúk P. Celestína Lepáčka OFM, ktorého ako predchádzajúceho vlastníka uvádza Gajdoš.⁷ Pokiaľ ide o určenie doby vzniku rukopisu, jediným oporným bodom je zatiaľ čas výroby papiera, ktorý stanovuje „terminus a quo” medzi rokmi 1650 a 1660.⁸ Ako vyplýva z identifikácie pisateľov a zapísaného repertoáru, zborník vznikol v priebehu dlhšieho časového obdobia, minimálne počas niekoľkých desaťročí. Až na základe hlbšej analýzy repertoáru je však možné vysloviť tézu, že rukopis bol skompletizovaný ešte pred r. 1700. Z tohto hľadiska môže byť rozpätie medzi rokmi 1655 a 1700, ktoré stanovil Gajdoš len na základe absencie nových piesní vydania Cantus Catholici z r. 1700, príliš krátke (Gajdoš 1969, s. 306). Na druhej strane je nanajvýš pravdepodobné, že absolútna väčšina piesní zborníka bola naozaj napísaná ešte v 17. stor. a iba v prípade menšieho počtu dodatočných zápisov niekoľkých pisateľov by sa dalo uvažovať o neskoršom období.

3. Rozpis repertoáru

V prehľade repertoáru zborníka sú vynechané dodatočne vpísané texty asi z konca 18. stor., ktoré sa vymykajú z časového a obsahového rámca rukopisu. Pri označovaní fólií používame reálne číslovanie, aj keď je nepresné (napr. opačne očíslované fólie 85 a 86). Hudobné jednotky sú priebežne očíslované, pričom rímske číslice označujú chorálne liturgické spevy a arabský piesňový repertoár. Piesne, u ktorých je zaznamenaný aj nápev, sú označené hviezdíčkou.

fol.	[č.]	incipit (označenie skladby)			
[1–8]			40 ¹ –44	[VII]	9. [Missa ?]
9–10	[I]	[2. Missa Polonica] – neúplná, iba od pol. Credo	45–49	[VIII]	10. [Missa ?]
10 ¹ –15	[II]	3. Missa angelor[um]	49 ¹ –53	[IX]	11. [Missa Choralis]
15 ¹	[III]	4. Missa B:M:V: – neúplná, iba začiatok Kyrie	54–58	[X]	12. [Missa P: Fran: Vogleri]
[16–25]			59–61	[XI]	1. [Credo]
26–30	[IV]	[6. Missa Viennensis Antiqua] – neúplná, chýba začiatok Kyrie	61 ¹ –63	[XII]	2. [Credo]
30 ¹ –34	[V]	7. Missa Brunensis – neúplná, chýba záver Agnus Dei	63 ¹ –65	[XIII]	3. [Credo]
[35]			65 ¹ –67	[XIV]	4. [Credo]
36–40	[VI]	[8. Missa mollis Suavissima] – neúplná, chýba začiatok Kyrie	67 ¹ –69	[XV]	5. [Credo]
			69 ¹ –71	[XVI]	6. [Credo]
			71 ¹ –73	[XVII]	7. [Credo]
			73 ¹ –74	[XVIII]	8. [Credo]
			74 ¹ –76	[XIX]	9. [Credo]
			76 ¹ –78	[XX]	10. [Credo]

⁶ Ide o poznámku „S. Francisci” vpísanú ceruzou na okraj 2. Patrem (Gajdoš, 1969, s. 304). Ďalším príkladom je slabo čitateľný incipit „Stella c[oe]li” nad začiatkom 9. Patrem. Vsúvanie protimorovej antifóny (hymnu) Stella coeli extirpavit do omšového ordinária, zväčša medzi Credo a Sanctus, bolo charakteristické pre juhonemeckorakúsky typ Missa franciscana v 17. – 18. stor. (porov. Kačic, 1992, s. 138).

⁷ Sám Gajdoš sa o okolnostiach získania rukopisu vôbec nezmiňuje. Uvádza len, že „zborník prešiel najprv rukami nebohého dr. Celestína Lepáčka, ktorý však o ňom nestačil nič napísať” (Gajdoš, 1969, s. 303).

⁸ Väčšia časť papiera použitého v rukopise bola vyrobená v palfiovskej papierni v Pezinku (Ruščin, 1994, s. 9–10).

78'-79 80	[XXI]	[Gloria] <i>Poczinagi se Fysně Adwentny neb O Wteleny Si na Boziho</i>	101'-102	*[35]	... Ante Concionem Utraq. Sub- sign. Nastal nam czas welmi weseli
80'-81	*[1] [2]	Kyrie Sanctorum lumen Hospodine wszech wecy Pane [na nápev předchádzajúcej piesne]		*[36]	Nastal nam den weselý, beze wsseho smutku
81'-82	*[3]	Hospodine Otče žaducy	102'-103	*[37]	Gyz Slunce z hvezdy wisslo
82'-83	*[4]	Wesele spiwagme, Boha Otce chwalme	103'-104 103'	*[38] *[39] [40]	W Meste Bethleme řečenem Weselim hlasem spiwegme Gako O wssechmohucy Boze nass etc Syn Božy se nam narodil
	[5]	Alia latina eadem Nota. Ave Hy[er]archia	104	*[41] [42]	Nobis est natus hodie Nastal nam den wesely, yakzto s Pannj
83'-84	*[6] *[7]	A nazemy budiž lidem pokog Po zlem padu czlowěka hrissneho	104'-105	[43]	Prorokowaly Prorocy, wzegdet Slunce
84'-86[85]	*[8]	Wermež w gedneho Boha Pana neywižssiho	104'	*[44]	Kazdy Krestian ma se slussne ra- dowatj
	*[9]	Werime w Boha gedneho a Otce Wssechmohucio	105 105'-106	[45] *[46]	Den preslawni gest k nam prissel Poslucheyte krestiane
86[84]-85	*[10]	Poslan gest Archangel ku Marigj Panne	106'-107 106'	*[47] [48]	Buch se nam ninj narodil Eadem Melodiam ut supra Puer natus in Bethleem, unde gaudet Hierusalem Alleluja
86[84]'	*[11]	Gezissj Kriste, Spasitelj nass	107	*[49]	Aliter Puer natus in Bethleem, unde gaudet Hierusalem Alleluja
85	*[12]	Swaty S[waty] Pan Buch nass naWisostj		*[50]	Aliter Puer natus in Bethleem, unde gaudet Hierusalem. Letami- ni in Domino in hoc Novo Anno
85'-87[86]	*[13] *[14]	Moc Bozi diwna a newimlwna Zdrawas bud Marya Panno, Z Ne- bes kwitek	107'-108	*[51] [52]	Ey Panenka zmlileneho Sinka Eadem Melodiam ut supra. Gratulare Virgo
87'-88	*[15] [16]	Zdrawa geňz gsy pozdrawena Alia latina eadem Notam. Ave fuit prima salus	108'-109	[53] [54]=[28]	Dytě mile tego chwile Chtic aby spal
88'-89	*[17]	Slawně budem spiwatj co se stalo wswetě	109'-110	*[55]	Infinitae bonitatis
89'-90	*[18]	Ave Maria, gratia plena tu Stella serena	110'-111	*[56] *[57]	Dormi fili, dormi Mater Cor tibi JESV offero
	*[19]	Ave Maria gratia plena Zdrawas Maria milosty plena.	110' 111	[58] *[59]	Redemptor Orbis natus est Diei Solemnia, fulget dies
90'-91	*[20]	O gloriosa, o speciosa, stella lu- minosa	112		<i>Počžinagy se Fysně Postně Aneb O přeža lóstnem Umu- čeny Krista Pana Gežisse</i>
	*[21]	O MARYA krasny kwitku, nad Sluncečko gasnegssy Mittit ad Virginem	112'-113	*[60] [61]	O Pane Boze nass nebeskj Ginsse kyrie na spusob wrchniho Hospodine Otče zaducj Pane Wssechmohucj
91'-92	*[22]	Pan Buch Wssechmohucy	113'-114	*[62]	Wermež w Boha gedneho, Otce Wssechmohucio
92'-93	*[23]	Ave Mater Jesu Christi		*[63]	Kristus příklad pokorj
93'-94	*[24] [25]	Alia eadem Nota Slavonica. Hagnal wssicknj zaspitwagme <i>Počžina gi se Fysně O Prera- dostnem Narozeny Sina Božihó Spasitele Nasseho Gežisse Krista</i>	114'-115	*[64] *[65]	Gesit psano dawnim rokem Podekugmež Panu Bohu
96		Hospodine studnice dobroty Slawa bud Bohu na Nebj, a pokog lidem	115'-116 116'-117	*[66] [67]	O welika, milost Sina Božihó Rozmisslegmež dnes my werny krestiane
96'-97	*[26]	Hospodine studnice dobroty		*[68]	Genz gsy trpel za nas Spasitelj nass
97'-98	*[27]	Slawa bud Bohu na Nebj, a pokog lidem	117' 118	*[69] *[70]	Stabat Mater dolorosa Stala Matka litugicy
	*[28]	Chtic aby spal tak spiwala sinac- zkowj	118'-119	[71]	Wssechmohucy Stworitely, Nebe Země
98'-99	*[29]	Werime w Boha gedneho, a Otce Wssemohucio	119'-120	[72]	Nebesky Pan atby dokazal k nam
99'-100	*[30] *[31]	Kristus Sin Bozj narodil se ninj Wesel se lidske stworeny			
100'-101	*[32]	Zwestugem wam radost prewelmi weliku			
100'	*[33]	Angelowe, Angelowe gsu spiwalj			
101	*[34]	Narodil se Kristus Pan			

	*[73]	Gezu kriste Spasitely nass, swu krwy	141'-142	[XXII]	Missa [Romana], [neúplná, iba Kyrie]
120'-121 123	*[74]	Ach Otcze mug wzhlednj na mně <i>Pocinagy se Fysne O slawnem A Fie radostnem Wzkriseny Spasitele Nasseho Gežisse Krista.</i>	[143-146] 147		<i>Počínagi se Fisne O Slawnosti Soslani Ducha Swateho na Apóstoli</i>
123'-124	*[75]	Hospodine Wečžnj Pane, w smilowanj twem	147'-148	*[103]	O Nebesky Bože Otče wečžnj, w milosty swe
124'-125	*[76]	A na zemj budiž lidem, pokog... [pod textom:] NB Muž se take spiwaty gako: Utessenj nam den nastal etc	148'-149	*[104] [105]	Spiritus Sancti gratia Duch Panč swu Swatu milostj napelnil
124' 125	[77] [78]	Surrexit Christus hodie Alleluja Den Wskrisenj Gezu Krista Alleluja	149'-150	*[106] *[107]	Buch Duch Swaty potessitel Poprosmess Ducha Swateho, utessitele werneho
125'-126	[79]	Wyru wiznawagme dnessnj den krestiane		[108]	Gako: Tretiho dne wstal Stworitel etc Dnessniho dne spelnilo se, prircenj Pana Gesisse
125' 126	*[80] [81]	Resurgente Domino jubilemus Giž wskrisenemu Panu radugme se	150'-151	[109]	Poprosmež Swateho Ducha, bychom býly
125'-126	*[82]	Gežiss Kristus Spasitel nass, Smrt premohol	150' 151'-152	*[110] [XXIII]	Dnessnj den na Apostolj Alleluja Vesperae Chorales [žalmové nápěvy v generálnobasovej notácii]
126'-127 127'-128	*[83] *[84]	Radugme se wssocknj ninj, činic Wstal gest tegto chwile, ctņj Wikipitel	152'-153	[XXIV]	In secundis Vesperis S. Apostolorum
	[85]	Weselit nam den nastal w nemž stworitel	[154] [154']-155	*[111]	[Hospodine Wssemohucy, Pane mily] přežaducy
128'-129	[86] *[87]	Utěsseny nam den nastal Ey ten silnj lew udatnj, Kristus wstal		*[112]	[Kyrie Bože nass...] Ty gsy nass a my sme
129'-130	*[88]	Buch Wssechmohucy, wstal z Mrtwich žaducy	155'-156	*[113]	Otcē nass Bože nass, stworitely mocny nass
130'-131	*[89]	Wskriseny Spasitele sweho, chwal		*[114]	O Wssechmohucy Bože nass, diekugem tobě
	*[90]	Tretiho dne wstal Stworitel, z mrtwich	156'-157	*[115]	A nazemi budiz lidem, pokog dobra wule
131'-132	*[91] [92]	Leto chwile této wesele widawa Gezu Kriste wykupitelj, geņžs wstal	157'-158	*[116] *[117]	Slawa na wisostech Bohu Pane w prchliwosty twě neracž mne trestaty
132'-133	[93]	Kristus Geziss Nazaretskj, kterizto umrel	157'	*[118]	Sprawedliwi plesagte, w Panu Bohu
133'-134	*[94] [95]	Regina Coeli, Regina Coeli laetare Pan Geziss Kristus wstal z mrtwich	158 158'-159	*[119] *[120] *[121]	Bože usliś Modlitbu mu Acz gest me srdce smutne Buh ohnem swateg swetlosty, oswěcuge
134'-135	*[96]	Gaudete cum mortalibus, o purae mentes	159'-160	*[122]	Wermež w Boha Otcē wsseho stworitele
[136, 137] 138		<i>Počínagi se Fisně O preslawnem na Nebe Wstupeny Pana Nasseho Gežisse Krista.</i>	160'-161	*[123] *[124]	Wěrzime w Boha gedneho, a Otcē Otcē Neymilostiwegssihō, Stworitele Nebe
138'-139	*[97]	Hospodine wečžnj Otce Nebe, zeme wssech		[125]	Patrem omnipotentem
	*[98]	Coelos ascendit hodie Alleluja	161'-162	*[126]	O blahoslawni čzlōwěk
139'-140	*[99]	Wstupil gest Kristus na Nebe, dokonaw zde		*[127]	Ne w prchliwosty twogeg Pane
	*[100]	Et in terra hominibus, Deum pie laudantibus	162'-163	*[128]	Chwaltež Hospodina wssecko stworzeny
140'-141	*[101] [102]	Ascendit Christus hodie Alleluja Wstupil Pan Kristus na Nebe Alleluja	162' 163	*[129] *[130]	Chwalte Hospodina gehož gsu Nebesa Pisen nowu a zwucnu, Panu zpywegte [zachowaná len 1 strofa textu]
			163'-164	*[131]=[12]	Swaty Swaty Pan Buch nass na wisosty

	*[132]=[11] Gezissy Kriste Spasitelny nass, genž gs[y]	[169] Idem Slavonice Nota eadem. Zdrawas Ruže stkwucy, Panno welmi krasna
164'-165	*[133] Kazde stworeny spiweg hlasite wolog [chyba koniec notového zápisu a závěrečné slová textu všetkých strof]	182'-183 * [170] Ave maris stella * [171] Idem Hymnus alia Nota Slavo- nice. Zdrawa budiz Morska hwezdno
	*[134] Ave Jesu summe bonus [135] Eadem Nota Zdraw bud predobry Gezissy	183'-184 * [172] O gloriosa Domina, excelsa super sydera [173] Idem Hymnus Slavonice O pre- slawna Panno Sweta, powissena nad Nebesa
165'-166	*[136] Otcze nass mily Pane deg nam Ducha S.	183' * [174] Sanctissima Sanctissima Mater DEI
166'-167	[137] Zachoweg nas pri swim slowu * [138] Mily Pane deg hodně slissety * [139] Wssockny genž skladagy, w Panu swe duffanj	184'-185 * [175] Nitida Stella, Alma puella [176] Hwezdza yasnosty Panno cystoty * [177] Ave Virgo gratiosa
167'-168	* [141] Ey Pan kraluge swich obhaguge	185'-186 * [178] O Maria Virgo pia
168'-169	* [142] W tomto nassem suzenj * [143] Chwaltež Pana neb slussy čžest Panu tomu	186'-187 * [179] Ave mundi spes Maria * [180] Beata immaculata Virgo puerpera * [181] Salutatio ad B Virginem Mariam. Intonator solo. Cantemus Vir- gini fratres charissimj. Chorus. Ave Rosa sine spinis
169'-170	[144] Ma Dusse w Pana duffa Boha negwyssihio	187'-188 * [182] Ave Stella Matutina * [183] O Stellula MARIA fulgida * [184] Pium Osanna de Immaculata Conceptione B. V. MARIA Sancta Messiae Genitrix Maria
170'-171	* [145] Wssockny kteriz po zemy chodite [146] Wečžny Bože nenagdess pichy pry srdcy mém	188'-189 * [185] Hymnus de B. V. M. Tempore pestis Stella Coeli extirpavit Idem Slavonice, Nota eadem Hwezdza yasna, Panno krasna
171'-172	* [147] Hlas mug ku Panu odsilam, gemu se wrucně	189' * [=162] Solo Cantus [bez textu, neúplně] 190 -194 [XXV] [Missa Tubicinalis] 195'-196 * [187] Chananaea aegre fero huius vitae toedium
172'-173	* [148] Sliss Bože me k tobě smutne wo- lanj	196'-197 * [188] Tandem audite me Sionis Filiae * [189] I B. Vel Super Ave Mundi Spes MA. Wytag myly Gezu Kryste Každeho dne, spyweg werné, Matce Božy
172'-173	* [149] O Pane smilug se nad namj * [150] Usliss prozby moge Bože litos- tiwj	197'-198 * [190] Maria Coeli gaudium, terrae deli- cium * [191] Nunquam serenior, nunquam amoenior
173'-174	* [151] Pastirž gest mug Buch gedinj * [152] Chwaliž Pana giž nyini dusse ma * [153] Hospodin raciž sam Pastirž mug bitj	199'-200 * [192] In Temporum [...] Eia Phoebe nunc serena * [193] In eadem Festo Anunn[tia]ionis B. Mrae Virginis. Canite dulce melos
174'-175	* [154] Pan Buch gest sila ma * [155] O Bože sliss me wolanj	201'-202 * [194] Novum Syderibus, terra trans- misit * [196] O Georgi miles Christi * [197] Hospodyne wssemohucy * [198] Godinke me potissenj
175'-176	* [156] Bůh pro nasse zlostj * [157] Pane Bože budiz chwala	202' * [199] [O láska má uslyš mne] ... bie se Gezu utikam, ey k tobe
176'-177	* [158] Gezissy Wečžny Bože, wssecka ma naděže	
177'-178	* [159] Ego amo te, et tu amas me * [160] Nate Dei fons vitae [161] Alia eadem Nota Slavonice Ob- rance unowenich	
178'-179	* [162] Solo Canto / Sancta Maria federis arca [Chorus:] Ave Maria clem- ens et pia	
179'-180	[163] Neimocznegssi Bože Otče wdi- czki swati	
179'-180	* [164] Narodowe pospychegte * [165] Prosyme tě ô Ruzyčžko, Kraly Gežissy	
180'	* [166] Corpus Christi cum sanguine Alleluia	
181	[167] Telo z skrwy Krysta pana Alleluia <i>Focinagi se Fisne Rozlične O přeblahosla wene A wzdicky Fanne Marve Roditce Božy</i>	
181'-182	* [168] Ave rubens Rosa, Virgo speciosa	

4. Charakteristika piesňového repertoáru rukopisu*

Piesňová časť rukopisu riešená na spôsob spevníka obsahuje celkom 196 piesní, z ktorých je 54 latinských. Niektoré sú zapísané na rôznych miestach dvakrát. Celkový počet textov je 192, vrátane 13 slovenských prekladov, ktoré sú v rukopise väčšinou pod príslušnou latinskou predlohou. Počet melódií je, samozrejme, nižší (138).

Liturgické spevy

a) Trópané Kyrie

Takmer všetky piesne tejto skupiny boli do rukopisu prevzaté z Cantusu Catholici. Texty našich katolíckych trópaných Kyrie 17. stor. majú utrakvistický alebo česko-bratský pôvod (*Hospodine Otče žaducy* – pôstne, *Hospodine studnice dobroty*, *Hospodine večnj Otce*, *Hospodine všemohucy*, *Hospodine všech vecy Pane*, *Otče náš Bože náš*) a väčšinou zodpovedajú úpravám starších textových predlôh v českých utrakvistických kancionáloch. Ďalšie texty vznikli na spôsob trópan neskôr. Napr. adventné *Hospodine Otče žaducy* je v luteránskom kancionáli Jakuba Kunvaldského z r. 1576, trópané Kyrie *Hospodine večnj Pane* ako aj Kyrie vo forme strofickéj piesne *Otče náš Bože náš* obsahuje kancionál Tobiáša Závorku Lipenského z r. 1602. Niektoré trópané Kyrie sú snáď pôvodnými piesňami Cantusu Catholici (*Kyrie Bože náš* – torzo na fol. 155, svätodušné Kyrie *O nebesky Bože Otče*)⁹, jedno slovenské Kyrie máme zatiaľ doložené iba v tomto rukopise (pôstne *O Pane Bože náš nebesky*).

b) Parafrázy textov Gloria, Credo a Sanctus

Z troch slovenských parafráz Gloria majú dve pôvod v českom utrakvistickom (*A na zemi*) alebo evanjelickom prostredí (*Slava bud Bohu na nebj*), ďalšiu nachádzame len v Cantuse Catholici (*Slava na visostech Bohu*). Parafráza *A na zemi* sa vyskytuje s 3 nápevmi. V adventnom období sa spievala na melódiu piesne utrakvistického pôvodu *Zdrava[s] jenz jsi pozdravena*, zatiaľ čo vo veľkonočnom bol k textovej verzii s „Alleluja” používaný nápev nemeckej reformačnej piesne *Heut triumphieret Gottes Sohn*, na ktorý sa v českom katolíckom prostredí spievala pieseň *Všeho světa obnovení*. Tretia verzia s týmto textom, ktorá je v Cantuse Catholici označená ako „Gloria obecné I. ”, má melódiu, ktorú okrem domácej predlohy nájdeme len v podstatne mladšom Šteyerovom kancionáli (1. vyd. Praha 1683). Melódia vianočnej parafrázy ku Gloria *Slava bud Bohu na nebj* je zo známej Lutherovej piesne *Gelobet seystu Jesu Christ*. Nápev parafrázy *Slava na visostech Bohu* sa doposiaľ v prameňoch mimo Cantusu Catholici nepodarilo doložiť.¹⁰ Pôvod latinskej parafrázy *Et in terra hominibus* zatiaľ nepoznáme. V Szöllösiho kancionáli sa táto pieseň nenachádza. Jej nápev však tvorí

* Incipity piesňových textov sú uvedené s diakritickými úpravami, okrem dĺžňov a písmen „i”, „y” a „j”, ktoré zodpovedajú zápisu v prameni.

⁹ Zostavovateľ CC 1655 tento piesňový druh, podobne ako všetky parafrázované ordinárie spevy, výrazne preferoval. J. Vilikovský okrem iného uvádza: „... v tomto kancionáli je veľký počet kyriamin, Gloria a Credo (28 textů), z nichž se toliko menší část nachází v jiných kancionálech, protože žádný jiný vydavatel jim nevěnoval tak systematickou pozornost” (Vilikovský, 1935, s. 280).

spodný, tercujúci hlas k melódii piesne *Ave mundi spes Maria* (v Cantuse Catholici *Vytaj milý Jezu Kriste*).

Pokiaľ ide o Patrem (Credo), zaznamenáva františkánsky zborník, podobne ako Cantus Catholici, jednu parafrázu utrakvistického (*Vermež v Boha Otce*) a jednu evanjelického pôvodu (*Vermež v jedného Boha*). Obidva texty nám z českých kancionálov sprostredkovali slovenské evanjelické spevníky. Stretám sa aj s opačným smerom vplyvu: krédo *Věříme v Boha jedného, a Otce* bolo prevzaté z Cantusu Catholici do 8. vyd. Cithary Sanctorum (1684) takmer bez zmien, len s pridaním jednej záverečnej strofy. Časť parafrázovaných Patrem tvoria pôvodné texty zo slovenského katolíckeho prostredia, ku ktorým boli v niekoľkých prípadoch použité známe melódie. Napr. nápev stredovekých latinských cantii zo 14. stor. *Nunc angelorum gloria a Quem pastores laudavere*¹¹, je pri vianočnej parafráze *Verime v Boha jedného* (v Cantuse Catholici táto parafráza nie je, ale spomínaný nápev má vianočná pieseň *Spívajmež všichni vesele*). Adventné *Vermež v jedného Boha* má starý český rorátny nápev z 15. stor. a ďalšie adventné Credo *Vermež v Boha jedného Pana nejvyššího* sa spievalo na melódiu piesne Martina Luthera *Nun freut euch, lieben Christen g'mein*. Ďalší známy český nápev zo 16. stor., ktorý sa v tamojších bratských a evanjelických spevníkoch vyskytoval pri piesni *Hospodine kterýž všecko znáš*, je v rukopise, podobne ako v Cantuse, pri *Crede Otce nejmilostivejšího*. K ostatným piesňam tejto skupiny *Vyru viznavame a Patrem omnipotentem* zapísaným bez melódie, nemáme žiadne údaje. Vo vydaniach Cantusu Catholici, ani v ostatných porovnávaných prameňoch sa nenachádzajú.

Z dvoch parafráz na Sanctus je viacej známy pôvod textu *Nejmocnejši Bože Otče*, ktorý nájdeme aj v prvom vydaní Cithary Sanctorum s nadpisom: „Giné / Staro-Czeské“. Ide zrejme o podobný preklad latinského trópovaného textu ako v prípade českej verzie Sanctus summum, ktorú poznáme z časlavského graduálu Jana Táborského z pol. 16. stor. Z hľadiska histórie výskytu tohto textu na Slovensku je zaujímavý jeho zápis vo forme glosy v jednom exemplári latinského tlačeného misála z r. 1513 zachovanom v provinciálnej knižnici františkánov v Bratislave (SK-BRmf, 6078), o ktorom informoval Vševlad Gajdoš. Od neho sa dozvedáme, že ide o zápis rukou na zadnej čistej strane kánonového obrazu. Nad ním je poznámka: „Sanctus de Beata Virgine. 1592“. Gajdoš, ktorý usudzuje, že zápis trópovaného textu je z konca 16. alebo zač. 17. stor., sa však nedomnieva, že by táto poznámka súvisela s textom glosy, s čím, pravda, nemožno celkom súhlasiť.¹²

¹⁰ Poukaz na jeho príbuznosť s melódiu piesne *Zdrava jenž jsi*, ktorý nachádzame u Burlasa, nemá z hľadiska objasnenia pôvodu závažnejší význam (Burlas – Fišer – Hořejš, 1954, s. 321).

¹¹ Pôvodu tejto celoeurópsky rozšírenej vianočnej melódie sa obšírejšie venoval nemecký hymnológ Konrad Ameln (porov. Ameln, 1966).

¹² V tejto súvislosti pripomína, že je napísaný inou rukou a uvádza: „Keby to bol Sanctus de Beata Virgine, ako je to hore poznačené, tak by to iste ináč znelo“ (Gajdoš, 1941, s. 226). Ten istý text Sanctus sa však nachádza aj v pražskom kancionáli „Český dekakord“ z r. 1642, kde má nadpis: „Sanctus, de Beata Virgine“. Uvedenej poznámke teda rozhodne treba pripísať väčší význam, podobne aj letopočtu vedľa nej.

Druhá pieseň na Sanctus (*Svaty S[vyty] Pan Buch naš*) z Cantusu Catholici má zrejme text slovenského pôvodu a v tejto podobe sa vyskytovala v katolíckom prostredí. Melódia je nemecká, známa zo starších protestantských prameňov.¹³ Slovanskí evanjelici, ktorí ju pravdepodobne katolíkom sprostredkovali, majú pri nej v Tranovského Cithare preklad nemeckej predlohy *Chvaltež Pána neboť jest dobrotivý*.

c) Hymny, sekvencie, litánie a antifóna

Šesť latinských hymnov, po ktorých v 3 prípadoch nasleduje aj slovenská verzia, je súčasťou celoeurópskeho repertoáru. Hymnus *Ave Jesu summe bonus* je súčasťou cyklu „Salve mundi salutare” od sv. Bernarda z Clairvaux (preklad *Zdrav buď predobry Ježíšy* z Cantusu Catholici 1655 podľa Hlohovského kancionálu 1622), *Ave maris Stella* (zrejme pôvodný slovenský preklad z Cantusu Catholici *Zdrava budiž morská hviezdo* má, podobne ako v Cantuse, inú melódiu ako lat. predloha), *O gloriosa Domina Venantia Fortunata* (*O preslavna Panno sveta* podľa Cantusu Catholici 1655), *Ave mundi spes Maria*, *Ave stella matutina* Petra Venerabilis a *Diei solemnia* (verzia známeho hymnu *Fit porta Christi pervia* s prehodením prvých dvoch strof). Vcelku možno konštatovať, že v porovnaní s Cantusom Catholici má františkánsky rukopis oveľa menší počet hymnov, čo súvisí zrejme s ústupom archaizujúcej protireformačnej piesňovej vrstvy z repertoáru katolíckych kancionálov 2. pol. 17. stor.

Sekvencia *Mittit ad Virginem* Petra Abélarda má preklad českobratského pôvodu (*Pan Buch všemohucy*). Mladšia sekvencia *Stabat Mater* Jacopone da Todihio má nápev známy z nemeckého kancionálu Gregora Cornera z r. 1625. S touto melódiou ju prevzal maďarský aj slovenský Cantus Catholici. Protimorová antifóna *Stella coeli extirpavit* spolu s prekladom *Hvezda jasna, Panno krasna* je s rovnakou melódiou v Szöllösiho kancionáli. Známa veľkonočná antifóna *Regina coeli laetare* má, naopak, nápev, ktorý jezuitské spevníky nepoznajú, možno ho však doložiť v zbierke *Organo missale* františkánskeho pátra Johanna Caionioho z r. 1667 (Papp, 1942, s. 151–152). Jediné (latinské) litánie spevníka, *Sancta Maria federis arca*, ktoré voľne citujú niektoré oslovenia z loreťanských litánií, sa zatiaľ nepodarilo pramenne doložiť.

Predreformačné piesne a cantíá

V skupine cantíí ide o piesne s latinským duchovným textom z 13. – 15. stor., ktoré neboli súčasťou liturgie v užšom zmysle slova. Nadväzovali na piesňovú tradíciu neskorého stredoveku. Ich príležitostné preklady sú väčšinou mladšieho dáta (od 15. stor.). V rukopise sú tieto stredoveké cantíá: adventné *Ave Hierarchia*, vianočné *Dies est laetitiae*, *Puer natus in Bethlehem* a *Nobis est natus hodie*, veľkonočné *Surrexit Christus hodie*, *Coelos ascendit hodie* na sviatok Nanebovstúpenia Pána, turíčne *Spiritus Sancti gratia* a mariánske *Ave rubens rosa*. Do stredovekej predreformačnej

¹³ J. Kouba uvádza, že ide o tenor školskej humanistickej ódy doložený v kompletnej viachlasnej úprave u J. Murlia (Protrepicus studiosorum, 1517); porov. Kouba, 1975, s. 158.

vrstvy patrí aj staročeská pieseň *Euch všemohucy*¹⁴ (podobne ako v českých katolíckych prameňoch so starším nápevom z 12. stor.).

Všetky tieto cantia nachádzame okrem domácich prameňov aj v českých katolíckych kancionáloch prvej pol. 17. stor. Ich preklady pochádzajú zväčša z katolíckeho prostredia. Výnimkou je českobratský text *Nastal (jest) nam den veseli, jakžto* (preklad cantia *Nobis est natus hodie*) známy z kancionálov českobratskej edície.¹⁵ Český preklad cantia *Dies est laetitiae (Nastal nam den vesely, beze všeho)* je po prvý raz doložený až v Rozenplutovom kancionáli (1601), podobne ako *Den vzkrišenj Jezu Krista* (z lat. *Surrexit Christus hodie*) a *Duch Paně svu svatu milostj (Spiritus Sancti gratia)*. O niečo mladší je ďalší český preklad *Zdravas ruže stkvucy* (z lat. *Ave rubens rosa*). Nájde ho v Hlohovského kancionáli (1622). Pravdepodobne pôvodným textom Cantus Catholici (1655) je *Euch se nam nini narodil* (voľný preklad cantia *Puer natus in Bethlehem*), ktorý Ján Mocko pripisoval Jurovi Bánovskému (Mocko, 1909, s. 37).¹⁶

Reformačné piesne českého a nemeckého pôvodu

S husitským obdobím pravdepodobne súvisí vznik textových predlôh k piesňam *V meste Bethleme rečenem* a *Veselit nam den nastal*.¹⁷ Ostatné piesne českej reformácie, ktoré zaznamenávame v našom spevníku, pochádzajú z druhej pol. 15. a zo 16. stor., len výnimočne z novšieho obdobia. Staršiu tvorbu zachytávajú predovšetkým utrakvistické pramene (tzv. kancionále Miřinského¹⁸, Franusov rukopisný kancionál z r. 1505, Lilečský kancionál z r. 1530, Olomoucký kancionál z r. 1559 a ďalšie) a spevníky českobratskej edície (počnúc najstaršou tlačou z r. 1501). Časť tohto repertoáru sa vyskytuje iba v utrakvistických prameňoch a nestretáme sa s ňou u českých bratov. Ide o rorátnu pieseň *Zdrava jenž jsi pozdravena (Ave fuit prima salus)*, vianočné piesne *Narodil se Kristus Pan*, *Nastal nam čas velmi veseli*, pôstnu *O velika milost Sina Božih* (z kancionálu Habrovanských, ca 1534), veľkonočné *Ej ten silnj lev udatnj, Tretih* *dne vstal Stvoritel*, *Leto chvile této*, turíčnu *Dnešnih* *dne splnilo se* a pieseň Klimenta Bosáka

¹⁴ Bližšie o pôvode jej textu a nápevu porov. Lipphardt, 1960; Mužík 1970.

¹⁵ Podľa Blahoslavovho registra je autorom textu Lukáš Pražský. Porov. Jan Blahoslav: „Písni duchovních některých, jichž se ode vši Jednoty bratrské užívá, rejstřík“, f 323' (edícia textu – Kouba, 1962, s. 48–96).

¹⁶ Už J. Vilikovský upozornil na fakt, že pieseň sa objavuje v Cantuse Catholici o dve desaťročia skôr, než v Cithare Sanctorum (tá ju má po prvý raz vo svojom 7. vyd. z r. 1674). Akrostich mena Bánovský, na základe ktorého určil Mocko autora piesne, nie je celkom spoľahlivý, podľa verzie textu v Cantuse Catholici je to „Benovsky“. Tieto skutočnosti do určitej miery sponchybujú Mockovo tvrdenie, aj keď ho nemožno celkom vyvrátiť (Vilikovský, 1935, s. 286).

¹⁷ Text *V rečeném městě Bethlémě* je s inou melódiou už v Jistebnickom kancionáli, s. 73–74 (Nejedlý, 1954–1956, zv. 5, s. 491–492). K piesni *Veselit nám den nastal* uvádza Nejedlý: „Jest to voľný preklad, i s nápevom zpracovaným, veľkonočného hymnu *Salve festa dies*. Prostá pieseň, z hymnu vytvorená, jest však jistě dílem husitským“ (Nejedlý, 1954–1956, s. 475).

¹⁸ Ide predovšetkým o dva tlačené kancionále, ktoré vyšli po Miřinského smrti (vydané v rokoch 1522 a 1531). Tie neobsahujú len pôvodnú Miřinského tvorbu, ktorá na našom území vôbec nie je doložená, ale aj mnohé anonymné a čiastočne aj u nás známe piesne z tzv. jagellonského a poděbradského obdobia (t. j. z 2. pol. 15. a zo zač. 16. stor.), ako aj niektoré českobratské piesne, ktoré sa spievali aj u podobojích. Porov. Kouba, 1959, s. 95–131.

Otče naš milý Pane. Z utrakvistického prostredia pochádza aj vianočná pieseň *Jyž slunce z hvezdy višlo* (v českobratských kancionáloch od šamotulského vydania 1561 s pozmeneným textom *Slunce z hvězdy vyšlo již*). Ďalšiu skupinu v rámci tejto vrstvy tvoria piesne známe z českobratských a utrakvistických kancionálov, z ktorých väčšia časť je zrejme utrakvistického pôvodu a vznikla ešte v 15. stor.: *Vesele spivajme* (autor Lukáš Pražský, na melódiu cantia *Ave Hierarchia*), *Poslan jest Archanjel*, *Slavně budem spivatj*, *Kristus Syn Boží*, *Anjelove, anjelove jsu spivali*, *Veselim hlasem spivajme*, *Kristus priklad pokorj*, *Jestit psano* (okrem utrakvistických prameňov len v starších vydaniach českobratských kancionálov po vyd. Jana Roha z r. 1541), *Všemohucy Stvoritely*, *Radujme se všicknj ninj* (v rukopise, podobne ako v Cithare Sanctorum a Cantuse Catholici, v českobratskej textovej verzii, odlišnej od textu v českých katolíckych kancionáloch), *Vstal jest tejto chvíle*, *Utěšeny nam den nastal*, *Vzkřišeny Spasitele sveho*, *Jezu Kriste vykupitelj*, *Vstupil jest Kristus na Nebe*, *Kristus Ježíš Nazaretskj*. V českých rukopisných prameňoch tohto obdobia máme doložené ďalšie tri piesne: *Ascendit Christus hodie*, jej českú parafrázu *Vstupil Pan Kristus na nebe* a *Zvestujem vam radost prevelmi veliku*. Z novej vrstvy českej reformačnej piesňovej tvorby (od 2. pol. 16. stor.) je zastúpených niekoľko piesní tamojších utrakvistických a luteránskych kancionálov: *Nebesky Pan atby dokazal k nam* a *Ježíšy večny Bože* (obidva v Olomouckom utrakvistickom kancionáli 1559). *Pane Bože budiž chvala* (Kunvaldský, 1576), *Zachovej nas pri svem slovu* (zo „špeciálnika“ Valentina Polona Pelčického, 1582), *Mily Pane dej hodně slišety*, *O všemohucy Bože naš* (obidva v Závorkovom kancionáli, 1602), *Prorokovali Proroci* (textová predloha je v Závorkovom kancionáli, ale vo františkánskom rukopise sa nachádza variant podľa Cithary Sanctorum), *Poprosmež Ducha Svateho* (Karlsperkov kancionál, 1620).

Väčšiu časť z tejto početnej skupiny českých reformačných piesní nachádzame aj v Cantuse Catholici. Výnimkou sú piesne *Prorokovali Proroci*, *Kristus Ježíš Nazaretskj* (obidve sa vyskytujú v českých katolíckych prameňoch ako aj v Cithare), *Dnešního dne spěnilo se* (po prvýkrát vo vydaní Cithary z r. 1674, snáď sprostredkovaná českým katolíckym kancionálom Václava Matěja Šteyera, 1683) a *Ej ten silnj lev udatnj* (táto utrakvistická pieseň, neznáma v Cithare ani v Cantuse, je vo väčšine českých katolíckych kancionálov a bola u nás v 2. pol. 17. stor. známa, ako to dokladá menšia piesňová tlač z Trenčína¹⁹). Melódia piesne *Ej ten silnj lev* bola všeobecne veľmi rozšírená: vyskytuje sa v Cantuse Catholici pri veľkonočnej parafráze *A na zemi pokoj*, v Cithare pri piesni *Kristus kněz chtě své oběti*, v českobratských kancionáloch pri texte brata Augustu *Poslyš dcerko žalostivá*. Text starej rorátnej utrakvistickej piesne *Slavně budem*

¹⁹ Ide o jednu z troch menších piesňových tlačí, ktoré spomína Vilikovský a cituje jej titul nasledovne: *Velkonoční Fisičky o vzkříšení z mrtvých Pána a Spasitele našeho Ježíše Krista. Vitištěné v Trenčíně v impressi Nykodéma Čížžka. Léta 1660* (Porov. tiež: Čaplovič, 1984, č. 1875). Podľa Vilikovského tlač obsahuje 11 veľkonočných piesní, väčšinou známe z Cithary Sanctorum alebo Cantusom Catholici (Vilikovský, 1935, s. 287).

spivatj dokladá J. Jireček len vo vydaní Miřínskeho kancionálu z r. 1522 a v 2. zväzku spisov kňaza Jana Bechynku (Jireček, 1878, s. 73; porov. tiež Kouba, 1959, s. 121). Je otázne, akým spôsobom sa do františkánskeho rukopisu vôbec dostala. Jej nápev tu, žiaľ, nie je kompletne notovaný. Ťažko povedať, či ide o torzo pôvodného staročeského nápevu piesne, tradovaného v dobe poděbradskej a jagellonskej.²⁰ V úplnej podobe túto melódiu zaznamenávajú kancionály českobratskej edície pri piesni M. Michalca *Těš se dcerko sionská*.

Vplyv piesňovej tvorby nemeckej reformácie je len okrajový a sprostredkovaný. V spevníku napr. nájdeme Tranovského preklad Lutherovej piesne *Jesus Christus unser Heiland (Ježiš Kristus Spasiteľ naš)* z Cithary Sanctorum 1636. V ďalších prípadoch ide o obdobné preberanie známych melódií, aké sme už zaznamenali pri parafráze *Gloria Slava bud' Bohu na nebj* alebo v Sanctus *Svaty Svaty Pan Buch naš*. Z prvého obdobia nemeckej reformácie je napr. melódia známej Agricolovej piesne *Ich ruf zu dir, Herr Jesu Christ*, ktorá je vo františkánskom rukopise pri texte *Ach Otče muj vzhlednj na mně* (variant textu *Ach Otče muj vzhledni z nebe* z Cantusu Catholici). Z novšej nemeckej reformačnej tvorby možno uviesť známu Hasslerovu melódiu pri piesni Eliáša Lániho *Ač jest me srdce smutne* z Pribišovho katechizmu (1634), ktorú prevzala tak Cithara ako aj Cantus.

Žalmové piesne²¹

Žalmová pieseň, čiže pieseň na prebásnený text niektorého zo starozákonných žalmov, je produktom ranej fázy nemeckej reformácie. Autorom prvej známej piesne tohto typu je sám Luther (podľa žalmu 67 *Es wollt uns Gott gnädig sein* z rokov 1523–1524). Čoskoro po ňom sa objavujú prvé žaltáre v Holandsku (Souterliedekens, 1. vyd. 1540) a u francúzskych kalvínov (prebásnenia žalmov od Clémenta Marota). Katolíci prevzali časť žalmových piesní od protestantov, neskôr zaznamenávame aj pôvodnú tvorbu (v Nemecku napr. *Die Psalmen Davids in allerlei Teutsche gesangreime bracht*, Köln 1582 od Kaspara Ulenberga).

Časť textov žalmových piesní rukopisu predstavujú žalmy prebásnené Jiřím Strejcom (1. vyd. 1587), ktoré od r. 1615 vychádzali aj ako súčasť tlačených česko-bratských spevníkov (žalm 23 *Hospodin račiž sam Pastiř muj bitj*, žalm 61 *O Bože sliš me volanj*, žalm 67 *O Pane smiluj se nad namj*, žalm 99 *Ej Pan kraluje*, žalm 141 *Hlas muj [svůj] ku Panu odsilam*). Ďalšie tri žalmové piesne českého pôvodu (žalm 1 *O blahoslaveni člověk*, žalm 6 *Pane v prchliwosty tvé* a žalm 103 *Chvaliž Pana již nyní duše ma*), sú známe v tamojších protestantských aj katolíckych spevníkoch.

²⁰ V Miřínskeho kancionále z r. 1522 je pri texte piesne poznámka: „má světskú notu“. Porov. Kouba, 1959, s. 121.

²¹ Pojem „žalmová pieseň“ používame v zmysle nemeckého termínu „Psalmenlied“ na odlíšenie prebásnenej strofickéj podoby žalmu od jeho biblickej podoby spievanej na chorálne žalmové tóny.

Ďalšiu skupinu tvoria poslovenčené verzie poľských žalmov Jana Kochanowskeho (Krakov, 1580). Ide o žalm 27 *Buch ohněm svatej svetlosti*, žalm 101 *Všickny kteriž po zemi chodíte*, žalm 102 *Usliš prozby moje Bože lítostivj*, žalm 131 *Večny Bože nenajdeš pichy pry srdcy mem* a žalm 147 *Chvaltež Pana neb slušy*. Tri z nich nachádzame aj v Cantuse Catholici (žalm 27, 102 a 147), ďalšie dva máme u nás v tomto rukopise zaznamenané po prvýkrát. Kochanowského žalm 101 sa neskôr vyskytuje v 9. vyd. Cithary Sanctorum z r. 1696.

K žalmovým piesňam, ktoré sú azda domáceho pôvodu, patria dve z Cantusu Catholici, 1655 (žalm 6 *Ne v prchlivosti tvojej*, žalm 23 *Pastir jest muj Buch jedinij*) a jedna z Cithary Sanctorum, 1636 (Tranovského prebásnenie žalmu 26 *Pan Buch jest sila ma*). V 9. vyd. Cithary (1696), ktoré prevzalo viaceré texty žalmových piesní známych u katolíkov (napr. žalm 6 *Ne v prchlivosti* z Cantusu Catholici), nachádzame ešte celý rad neznámych žalmových piesní františkánskeho rukopisu: žalm 63 *Sliš Bože me k tobě smutne volanj*, žalm 100 *Všickny kteriž po zemy chodite*, žalm 148 *Chvaltež Hospodina všecko stvořeny*. Melódia ďalšej anonymnej žalmovej piesne *Všickny jenž skladajy* (žalm 124), ktorej text bol taktiež prevzatý do 9. vyd. Cithary, je zaznamenaná pod týmto textovým incipitom aj vo Vietorisovej tabulatúre.

Zaujímavý materiál na porovnávanie poskytuje hudobná zložka žalmových piesní rukopisu. Podobne ako texty, aj nápevy viacerých z nich sú neznámeho pôvodu a často ich nemožno doložiť v prameňoch mimo územia Uhorska. Niekoľko z nich je v rukopise zapísaných vo forme partičely (melodický hlas s basom): *Všickny jenž skladajy*, *Ej Pan kraluje*, *Chvaltež Pana neb slušy*, *Všickny kteriž po zemy chodite*, *Pastir jest muj Buch jedinij*, *Chvaltež Hospodina všecko stvořeny*, *Pisen novu a zvučnu*. Pri porovnaní s prameňmi domácej proveniencie možno v dvoch prípadoch (žalm 99 *Ej Pan kraluje* a žalm 147 *Chvaltež Pana neb slušy*) identifikovať vrchný a spodný hlas z viachlasných úprav v dvoch protestantských rukopisných prameňoch z nášho územia (Prešovský graduál a Ľubický spevník). Aj keď tieto dva pramene rôzneho typu vznikli v dosť širokom časovom rozpätí (pol storočia), medzi viachlasnými úpravami duchovných piesní nájdeme často podobný alebo až totožný materiál, ktorý poukazuje na viac-menej spoločný repertoár žiackych zborov evanjelických škôl v rámci regiónu (v tomto prípade dvoch susediacich žúp – šarišskej a spišskej).²² Autormi spomínaných úprav mohli byť aj miestni kantori.

České a nemecké katolícke piesne

Okrem prekladov latinských cantií a pôvodných utrakvistických piesní boli do slovenských katolíckych spevníkov prevzaté z českých katolíckych spevníkov viaceré pôvodné piesne. Časť z nich poznáme z Cantusu Catholici 1655: *Rozmišlejmež dnes* (z Rozenplutovho kancionála, 1601), *Moc Boži divna*, *Posluchejte krestiane* (Hlohov-

²² Porovnávaníu melodickéj zložky spoločných piesní oboch prameňov venovali systematickú pozornosť M. Hulková a I. Ferenciová v samostatnej štúdií (porov. Ferenczi – Hulková, 1980).

ský, 1622). Pieseň *Po zlem padu člověka hřišneho* nám síce sprostredkovali české katolícke kancionály (Rozenplut, Hlohovský), avšak je doložená ešte v 16. stor. aj v Poľsku vo verzii *Po upadku czloweka grzesnego*.²³ Česká katolícka pieseň *Zdravas buď Marya Panno* z kancionálu J. Rozenpluta má v rukopise oproti Cantusu Catholici variovaný text. Ďalšie tri piesne z Rozenplutovho kancionálu, ktoré sú vo františkánskom prameni, Cantus Catholici neobsahuje (*Poprosmež Svateho Ducha, Corpus Christi cum sanguine* a jej český preklad *Telo z krvi Krysta pana*), podobne ako tri piesne z mladšej vrstvy českej barokovej piesňovej tvorby: *Den preslavni jest k nam prišel* (Český dekadord, 1642), *Chtic aby spal* (A. Michna, Česká mariánska muzika, 1647; je aj vo Vietorisovej tabulatúre a maďarská verzia v spevníku Lyra coelestis G. Náraya z r. 1695) a *Prosyme tě ó ružičko, Krali [krásný] Ježiši* (A. Michna: Svatoroční muzika, 1661). Príkladom českej katolíckej piesne novšej štýlovej vrstvy je aj torzo ... *bie se Jesu utikam* (*Ó, láska má, uslyš mne*), identifikované na základe variantu z rukopisného Kancionálu Pavla Bohunka (CZ-RY, N 417), publikovaného Jiřím Sehnalom (Sehnal, 1972, s. 23). Pieseň bola do Bohunkovho kancionálu zaznamenaná dodatočne, asi na prelome 17. a 18. stor. (Sehnal, 1972, s. 21). Ďalšie melodické varianty tejto barokovej piesne sú doložené v Spevníku Bratstva Nanebovzatia P. Márie z Locheníc (CZ-HKm, A 32; ca z r. 1676–1697) a v Spevníku z Nedělišťa pri Hradci Králové (CZ-HKm, A 58; 1707–1710). Na nápev piesne odkazujú aj niektoré texty duchovných piesní českých púťových tlačí z r. 1687–1694 (Sehnal 1972, s. 21–22). Ďalšia pieseň *Jedinke me potiešej*, pri ktorej máme vo františkánskom rukopise zapísanú melódiu s číslovaným basom, je doložená v štvorhlasnej úprave taktiež v spomínanom Lochenickom rukopisnom spevníku zo 60. – 90. rokov 17. stor. (Černý, 1966, s. 199). Pozoruhodné je, že všetky spomínané rukopisné pramene sú z oblasti východných Čiech.

Porovnateľne s českou je zastúpená aj nemecká katolícka piesňová tvorba v latinčine, zvlášť jezuitská, ktorá vznikala v niekoľkých centrách Rýnskej provincie. Z druhej vrstvy protireformačnej piesňovej tvorby v Nemecku²⁴ sú v rukopise dve piesne z jezuitskej edície v Paderborne (1609, 1617): *Redemptor orbis natus est* a *Ave Maria gratia plena* (druhá je oproti predlohám vo variantnej podobe, ani jej slovenský preklad nezodpovedá textu v Cantuse Catholici) a dve zo zbierky Psalterium cantionum (1. vyd. Kolín/R, 1637): *Beata immaculata, Dormi fili*. Zatiaľ čo všetky tieto staršie piesne máme doložené aj v Cantuse, piesne mladšej, barokovej vrstvy nemeckej katolíckej tvorby (približne od 40. rokov 17. stor.) sa z väčšej časti vyskytujú len vo františkánskom

²³ Poľská verzia je zaznamenaná v rukopisnom zborníku kláštora paniien benediktínok v podkrakovských Staniątkach z r. 1586 a v 17. stor. sa ďalej vyskytuje v poľských prameňoch (Dąbek, 1997, s. 291; Bartkowski, 1987, s. 94).

²⁴ Vychádzame z vymedzenia štýlových vrstiev nemeckej katolíckej duchovnej piesne, uvedeného hymnológom Michaelom Härtingom. Tzv. protireformačné obdobie nemeckej katolíckej duchovnej piesne vymedzuje Härting približne do 30. rokov 17. stor., pričom ho ďalej člení na dve obdobia s medznikom okolo r. 1600 (Härting, 1976a, 1976b).

rukopise. Výnimkou sú dve piesne: *Cor tibi JESV offero*, ktorá sa takmer súčasne s Cantusom Catholici objavuje aj v pražskom nemeckom spevníku z r. 1655 (melódia je, pravda, v Nemecku doložená už skôr) a *O Maria Virgo pia* vo verzii známej z viedenského Cornerovho Nachtigalu (1649). Nemecký pôvod má 5 latinských barokových cantíí doložených v generálnobasových spevníkoch würzburgskej akademickej mariánskej kongregácie (Sirenes Marianae, Würzburg 1647, Sirenes Partheniae, Würzburg, 1649). Barokové cantíá týchto würzburgských tlačí boli prevzaté do celého radu nemeckých zbierok latinských piesní (vydania Psalteriolum cantionum po r. 1650, Hymnodia sacra, Mainz 1671, Echo coelestis, Sulzbach 1675, Sirenes sive Hymni sacri, Paderborn 1678 atď.) a rozšírili sa aj za hranice Nemecka. V rukopise je 5 cantíí, pochádzajúcich z tohto zdroja: *Chananaea aegre*, *Tandem audite me*, *Maria Coeli gaudium*, *Nunquam serenior* a *Eia Phoebe nunc serena*. Tvorila súčasť dodatkového repertoáru, zapísaného na posledných listoch rukopisu neskôr, možno až zač. 18. stor. Týka sa to aj inej latinskej barokovej piesne *Gaudete cum mortalibus* z nemeckých tlačí 2. pol. 17. stor.

Piesňová tvorba domáceho pôvodu

Popri prekladoch latinských, nemeckých alebo poľských piesní a domácej tvorby v rámci vyššie uvedených piesňových druhov je v spevníku zastúpená ďalšia pôvodná tvorba z nášho teritória, resp. z územia Uhorska. Patria sem piesne evanjelických autorov, z ktorých časť pochádza ešte z obdobia pred vydaním Tranovského kancionálu, ďalej katolícka tvorba známa z maďarského a slovenského Cantusu Catholici a iných uhorských katolíckych prameňov. Ďalšie piesne sa v nemeckej alebo maďarskej verzii vyskytujú v rukopisných protestantských prameňoch z územia Slovenska a spolu s vyššie spomínanými žalmovými piesňami svedčia o regionálnom repertoári presahujúcom konfesijné a etnické hranice.

Tvorbu pôvodných piesní možno u slovenských evanjelikov zaznamenať najmenej pol storočia pred vydaním Cithary Sanctorum. Ján Ďurovič uvádza 25 pôvodných domácich piesní, ktoré sú zaznamenané v Trenčianskych kánonoch z r. 1580, v Prúnovom katechizme, v tzv. Banskobystrickej agende a v Muránskych artikulách. Ich počet ďalej rozšírila piesňová príloha Pribišovho katechizmu (Levoča 1634). Časť tejto tvorby preberali aj katolíci – zväčša prostredníctvom Cithary, avšak v niektorých prípadoch ešte pred jej vydaním.²⁵ Zo starších slovenských evanjelických piesní zaznamenáva rukopis už spomínanú pieseň Eliáša Lániho *Ač jest me srdce smutne*, ďalej *Buch pro naše zlosti* a *Podeklujmež Panu Bohu* z Pribišovho katechizmu 1634 (všetky sa vyskytujú aj v Cantuse Catholici). V Pribišovom katechizme je aj vianočná pieseň *Syn Božy se nam narodil*, ktorá sa spievala na nápev cantia *Puer natus*. Ďalšia pieseň evanjelického pôvodu, Tranovského *Jenž jsy trpel za nas* je z Cithary 1636.

²⁵ Napr. piesne *My všickni věříme* a *Podeklujmež Panu Bohu* majú v Cantus Catholici text, ktorý je bližší verzii z Pribišovho katechizmu, než tej, ktorú uvádza Cithara. Porov. Ďurovič, 1937, s. 57.

Predpokladanú pôvodnú katolícku tvorbu z teritória Uhorska zastupujú z väčšej časti piesne zaznamenané v maďarskom aj slovenskom Cantuse Catholici: *Infinitae bonitatis*, *Gratulare Virgo* (so slovenskou verziou *Ej Panenka*), *Resurgente Domino* (*Již vzkříšenému Pánu*), *Sancta Messiae genitrix*, *Sanctissima*, *sanctissima*. Autorstvo textu mariánskej piesne *O gloriosa* sa pripisovalo P. Pázmanyovi. V Caioniho Organomissale z r. 1667 je iná latinská pieseň nášho spevníka – *Ego amo te*, ktorá je v jezuitských kancionáloch neznáma. Z pôvodných slovenských katolíckych piesní Cantusu Catholici sú tu *Hajnal*, *Dítě mile*, *Spravedlivi plesajte*, *Vesel se lidske stvoreny* a *Obrance unovenich*.

Ostávajú ešte 3 piesne rukopisu, z ktorých sa dajú u nás doložiť aspoň nápevy alebo verzie v inom jazyku. Prvá z nich *Každe stvoreny spivej* má konkordanciu v Prešovskom graduáli, kde je zachytená viachlasná úprava.²⁶ Druhá *Každy krestian ma se slušne radovatj* je pri rovnakom incipite vo Vietorisovej tabulatúre. Pieseň *V tomto našem suženj* je doložená v Prešovskom graduáli (*Az mi nagy szükségünkben*) ako úprava pre chlapčenský zbor.

Zvyšné piesne (12) sa zatiaľ nepodarilo doložiť konkordanciami. Často však ide o kontrafaktúry známych piesní: turična pieseň *Euch Duch svaty potešitel* sa spievala na melódiu *Ježiš Kristus Spasitel naš*, *Pisen novu a zvučnu* má nápev žalmovej piesne *Chvaltež Pana neb slušy*, neznáme cantio *Nate Dei fons vitae* má nápev *Obrance unovenich*, *Ave Virgo gratiosa* nápev populárnej vianočnej uspávanky *Dormi fili*. Pieseň *Každeho dne spivej verne* sa spievala na melódiu Michnovej piesne *Chitic aby spal*, latinské cantio *Canite dulce melos* na nápev piesne *Spravedlivi plesajte*.

Piesňová časť rukopisu A XXXVIII/51 rozširuje doposiaľ známy thesaurus textov aj melódií našich duchovných piesní dochovaných v katolíckych prameňoch 17. stor. Z celkového počtu 196 piesní je 112 zhodných s piesňami v najstaršom slovenskom tlačenom katolíckom kancionáli, ktorý bol s veľkou pravdepodobnosťou jednou z predlôh pri odpisovaní repertoáru (zostavovaní) spevníka. Okrem Cantusu Catholici 1655 však nepochybne boli použité aj české predlohy, medzi nimi priamo alebo sprostredkovane Rozenplutov kancionál (1601), Český dekaord (1642), prípadne aj Šteyerov kancionál (1683). Odpisovalo sa zrejme aj z neznámych rukopisných predlôh, snád' aj protestantského pôvodu. Dokladajú to viaceré konkordancie v protestantských prameňoch u piesní, ktoré nemáme v iných katolíckych spevníkoch doložené. Používanie iných predlôh okrem Cantusu Catholici (najskôr českých) nepriamo potvrdzuje aj fakt, že sa tu vyskytuje ďalších 16 spoločných piesní s jezuitským kancionálom, avšak v odlišných textových verziách alebo s inými nápevmi. Je nesporné, že určitú rolu zohrávala aj ústna tradícia alebo rôzne odpisy, ktorými sa časť repertoáru tradovala a ďalej šírila. Pravdepodobne existovali aj niektoré mladšie katolícke predlohy, keďže spevník

²⁶ Text tejto piesne je adaptáciou poľskej verzie *Každe stworzenie śpiewaj a dziś zawołaj*, ktorá je v tamajších katolíckych prameňoch doložená už koncom 16. stor. (porov. Dąbek, 1997, s. 300).

obsahuje, podobne ako napr. Vietorisova tabulatúra, skupinu katolíckych piesní novšej štýlovej vrstvy, ktoré sa mohli v piesňovej tradícii na našom území rozšíriť až v období po prvom vydaní *Cantus Catholici*. Ukazujú sa zaujímavé väzby (hoci len ojedinelé) na českú, ale aj nemeckú katolícku piesňovú tradíciu 2. pol. 17. stor. Aj keď piesňová časť rukopisu A XXXVIII/51 nepochybne má charakter spevníka, v jeho koncepcii sú badateľné rozdiely oproti ľudovo a pastoračne koncipovanému jezuitskému kancionálu. Chýba tu celá skupina púťových piesní a ľudových litánií, taktiež katechetické piesne a piesne k svätým. Na druhej strane v spevníku zaznamenávame „intelektuálnejší“ piesňový repertoár, ktorý skôr mohol nájsť svoje uplatnenie v živote rehoľnej komunity (salutácia *Cantemus Virgini fratres*, latinské litánie a parafrázy, nové barokové latinské cantia z repertoáru nemeckých kongregácií a sodalít). Poznámka celkom na záver: Hoci otázku názvu spevníka ponechávame zatiaľ otvorenú, na základe uvedených skutočností považujeme za problematické zotrvávať na tradovanom označení „Rukopisná podoba *Cantus Catholici*“. Nezodpovedá to ani obsahu tohto vzácneho hymnologického prameňa, ani jeho skutočnému významu.

LITERATÚRA

- AMELN, K.: Quem pastores laudavere. In: Jahrbuch für Liturgik und Hymnologie, 11, 1966, s. 45–88.
- BARTKOWSKI, B.: Polskie śpiewy religijne w żywej tradycji. Style i formy. Lublin 1987.
- BURLAS, L.: Duchovná pieseň. In: Hudba na Slovensku v XVII. stor. Bratislava 1954, s. 52–95.
- ČAPLOVIČ, J.: Bibliografia tlačí vydaných na Slovensku do r. 1700. Diel 2, Martin 1984.
- ČERNÝ, J.: Soupis hudebních rukopisů Muzea v Hradci Králové. In: Miscellanea musicologica, 19, 1966.
- DAŤBEK, S.: Wielogłosowy repertuar kancjonałów staniąteckich (XVI – XVIII w.). Lublin 1997.
- ĎUROVIČ, J.: Spoločné piesne slovenských katolíkov a evanjelikov v 17. stor. In: Prúdy, 21, 1937, s. 610–619.
- FERENCZI, I. (ed.): Graduale ecclesiae hungaricae Epperiensis 1635. Musicalia Danubiana 9. Zenetudományi Intézet MTA, Budapest 1988.
- FERENCZI, I. – HULKOVÁ, M.: Gemeinsame ein- und mehrstimmige Stücke in dem Gradual von Eperjes und in dem Gesangbuch aus Lubica. In: Studia musicologica Academiae Scientiarum Hungaricae, 22, 1980, s. 345–396.
- FERENCZI, I. – HULKOVÁ, M. (ed.): Tabulatura Vietoris saeculi XVII. Musicalia Danubiana 5. Opus, Bratislava 1986.
- GAJDOŠ, V. J.: Slovenské glosy v latinskom misáli zo 16. storočia. In: Historica Slovaca I/II, 1940/41, s. 221–243.
- GAJDOŠ, V. J.: Dva hudobné zborníky zo 17. storočia. In: Musicologica Slovaca I/2, 1969, s. 297–312.
- GAJDOŠ, V. J.: Františkáni v slovenskej literatúre. Cleveland, Ohio 1979.
- HÄRTING, M.: Das deutsche Kirchenlied der Gegenreformation. In: Geschichte der katholischen Kirchenmusik II. (ed. K. G. Fellerer). Kassel – Basel – Tours – London 1976, s. 59–63.
- HÄRTING, M.: Das deutsche Kirchnlied der Barockzeit. In: Geschichte der katholischen Kirchenmusik II. Kassel – Basel – Tours – London 1976, s. 108–118.
- JIREČEK, J.: Dějiny církevního básnictví českého. Praha 1878.
- KAČIČ, L.: Missa franciscana der Marianischen Provinz im 17. und 18. Jahrhundert. In: Studia musicologica Academiae Scientiarum Hungaricae, 33, 1991, s. 5–107.

- KAČIC, L.: Opus franciscanum v zápise a zvukovej podobe. In: Slovenská hudba, 18, 1992, s. 136–145.
- KAČIC, L.: Hudba baroka. In: Dejiny slovenskej hudby (ed. O. Elschek). Bratislava 1996, s. 75–138.
- KOUBA, J.: Kancionály Václava Miřinského. In: Miscellanea musicologica, 8, 1959.
- KOUBA, J.: Blahoslavův rejstřík autorů českobratrských písní a jeho pozdější zpracování. In: Miscellanea musicologica, 17, 1962.
- KOUBA, J.: Německé vlivy v české písni 16. století. In: Miscellanea musicologica 27–28, 1975, s. 117–177.
- LIPPHARDT, W.: „Christ ist erstanden“ Zur Geschichte des Liedes. In: Jahrbuch für Liturgik und Hymnologie, 5, 1960, s. 96–114.
- MOCKO, J.: História posvätnej piesne slovenskej a história kancionálu. Liptovský sv. Mikuláš 1909.
- MUŽÍK, F.: Christ ist erstanden – Buóh všemohúci. In: Miscellanea musicologica, 21–23, 1970, s. 7–45.
- NEJEDLÝ, Z.: Dějiny husitského zpěvu. Zv. 1 – 6, Praha 1954–1956.
- PAPP, G.: Kájoni János orgonakönyve. In: Magyar Zenei Szemle, 2, 1942, s. 151–152.
- RUŠČIN, P.: Rukopisná podoba Cantus Catholici. Bratislava 1994, dipl. práca.
- RYBARIČ, R.: Dejiny hudobnej kultúry na Slovensku I. Bratislava 1984.
- SEHNAL, J.: Das Gesangbuch des Pavel Bohunek aus Rychnov nad Kněžnou. In: Sborník prací Filosofické fakulty brněnské university H 7, 1972, s. 13–29.
- VILIKOVSKÝ, J.: Cantus Catholici. In: Bratislava, 9, 1935, s. 269–306.

Das älteste handschriftliche slowakische katholische Gesangbuch

Peter Ruščin

Die Handschrift SK-Mms A XXXVIII/51, ohne Titelblatt, wahrscheinlich franziskanischer Herkunft, stellt eine interessante hymnologische Quelle dar. Ihre typologische Einreihung ist kaum eindeutig, da der einführende Teil ein Chorbuch mit choralen liturgischen Gesängen (sog. Choralmissen, bzw. Choral-Messordinarien), während der andere ein slowakisch-lateinisches Gesangbuch mit üblicher Aufteilung (nach den Zeiten des Kirchenjahres) bildet. Die Bezeichnung der Handschrift als „Handschriftliche Gestalt von Cantus Catholici“ stammt von Věslav Gajdoš (1969), der ersten kurzen Bericht über die Quelle und ihre Inhalt brachte. Ihr Liedrepertoire und dessen Aufteilung stimmt jedoch mit dem ältesten gedruckten slowakischen katholischen Gesangbuch *Cantus Catholici* (Leutschau 1665) nicht ganz überein. Außer den Cantus Catholici-Liedern sind hier auch neuere barocke Kirchenlieder aus tschechischen Quellen des 17. Jahrhunderts, neue lateinische Cantiones deutscher Herkunft, eine Reihe von Liedern, die nur in ungarischen Quellen aufkommen und schließlich auch unbekannte, wahrscheinlich von begabten heimischen Kantoren geschaffene Lieder (zum Teil Kontrafakturen an die bekannte Melodien). Einige der vermutlich heimischen Liedern sind in der Handschrift mit zwei Stimmen (Sopran, Baß) notiert. Aus dem Vergleich zweistimmiger Lieder mit anderen Quellen geht hervor, daß mehrere von ihnen slowakische Versionen der anonymen ungarischen oder deutschen mehrstimmigen Lieder von handschriftlichen protestantischen Quellen des 17. Jahrhunderts aus dem Gebiet der Slowakei sind (ungarisches Gradual von Prešov, deutsch-lateinisch-slowakisches Gesangbuch aus Ľubica).

FERDINAND BUFFA*

O formálnych zhodách v oblasti poľskej a slovenskej lexiky

BUFFA, F.: On Formal Equalities in Sphere of Polish and Slovak Lexice. *Slavica Slovaca*, 34, 1999, No 2, pp. 124–136. (Bratislava)

The author illustrates various types and stages of formal equalities between Polish and Slovak lexice. The Polish and Slovak equivalent denominations of all types are formally absolutely identical ones, naturally with possible solitary context or terminologicalised differences. Pairs with partial formal equalities (especially in derived and ambiguous words) are also numerous, the least common ones are interlanguage homonyms e.g. formally identical Polish and Slovak lexems with different meaning.

Linguistics. Comparative linguistics. Standard Polish and Slovak. Lexice. Absolute formal equality. Partial formal equality. Interlanguage homonyms (paronyms).

0.1. Poľština a slovenčina sú geneticky, a teda aj typologicky príbuzné jazyky, pričom túto príbuznosť ešte umocňuje ich bezprostredná areálová blízkosť síce značného rozsahu, čiastočne však obmedzovaná horským, nie však neprierodným, masívom Karpát. Uvedená historická i zemepisná (a z toho vyplývajúca mentálna, kultúrna a i.) blízkosť spôsobila, že sa slovná zásoba poľštiny a slovenčiny vyvíjala značne paralelne, takže ešte aj dnes tu nachádzame mnohé zhody, ktoré spolu s ostatnými (hláskoslovnými a gramatickými) zhodami sa pričiňujú o to, že v bežných životných situáciách je medzi príslušníkmi týchto jazykov možné dorozumievanie aj bez väčších predbežných príprav.

0.2. V našom príspevku sa pokúsime o stručné predstavenie zhodných lexikálnych prvkov v dnešnej spisovnej poľštine i slovenčine, a to v oblasti substantív, ale aj viac-slovných pomenovaní. Všimneme si predovšetkým skupinu slov zhodných obsahovo i formálne, ale pretože tieto zhody často nebývajú celkom úplné, prichodí nám vyčleniť skupinu poľských a slovenských lexém zhodných síce významovo, ale s čiastočnou formálnou odlišnosťou. Azda ani nemusíme pripomínať, že abstrahujeme od pravopisných, hláskoslovných a gramatických diferencií. Úplne svojská je skupina poľských a slovenských paronymných dvojíc, t. j. lexém formálne zhodných, ale významovo celkom odlišných. Dvojice poľských a slovenských lexém so zhodným obsahom, ale s (úplne) odlišnou formou spracujeme v inom príspevku.

* Doc. PhDr. Ferdinand Buffa, CSc., Jelačičova 26, 521 08 Bratislava.

1.1. Skupinu obsahovo i formálne zhodných poľských a slovenských lexém tvoria predovšetkým pôvodné prvotné slová s čo najjednoduchšou formálnou i významovou stavbou typu *duch, czas – čas, grzech – hriech, gość – hosť, syn, wnuk – vnuk, czoło – čelo, noga – noha, oko, włos – vlas, mucha, mysz – myš, rak, sowa – sova, lipa, proso, kwiat – kvet, niebo – nebo, pole, świat – svet, dym, lód – ľad, rosa, woda – voda* a pod.

1.2. Vzhľadom na to, že uvedené zhody súvisia s genetickou príbuznosťou poľštiny a slovenčiny, je logické, že čím viac ideme do minulosti, tým viac takýchto zhôd pribúda. Ako príklady uvedieme niektoré lexémy v dnešnej spisovnej poľštine už nepoužívané, ktoré sa však zachovali v súčasnej slovenčine. Ide o také staré poľské slová, ako napr. *sapierz – súper, korzec – korec, piędź – piad', obiec – obec, czysło – číslo, leśc – lešť, rzeciądz – reťaz, jarz – jar, ruchó – rúcho, siodlak – sedliak* a pod.

1.3. Prípady formálnej i významovej lexikálnej zhody medzi poľštinou a slovenčinou sú časté aj pri motivovaných, odvodených, spravidla novších názvoch typu *dłużnik – dlžník, ogrodnik – záhradník, pracownik – pracovník, piekarz – pekár, starzec – starec, brodacz – bradáč, krajan, odpowiedź – odpoveď, rozkaz, obrona – obrana, zdrowie – zdravie, kłamstwo – klamstvo, złość – zlosť, gołębnik – holubník, majątek – majetok, kołyska – kolíska, lotnisko – letisko, słonina – slanina, rękawica – rukavica, mydło – mydlo, zeszyt – zošit* a pod. Aj tieto prípady súvisia s príbuznosťou poľštiny a slovenčiny, pričom odrážajú najmä neskorší paralelný vývin týchto jazykov.

Vysoký stupeň formálnej i významovej zhody medzi poľskými a slovenskými lexikálnymi jednotkami nám prichodí konštatovať aj pri názvoch cudzieho pôvodu, nezaťažených vzťahmi k iným príbuzným domácim slovám. Máme na mysli prípady typu *telefon – telefón, kontekst – kontext, szok – šok, trykot – trikot, tekst – text* a pod. V takýchto spoločných poľských a slovenských prevzatých názvoch sa odráža značne blízka celková orientácia na inojazyčné civilizačné prostredie.

Popri niektorých názvoch cudzieho pôvodu jestvujú v poľštine i v slovenčine aj domáce synonymá, ako je to v prípadoch typu *fragment aj urywek – fragment aj úryvok, eksport aj wywóz – export aj vývoz, konflikt aj spór – konflikt aj spor* a pod. Je pozoruhodné, že často sa takýto domáci ekvivalent popri prevzatom názve vyskytuje iba v jednom jazyku, častejšie v slovenčine ako v poľštine. Ide o prípady typu *deser – dezert aj zákusok, dekolt – dekolt aj výstrih, mineral – minerál aj nerast, litera – litera aj pismo, centrala – centrála aj ústredňa, talent – talent aj nadanie, wagon – vagón aj vozeň* a pod. Opačné prípady, keď domáce synonymum popri prevzatom slove je iba v poľštine, sú znateľne zriedkavejšie, napr. *synagoga aj bóżnica – synagóga, injekcja aj zastrzyk – injekcia, smecz aj ścięcie – smeč* a pod. Tento rozdiel medzi poľštinou a slovenčinou odráža zrejme odlišný postoj k prevzatým slovám v porovnávaných jazykoch, a to predovšetkým v minulosti, ale aj v novších časoch, vyznačujúcich sa najmä na poľskej strane veľkou tolerantnosťou, až obľubou v používaní prevzatých slov.

Pri uvedených formálne i významovo zhodných poľských a slovenských lexémach treba však pripustiť – pravda, nie vo všetkých prípadoch – aj také ich kontextové použitie v určitých komunikačných podmienkach a rečových situáciách alebo ich terminologické využitie, ktoré je známe iba v jednom z uvedených jazykov, kým v druhom jazyku je ekvivalentom úplne iná lexéma. Tak napr. pri slove *nos* je popri totožných významoch a viacerých spoločných ustálených spojeniach typu *dać po nosie – dať po nose, dostać po nosie – dostať po nose, kręcić nose – kritiť nosom, nos łodzi – nos člna* atď. je aj slov. *nos lietadla* – poľ. *dziób samolotu* a podobne za poľ. *śmiać się w nos* je slov. *smiať sa do očí* a za poľ. *nosem się podpierac* je slov. *padat' na tvár* a pod. Podobne napr. pri slove *ryba* sú viaceré totožné spojenia typu *ryba słodkowodna, morska – sladkovodná, morská ryba*, ale aj prípady ako *gruba ryba – veľké zviera* (s preneseným významom), *zimny jak ryba – studený ako žaba* a pod. Ďalej napr. popri viacerých poľských a slovenských ustálených spojeniach typu *słowo honoru – čestné slovo, dotrzymać słowa – dodržat' slovo* atď. je za poľ. *wolność słowa* slov. *sloboda prejavu*, za poľ. *przerwać komuś w pół słowa* je slov. *skočiť niekomu do reči* a pod.

Z našich dokladov ďalej vyplýva, že významovo i formálne zhodné poľské a slovenské lexémy sú spravidla jednovýznamové. Podľa nášho materiálu takéto zhody pri viacvýznamových slovách sú pomerne zriedkavé. Ide tu väčšinou o názvy typu *groch – hrach* 1. rastlina, 2. plody, 3. jedlo; *len – lan* 1. rastlina, 2. vlákno, 3. tkanina; *jęczmień – jačmeň* 1. rastlina, 2. zrno, 3. očná choroba; *poczta – pošta* 1. úrad, 2. budova, 3. funkcia a pod. Častejšie sú to prípady, že niektorý z významov má v druhom jazyku ako ekvivalent samostatnú lexému (o tom podrobnejšie v nasledujúcej kapitole).

Podobne zriedkavé sú prípady formálnej i významovej zhody medzi poľštinou a slovenčinou pri homonymách. Sú to slová typu *zasada – zásada*, 'princíp' aj 'chemická zlúčenina', *zamek – zámok*, 'mechanizmus' aj 'budova', *żuraw – žeriav*, 'vták' aj 'stroj' a pod.

1. 2. Formálnu i obsahovú totožnosť medzi poľštinou a slovenčinou nachádzame aj pri viacsovných pomenovaniach, pri združených pomenovaniach so zhodným prívlastkom najmä terminologického charakteru, pravda, s tým menším formálnym rozdielom (gramatického charakteru), že poľské názvy sú s postponovaným prívlastkom, teda tak ako v slovenskej botanickej, zoologickej a chemickej nomenklatúre. Ide o pomenovania typu *wierzba wąskolistá – vrba úzkolistá, orzeł skalny – orol skalný, kwas solny – kyselina solná, aparat fotograficzny – fotografický aparát, beton lekki – ľahký betón, siła odśrodkowa – odstredivá sila* a pod. Tento rozdiel v postponovanom prívlastku súvisí zrejme s dlhšou tradíciou spisovnej poľštiny až v takom rozsahu poznačenej stredovekou latinčinou. Kompletná, teda aj slovosledná zhoda je až pri ustálených spojeniach neterminologického charakteru typu *pierwsza pomoc – prvá pomoc, suchy kaszel – suchý kašeľ, słomiany wdowiec – slamený vdovec, czarny chleb – čierny chlieb, czerwone wino – červené víno, czarna kawa – čierna káva* a pod.

Žiada sa pripomenúť, že k viacerým slovenským dvojslovným názvom v dvojiciach uvedeného typu jestvuje paralelný jednoslovný názov spravidla s tým istým slovo-
tvorným základom, ako je prívlastok dvojslovného pomenovania. Napr. *urząd celny –
colný úrad* aj *colnica*, *kość słoniowa – slonová kosť* aj *slonovina*, *plaszcz zimowy – zimný
kabát* aj *zimník*, *dzień dzisiejszy – dnešný deň* aj *dnešok* a pod. Takéto synonymné
dvojice (typu *gmach wysokościowy* aj *wysokościowiec – výšková budova*) sú síce známe
aj v poľštine, ale sú nepomerne zriedkavejšie ako v slovenčine. Tento typ dvojíc však
patrí do ďalšej skupiny (s čiastočnou formálnou zhodou).

Formálne i významovo zhodné dvojice poľských a slovenských názvov sú aj pri
združených pomenovaniach s nezhodným prívlastkom v genitíve, ako to vidieť z prík-
ladov typu *centrum miasta – centrum mesta*, *zaćmienie słońca – zatmenie slnka*, *miejsce
urodzenia – miesto narodenia*, *mistrz świata – majster sveta*, *pepek świata – pupok
sveta* a pod. Aj tu sú známe v niektorých prípadoch paralelné jednoslovné synonymá
typu *centrum miasta* aj *śródmieście*, *miejsce narodenia* aj *rodisko* a pod.

Podobne sú známe aj viacсловné pomenovania s nezhodným prívlastkom vo forme
predložkového spojenia, ktoré sú spoločné poľštine a slovenčine, pravda, často
s odlišnými predložkami, v čom sa odrážajú rozličné gramatické diferencie medzi
poľštinou a slovenčinou. Máme na mysli prípady typu *maść na oczy – masť na oči*,
młynek do kawy – mlynček na kávu, *wiadro do wody – vedro na vodu*, *skóra na rękach
– koža na rukách*, *księżyc w pełni – mesiac v splne* a pod. Tento typ pomenovania je
v poľštine oveľa frekventovanejší ako v slovenčine, kde popri takýchto pomenovaniach
často stoja (a bežne sa aj viac používajú) dvojslovné názvy so zhodným prívlastkom
typu *masť na oči* aj *očná masť* (ale už len *masť na ruky*, *na popáleniny*), *mlynček na
kávu* aj *kávový mlynček* a podobne *silnik na ropę – motor na naftu* aj *naftový motor*,
torba na zakupy – taška na nákupy aj *nákupná taška*, *pasta do zębów – pasta na zuby*
aj *zubná pasta* a pod.

Medzi poľštinou a slovenčinou sú významovo i formálne zhodné aj mnohé fra-
zeologické jednotky, a to frazeologické zrasty typu *dmuchać komuś w kaszę – dúchať
niekomu do kaše*, *mucha siadła komuś na nos – mucha niekomu sadla na nos*, *kamień
spadł komuś z serca – kameň niekomu spadol zo srdca* a pod.; ďalej sú to viaceré
frazeologické celky typu *wyważać otwarte drzwi – vyvažovať otvorené dvere*, *złożyć
gdzieś kości – zložiť niekde kosti*, *mieć związane ręce – mať zviazané ruky* a pod.;
časté sú aj frazeologické spojenia typu *uśpić sumienie – uspať svedomie*, *mleć (trzepać)
językiem – mlieť (trzepať) jazykom*, *język się komuś rozwiązał – jazyk sa niekomu
rozviazal* a pod. a nakoniec aj združeniny typu *nie mieć co do ust włożyć – nemať čo
do úst vložiť*, *przycisnąć kogoś do ściany – pritisnúť niekoho k stene*, *być między życiem
a śmiercią – byť medzi životom a smrťou* a pod. Takéto a im podobné prípady odrážajú
príslušnosť poľského a slovenského spoločenstva do toho istého kultúrneho európskeho
kontextu.

Početné formálne i významové zhody medzi poľštinou a slovenčinou nachádzame aj pri ustálených prirovnaniach typu *zblednąć jak ściana – zblednúť ako stena, wlec się jak ślimak – vliecť sa ako slimák, być (sam) jak kolek w płocie – byť sám ako kôl v plote, czuć się jak w raju – cítiť sa ako v raji* a pod.

2. 1. Ako samostatnú skupinu vyčleňujeme dvojice poľských a slovenských lexém s totožným obsahom, ale iba s čiastočne zhodnou formou. V istom zmysle ide o prechodnú oblasť od dvojíc so zhodným obsahom a zhodnou formou k dvojiciam so zhodným obsahom a úplne odlišnou formou, čiže ide o slová, ktoré majú formálne spoločný základný znak. Takýmto spoločným znakom pri odvodených slovách býva ich slovotvorný základ založený na spoločnej lexéme. Diferenčným znakom sú tu rozdielne afixy, ktoré sú síce väčšinou známe v oboch jazykoch, ale sú často viacvýznamové, takže sa môžu zúčastniť na vytváraní derivátov patriacich do rozličných slovotvorných typov. V tomto prípade si, prirodzene, uvedené dvojice všimame iba z hľadiska ich zhodných formálnych častí.

V dôsledku uvedenej viacvýznamovosti formálne spoločných poľských a slovenských afixov sú časté dvojice poľských a slovenských názvov líšiacich sa iba afixom. Z názvov osôb sú to pomenovania typu *naśladowca – nasledovateľ, wyznawca – vyznávač, kłamca – klamár, dzwonnik – zvonár, czytelnik – čitateľ, skapiec – skupáň, wędrowiec – vandrák, głupiec – hlupák, pływak – plavec, skoczek – skokan, donosiciel – donášač* a pod.

Z názvov sú to prípady typu *strzykawka – striekačka, parówka – párok, zapalniczka – zapaľovač, makówka – makovica, kwaciarnia – kvetinárstvo, figowiec – figovník, grobowiec – hrobka, leżak – ležadlo, chlebak – chlebník, wietrznik – vetrák, siewnik – sejačka, oczyszczalnik – čistič, węgelnica – uhoľník* a pod.

Z abstraktných názvov sú to napr. pomenovania ako *długość – dĺžka, gęstość – hustota, skapstwo – skúposť, obróbka – obrábanie, młocka – mlatba, orka – orba, ucieczka – útek, surowizna – surovosť, upomienie – upomienka, leczenie – liečba* a pod.

V niektorých prípadoch bývajú medzi ináč zhodnými (t. j. pokiaľ ide o význam, slovotvorný základ a sufix) poľskými a slovenskými derivátmi rozdiely iba v predponách, o čom svedčia príklady typu *naprawa – oprava, napad – prepad, narada – porada, nazwisko – priezvisko, nakaz – príkaz, zasięg – dosah, zakup – nákup, powód – dôvod, zbyt – odbyť, zemsta – pomsta, rozłaka – odluka, wzgląd – ohľad, wstrząs – otras, rozpuk – popuk, rozsada – priesada, doradca – poradca, dorzecze – poriečie* a pod.

Analogické prípady čiastočných formálnych zhôd sú aj pri výskyte prefigovanej formy iba v jednom z porovnávaných jazykov, napr. v poľštine: *sprężyna – pružina, zwycięstwo – víťazstvo, wzrost – rast, wzmianka – zmienka, wzrok – zrak, poręczyciel – ručiteľ, nauczyciel – učiteľ* a pod. Podobné dvojice s prefigovanými formami iba v slovenčine sú v prípadoch ako *mściciel – pomstiteľ, płatnik – poplatník, słuchacz – poslucháč, najem – prenájom, część – súčasť, lęk – úľak, kał – výkal* a pod.

V súvislosti s uvedenými rozdielmi v prefixácii medzi poľskými a slovenskými ekvivalentmi sa žiada uviesť, že takéto rozdiely sú často už v motivujúcich slovách, porov. napr. *naprawić* – *opraviť*, *naradzić się* – *poradiť sa*, *napadać* – *prepadať*, *nakazać* – *prikázať*, *zakupić* – *nakúpiť*, *zemścić się* – *pomstiť sa*, *rozłączyć* – *odlúčiť*, *doradzić* – *poradiť a* pod.

Nakoniec sú aj také prípady, že poľské a slovenské ekvivalenty sa odlišujú tak v prefixe, ako aj v sufixe, napr. *przeżycie* – *zážitok*, *pośrednik* – *sprostredkovateľ*, *wychowanek* – *odchovanec*, *uwodziciel* – *zvodca*, *wskaźnik* – *ukazovateľ*, *odważnik* – *závažie*, *powiększalnik* – *zväčšovák*, *zgłoszenie* – *prihláška*, *nakrycie* – *prikryvka*, *powiększenie* – *zväčšenie*, *podwyżka* – *zvýšenie*, *pomyłka* – *omyl*, *przesłuchanie* – *výsluch* a pod. Aj tieto prípady často odrážajú podobné diferencie už v slovách, ktoré sú im základom, porov. napr. *pośredniczyć* – *sprostredkovať*, *wskazywać* – *ukazovať*, *powiększać* – *zväčšovať*, *zgłosić się* – *prihlásiť sa*, *nakryć* – *prikryť*, *podwyższyć* – *zvýšiť* a pod.

2. 2. Medzi dvojice poľských a slovenských ekvivalentov s čiastočne zhodnými formami by sme zaradili aj prípady s nesymetrickým obrazom ekvivalencie, teda také, v ktorých popri spoločnej forme (a, samozrejme, aj spoločnom význame) je v jednom jazyku pre ďalší význam samostatná lexéma. Zaujímavý je prípad, keď takáto samostatná lexéma je v slovenčine vo forme derivátu utvoreného od spoločnej lexémy. A tak napr. za poľ. *bawelna* s významom 1. látka, 2. materiál, 3. strom je v slovenčine *bavlna* iba 1. látka a 2. materiál, ale strom je *bavlník*; podobne oproti poľ. *kawa* vo význame 1. plod, 2. nápoj, 3. strom stojí v slovenčine *káva* vo význame 1. plod a 2. nápoj, ale na pomenovanie stromu je *kávovník*.

Z ďalších prípadov je to napr. *białko* – *bielko* vo význame 1. časť vajca, 2. časť oka, ale aj 3. biochemický termín, ktorý má v slovenčine ekvivalent *bielkovina*. Poľ. *pomoc* je v slovenčine *pomoc*, ale aj *pomôcka* (predmet). Poľ. *poseł* je slov. *poslanec* (v parlamente), ale aj *vyslanec* (v ambasáde). Poľ. *strach* je slov. *strach*, ale aj *strašidlo* a *strašiak*. Poľ. *wzór* je slov. *vzor*, ale aj *vzorec* (matematický). Za poľ. *plywak* je slov. *plavák* (vec), ale aj *plavec* (osoba). Za poľ. *sąd* je slov. *súd* aj *úsudok* (mienka). Za poľ. *wyręb* je slov. *výrub* aj *rúbanisko* a pod.

Úplne analogická situácia je aj v prípade, keď ďalší, iný význam je vyjadrený derivátom od spoločnej poľskej a slovenskej formy iba v poľštine. Tak napr. za slov. *muž* je v poľštine *mąż* (manžel) aj *mężczyzna* (chlap) a podobne za slov. *člen* je poľ. *człón* (element) aj *członek* (organizácie), za slov. *popolník* je poľ. *popielnik* (v peci) aj *popielniczka* (nádoba), za slov. *rod* je poľ. *ród* aj *rodzaj* (druh), za slov. *znak* je poľ. *znak* aj *oznaka* (znamenie), aj *cecha* a pod.

Známe sú, samozrejme, aj také prípady, keď popri spoločnom význame aj spoločnej forme v oboch porovnávaných jazykoch je ďalší význam v jednom jazyku vyjadrený úplne odlišnou, formálne nepríbuznou lexémou, hoci čo do vecného významu dosť

blízkou. Tak napr. za poľ. *prawo* je slov. *právo* aj *zákon*, za poľ. *wykrzyknik* je slov. *výkričník* (znamienko) aj *citoslovce* (slovný druh), za poľ. *wiatrówka* je slov. *vetrovka* (odev) aj *vzduchovka* (druh zbrane), za poľ. *pogoda* je slov. *pohoda* (stav) aj *počasie*, za poľ. *radio* je slov. *rádio* (aparát) aj *rozhlás* (inštitúcia), za poľ. *wyklad* je slov. *výklad* (vysvetlenie) aj *prednáška*, za poľ. *sen* je slov. *sen* aj *spánok*, za poľ. *siekacz* je slov. *sekáč* (nástroj) aj *rezák* (zub), za poľ. *wiersz* je slov. *verš* aj *báseň*, aj *riadok* a pod.

Podobne máme doložené aj prípady, keď je v poľštine ďalší význam slovenského ekvivalentu vyjadrený úplne odlišnou, formálne nepríbuznou lexémou. A tak je napr. za slov. *mesiac* poľ. *miesiąc* (obdobie) aj *księżyc* (teleso); za slov. *poriadok* je poľ. *porządek* aj *ustrój* (*spoleczny*); slov. *pila* je poľ. *pila* aj *tartak* (závod); slov. *pás* je poľ. *pas* aj *taśma* (*filmowa*); *košík* je poľ. *koszyk* aj *kaganiec* (pre psa); *cena* je poľ. *cena* aj *wartość*, aj *nagroda*; *dávka* je poľ. *dawka* (porcia) aj *opłata* (daň), aj *zasilek*; *horčica* je poľ. *gorczyca* aj *musztarda* (pochutina); *chuť* je poľ. *chęć* (ochota) aj *apetyt*, aj *smak*; *kohútik* je poľ. *kogucik* aj *kurek* (uzáver); *pero* je poľ. *pióro* aj *sprężyna* (napr. v sedadle); *pochod* je poľ. *pochód* aj *marsz*, aj *proces*; *smola* je poľ. *smoła* aj *żywica*, aj *pech*; *štvrt'* je poľ. *ćwierć* aj *dzielnica* (mesta); *tielko* je poľ. *ciałko* aj *podkoszulek* a pod. Iste nie je náhodné, že významovo i formálne spoločné poľské a slovenské lexémy v uvedených dvojiciach tvoria slová s ich základným významom, kým ďalšie dvojice – formálne i obsahovo odlišné – vytvárajú pomenovania s rozlične posunutým, preneseným a podobným významom.

2. 3. Aj pri poľských a slovenských zloženinách s totožným obsahom sú prípady s čiastočne totožnou formou, teda so spoločnou zložkou (obyčajne substantívneho pôvodu) typu *wielożeństwo* – *mnohoženstvo*, *wielobój* – *viacboj*, *samopomoc* – *svojpomoc*, *wodotrysk* – *vodomet*, *życiorys* – *životopis*, *wodociąg* – *vodovod*, *radiodbiornik* – *rádioprijímač*, *snopowiazalka* – *samoviazač* a pod.

K niektorým poľským zloženinám sú v slovenčine ako ekvivalenty iba štruktúrne odlišné pomenovania, keď oproti lexéme s vnútornou syntagmatikou stojí lexéma s vonkajšou syntagmatikou pri spoločných lexikálnych zložkách, a práve to pokladáme za istý druh značnej formálnej zhody. Ide o prípady typu *żywoplot* – *živý plot*, *śródmieście* – *stred mesta*, *lekkooatletyka* – *lahká atletika*, *krwiobieg* – *krvný obeh* (alebo *obeh krvi*), *półnota* – *polová nota*, *krwiodawca* – *darca krvi* a pod. Opačné prípady sme zachytili len ojedinele, napr. slov. *kinosála* – poľ. *sala kinowa*, *zemetrasenie* – *trzęsienie ziemi* a pod.

Čiastočná, no menej výrazná je formálna zhoda pri ekvivalentných dvojiciach s formálne príbuznou len jednou zložkou v dvojiciach štruktúrne odlišných pomenovaní typu *jadłospis* – *jedálny lístok*, *śpiwór* – *spacie vrece* (alebo *spací vak*), *parowóz* – *parný rušeň*, *dalekowidz* – *dalekozraký človek*, *konikrad* – *zlodej koní*, *radiosłuchacz* – *rozhlasový poslucháč* a pod. Pozoruhodný je tu značný počet opačných dvojíc, keď

zloženina je na slovenskej strane, teda v prípadoch typu *chorobopis* – poľ. *karta chorobowa*, *olejomalba* – *obraz olejny*, *šéfredaktor* – *redaktor naczelny*, *telovýchova* – *wychowanie fizyczne*, *plameňomet* – *miotacz ognia*, *zlatokop* – *poszukiwacz złota*, *životospráva* – *tryb życia*, *svetadiel* – *część świata*, *uhl'okresba* – *rysunek węglem* a pod. Je príznačné, že formálne spoločnými prvkami sú tu spravidla zložky plniace funkciu určujúcich členov v združených pomenovaniach.

Je pozoruhodné, že oproti viacerým poľským názvom stojí v slovenčine jednoduché ekvivalentné pomenovanie súvisiace formálne s niektorou, spravidla prvou zložkou poľskej zloženiny. Ide teda o čiastočnú formálnu zhodu, ako to vidieť z prípadov typu *kolodziej* – *kolár*, *cudzoziemiec* – *cudziniec* (ale aj *cudzozemec*), *kapelmistrz* – *kapelník*, *pierwszoklasista* – *prvák*, *kościotrup* – *kostra*, *krajobraz* – *krajinka*, *kwiatostan* – *kvetenstvo*, *oczodół* – *očnica*, *spadochron* – *padák*, *myszolów* – *myšiak*, *całokształt* – *celok*, *rzeczoznawca* – *znalec*, *przebiśnieg* – *snežienka*, *samolot* – *lietadlo* a pod.

2. 4. Pokiaľ ide o viacslovné pomenovania v oboch porovnávaných jazykoch, tak napr. pri viacerých združených pomenovaniach so zhodným prívlastkom a zhodným obsahom v poľštine a slovenčine popri celkovej formálnej zhode sa môžu vyskytovať také menšie formálne rozdiely, že iba v jednom jazyku (najčastejšie v poľštine) sú prefixálne prívlastky, čím sa vyjadrenie významu takéhoto názvu stáva obsažnejšie, presnejšie. Ide o prípady typu *kamień nązębny* – *zubný kameň*, *rana postrzałowa* – *strelná rana*, *okulary przeciwsloneczne* – *slnéčné okuliare*, *naoczny świadek* – *očitý svedok*, *powszedni dzień* – *všedný deň*, *uboczne zarobki* – *bočné zarábky*; *parny dzień* – *sparný deň*, *pełne szczęście* – *úplné šťastie*, *przelotny uśmiech* – *letný úsmev* a pod.

Aj pri dvojiciach poľských a slovenských frazeologických jednotiek môže byť medzi nimi popri zhodnom obsahu a celkovej formálnej zhode aj čiastočná, nepodstatná odlišnosť formy v tom zmysle, že jedna z uvedených frazém býva rozšírená o istú doplnujúcu lexému. Takto rozšírené bývajú napr. poľské frazémy typu *być zawieszony między niebem a ziemią* – *byť medzi nebom a zemou*, *szeroko otwierać usta* – *otvárať ústa*, *dreszcz przebiegl komuś po ciele* – *triaška niekým prebehla*, *krew zawrzala komuś w żyłach* – *krv zovrela v niekom*, *wypchaj się trócinami* – *daj sa vypchať* a pod. Sú však aj opačné prípady s „rozpracovanejšou” slovenskou frazémou v porovnaní s poľským ekvivalentom, napr. *nie zagrzać (nigdzie) miejsca* – *(nikde) dlhšie neohriať miesto*, *zaglądać do kieliszka* – *rád sa pozeráť na dno pohárika*, *powiedzieć coś komuś w twarz* – *povedať niečo niekomu rovno do tváre*, *rozpuścić język* – *pustiť si jazyk na prechádzku* a pod.

V iných prípadoch ide o formálne rozdiely v štruktúre, vo výstavbe poľských a slovenských ekvivalentných frazém typu *lecieć na złamanie karku* – *bežať ozlomkrky*, *nie do uwierzenia* – *na neuverenie*, *mieć mleko pod brodą* – *mať mlieko na brade*, *mówić prosto z mostu* – *hovoriť z mosta do prasta*, *oddzielić ziarno od plew* – *oddeliť plevy od zrna* a pod.

Za zmienku stojí taký špeciálny, z lexikologického hľadiska nepodstatný formálny rozdiel medzi poľskou a slovenskou rovnoznačnou a v podstate aj formálne zhodnou frazémou, že jedna z nich je viac subjektívna, egocentricky orientovaná, čo má potom odraz v jej štruktúre odlišnej od štruktúry ekvivalentnej frazémy v druhom jazyku. Takéto „subjektívne“ frazémy sú v našom materiáli najčastejšie na slovenskej strane, napr. *coś komuś nie ujdzie na sucho – niekto neobíde na sucho, droga życia się komuś ściele różami – niekto má akoby na ruziach ustlané, coś przesłania komuś świat – niekto pre niečo nevidí svet* a pod. Opačné prípady, keď „subjektívne“ frazémy sú na poľskej strane, máme doložené skromnejšie, napr. *ktos kipi ze złości – złość v niekom kypí, ktos oblał się potem (rumieńcem) – pot (červeň) niekoho oblał (oblała), ktos gubi się w myślach – myślenie sa niekomu pomotali* a pod.

Menšie, nepodstatné formálne rozdiely sú aj medzi (v zásade zhodnými) poľskými a slovenskými prirovnaniami, keď na jednej strane je prirovnanie bohatšie o nejaký prvok v porovnaní s ekvivalentným prirovnaním v druhom jazyku. Napr. *być ze sobą jak pies z kotem – byť ako pes a mačka, unikać jak morowego powietrza – unikať ako moru, zniknąć jak kamień w wodzie – zmiznúť, akoby kameň do vody hodil* a pod.

V iných dvojiciach – v zásade zhodných poľských a slovenských prirovnanií – ide o jemné formálne rozdiely v použití významovo si veľmi blízkych, ale formálne odlišných lexém. Ide o prípady ako *wpaść gdzieś jak wicher – vtrhnúť niekde ako víchor, przebierać w czymś jak w ulęgalkach – preberať v niečom ako v zhnitých hruškách, nudzić się jak mops – nudiť sa ako pes, siedzieć jak na szpilkach – sedieť ako na ihlách, coś jest jak po spaleniu – niekde je ako na pohorenisku, chudy jak wiór – chudý ako trieska* a pod.

2. 5. Do skupiny formálne zhodných poľských a slovenských lexém sa žiada zaradiť aj tzv. medzijazykové homonymá, známe aj pod názvom paronymá alebo pod poetickejšim pomenovaním „zradné slová“. Ide o lexémy po zvukovej a gramatickej stránke navzájom si veľmi podobné, čiže v našom prípade (z lexikologického hľadiska) formálne v poľštine a slovenčine zhodné, ale významovo sa od seba odlišujúce. Z domácich názvov sú to časté odvodené pomenovania rozličných abstraktných pojmov, obsahovo si dosť blízkych, no nie totožných, napr. *objaw ,zjav’ – objaw ,odkrycie’, uprawa ,obrábanie’ – uprawa ,opracowanie’, niemoc ,nemohúcnosť’ – niemoc ,choroba’, skaza ,kaz’ – skaza ,upadek’, pogląd ,náhľad’ – pogląd ,spojrzenie’, pożytek ,úžitok’ – pōżitek ,rozkosz’, porozumienie ,dohoda’ – porozumienie ,zrozumienie’ przezwisko ,prezývka’ – prriezvisko ,nazwisko’, uciecha ,potešenie’ – útecha ,pociecha’ a pod.*

Časté sú však aj prípady takých formálne totožných poľských a slovenských dvojíc, ktoré sú významovo značne vzdialené, napr. *chrypka ,chrapot’ – chripka ,grypa’, chuć ,vášeň’ – chuć ,smak’, nadanie ,udelenie’ – nadanie ,talent’, płatność ,splatnosť’ – płatność ,važnosť’, powód ,príčina’ – pōwód ,pochodzenie’, pozor ,zdanie’ – pozor ,bacnosť’, układ ,systém’ – układ ,zasadzka’, własność ,vlastníctvo’ – własność*

,cecha', *żałoba* ,smútok' – *żałoba* ,skarga' a pod. V istom zmysle krajným prípadom takýchto významovo odlišných lexém sú prípady až s protichodným významom typu *poprawa* ,zlepšenie' – *poprawa* ,stracenie', *psota* ,pestvo' – *psota* ,bieda', *zapach* ,vôňa' – *zápach* ,smród', *bezcenność* ,drahocennost'' – *bezcenność* ,bezwartościowość' a pod.

Časté sú tu aj názvy konkrétnych predmetov, a to vecne si pomerne blízkých, čo je vzhľadom na blízkosť poľštiny a slovenčiny pochopiteľné, napr. *czernica* ,čučoriedka' – *černica* ,ježyna', *poszwa* ,obliečka' – *pośwa* ,pochwa', *jarzyna* ,zelenina' – *jarina* ,zboże jare', *ścięgno* ,šľachta' – *stehno* ,udo', *zawój* ,turban' – *závoj* ,woalka', *stopa* ,chodidlo' – *stopa* ,šlad', *suknia* ,ženské šaty' – *sukňa* ,spódnica', *jagod* ,bobuľa' – *jahoda* ,truskawka', *krzesło* ,stolička' – *kresło* ,fotel', *pościel* ,posteľná bielizeň' – *postel* ,lóžko', *strzala* ,šíp' – *strela* ,strzał', *sień* ,predsieň' – *sień* ,sala' a pod.

Pozoruhodné sú najmä dvojice takých „homonymných” poľských a slovenských názvov konkrétnych predmetov, ktoré sú si vecne značne vzdialené, čo svedčí o ich samostatnom, nezávislom vzniku. Sú to napr. *pisanka* ,kraslica' – *pisanka* ,zeszyt', *sennik* ,snár' – *sennik* ,siennica', *zastawa* ,hat'' – *zástava* ,sztandar', *opona* ,pneumatika' – *opona* ,kurtyna', *gościniec* ,hradská' – *hostinec* ,karczma', *nabytek* ,nadobudnutá vec' – *nábytek* ,meble', *plyn* ,tekutina' – *plyn* ,gaz', *pokład* ,paluba' – *pokład* ,skarb', *promień* ,lúč' – *prameň* ,źródło', *strój* ,kroj' – *stroj* ,maszyna', *parnik* ,parák' – *parnik* ,parowiec', *wyprawka* ,detská výbava' – *wyprawka* ,tarcza' a pod.

Ďalej je viacero poľských a slovenských paronymných dvojíc s názvami živých bytostí typu *pisarka* ,spisovateľka' – *pisarka* ,kopistka', *dostojnik* ,hodnostár' – *dōstojnik* ,oficer', *kolarz* ,cyklista' – *kolár* ,kołodziej', *księgarz* ,kníhkupec' – *knihár* ,introligator', *meżatka* ,vydatá žena' – *mużatka* ,chłopczyc , *niewiasta* ,žena' – *nevesta* ,synowa', *poseł* ,vyslanec' – *posol* ,poslaniec', *dziewka* ,prostitutka' – *dievka* ,dziewczyna', *dziwak* ,čudák' – *diviak* ,dzik', *sprawca* ,páchatel'' – *správca* ,zarządca' a pod.

V niektorých dvojiciach poľských a slovenských paronym je aj protiklad na báze konkrétnosť – abstraktnosť, pričom abstraktá sú častejšie na poľskej strane ako na slovenskej. Príklady: *budowa* ,budovanie' – *budowa* ,budynek', *branka* ,nábor' – *bránka* ,bramka', *stan* ,stav' – *stan* ,namiot', *troska* ,starosť'' – *troska* ,ruina', *uroda* ,krása' – *úroda* ,urodzaj', *byt* ,existencia' – *byt* ,mieszkanie', *dziedzina* ,sféra' – *dedina* ,wieś', *nastrój* ,nálada' – *nastrój* ,instrument', *obchód* ,obchôdzka' – *obchod* ,sklep', *podział* ,delenie' – *podiel* ,część', *zawód* ,povolanie' – *závod* ,zakład', *korzyść* ,úžitok' – *korisć* ,zdobycz', *mrók* ,súmrak' – *mrak* ,chmura' a pod.

V iných podobných dvojiciach sú abstraktá na slovenskej strane, napr. *chudoba* ,malý majetok' – *chudoba* ,biedota', *oprawa* ,väzba knihy' – *oprawa* ,naprawa', *zapas* ,zásoba' – *zapas* ,spotkanie, mecz', *éma* ,nočný motýľ'' – *tma* ,ciemnosť', *mieszkanie* ,byt' – *meškanie* ,spóznienie', *odbyt* ,konečník' – *odbyt* ,zbyt', *postój* ,stanovište' – *postoj* ,stosunek', *rzecz* ,vec' – *reć* ,mowa', *psina* ,psiča' – *psina* ,psikus', *strzelba* ,strelná zbraň' – *strelba* ,strzelanina', *wolowina* ,hovädzina' – *volovina* ,głupstwo' a pod.

V iných paronymných dvojiciach poľských a slovenských lexém ide o protiklad životnosť – neživotnosť. Z dvojíc so slovenským životným substantívom možno uviesť prípady ako *wojaczka* ‚vojenčina‘ – *wojačka* ‚kobieta žoldnier‘, *chodak* ‚krpec‘ – *chodák* ‚kto dužo chodzi‘, *chrust* ‚raždie‘ – *chrúst* ‚chrabąszcz‘, *krajanka* ‚odkrojok‘ – *krajanka* ‚rodaczka‘, *sok* ‚šťava‘ – *sok* ‚rywal‘, *mięksiz* ‚mäkká časť napr. rastlín‘ – *mäkkýš* ‚mięczak‘, *surowiec* ‚surovina‘ – *surovec* ‚grobianin‘, *składnik* ‚súčiastka‘ – *skladník* ‚składowy‘, *statek* ‚loď‘ – *statok* ‚bydlo‘ a pod. So životným substantívom na poľskej strane sú dvojice typu *pijak* ‚pijan‘ – *pijak* ‚bibuľa‘, *chwat* ‚odvážny človek‘ – *chvat* ‚pošpiech‘, *dziejopis* ‚historik‘ – *dejepis* ‚historia‘, *raróg* ‚myčiak‘ – *rároħ* ‚rupiec‘, *rozwódka* ‚rozvedená žena‘ – *rozvodka* ‚rodzaj wtyczki‘, *zboj* ‚zbojník‘ – *zboj* ‚rozbój‘, *zakonnik* ‚mních‘ – *zakonnik* ‚kodeks‘ a pod.

Je zaujímavé, že slová cudzieho pôvodu pomerne zriedka vytvárajú dvojice poľských a slovenských homoným. Svojím významom sú si slová takýchto dvojíc pomerne blízke a spravidla sú aj rovnakého pôvodu. Napr. *czata* ‚hliadka‘ – *čata* ‚pluton‘, *linka* ‚vedenie‘ – *linka* ‚linia‘, *oliwa* ‚olivový olej‘ – *oliva* ‚olivka‘, *waza* ‚misa‘ – *váza* ‚wazon‘, *artysta* ‚umelec‘ – *artista* ‚cyrkowiec‘, *kolej* ‚železnica‘ – *kolaj* ‚koleina‘ a pod. Sú však aj dvojice s významovo značne vzdialenými lexémami, napr. *szpunt* ‚zátka‘ – *špunt* ‚malec‘, *deresz* ‚strakatý kôň‘ – *dereš* ‚narzędzie tortur‘, *frajer* ‚zelenáč‘ – *frajer* ‚kochanek‘, *metal* ‚kov‘ – *metál* ‚medal‘, *tura* ‚etapa, kolo‘ – *túra* ‚wycieczka‘, *żupa* ‚solná baňa‘ – *żupa* ‚województwo‘, *herbarz* ‚knihá erbov‘ – *herbár* ‚zielnik‘, *kryza* ‚žabó‘ – *kríza* ‚kryzys‘ a pod.

Pomerne zriedkavé sú prípady, keď každý z dvojice homonymných názvov je iného pôvodu, napr. *rata* ‚splátka‘ (lat.) – *rata* ‚rety‘ (nem.). Ďalej sa žiada spomenúť aj také prípady, keď v dvojici slovenských a poľských homoným je iba jedno slovo cudzieho pôvodu, druhé je domáce. Sú to náhodné zhody typu *druk* ‚tlač‘ – *drúk* ‚drag‘, *kara* ‚trest‘ – *kára* ‚wózek‘, *mecz* ‚zápas‘ – *meč* ‚miecz‘, *paka* ‚debna, balík‘ – *páka* ‚dźwignia‘, *stop* ‚liatina‘ – *stop* ‚stop‘, *korytarz* ‚chodba‘ – *korytár* ‚kto robí korytá‘ a pod.

3. Z nášho stručného náčrtu vysvitá, že formálne zhody medzi poľskou a slovenskou lexikou sú značne rozmanité a dosť komplikované. Je síce početná skupina obsahovo i formálne jednoduchých prvotných slovanských slov, ktoré – podľa bežných slovníkov – sú formálne i významovo v poľštine aj v slovenčine totožné, ale keď sa jednotlivé prípady skúmajú detailnejšie, často sa zistí, že aj medzi takýmito lexémami sa nájdu formálne rozdiely, napr. pokiaľ ide o ich kontextové využívanie, o ich spájateľnosť s inými lexémami, prípadne o ich terminologické využitie iba v jednom z uvedených jazykov a pod.

Z uvedeného vyplýva, že je dosť sporné predpokladať úplnú formálnu i významovú totožnosť medzi ktorýmikoľvek poľskými a slovenskými lexémami. Teda iba s takýmito výhradami môžeme snáď hovoriť o relatívnej formálnej zhode pri spomínaných slovách s jednoduchou významovou i formálnou štruktúrou. Ešte vo zvýšenej miere sa to

vzťahuje aj na viacvýznamové slová, pri ktorých aj o takej relatívnej formálnej zhode možno hovoriť len výnimočne. Zvýšená pravdepodobnosť významovej i formálnej totožnosti je pri mnohých viacslovných poľských a slovenských pomenovaniach, či už ide o združené pomenovania, o frazeologické jednotky alebo o ustálené prirovnania, a to najmä pre ich významovú vyhranenosť.

S genetickou a typologickou blízkosťou poľštiny a slovenčiny súvisí fakt, že medzi jej mnohými ekvivalentnými lexémami sú časté iba čiastočné formálne zhody. Veľmi preukazné sú takéto zhody pri odvodených slovách s totožným slovotvorným základom, ale s rozdielnymi afixami, takže formálna súvislosť medzi takýmito ekvivalentmi je zreteľná. Podobná formálna súvislosť je zreteľná aj pri ekvivalentných zloženinách, v ktorých je formálne totožná jedna zložka. Do tejto skupiny s čiastočnou formálnou totožnosťou zaradíme aj také viacslovné pomenovania, ktoré sú iba v jednom jazyku rozšírené o nejakú nepodstatnú zložku.

Medzi poľské a slovenské ekvivalenty s čiastočne zhodnými formami sme zaradili aj dvojice s nesymetrickým obrazom ekvivalencie, teda také, v ktorých popri spoločnej forme je pre ďalší význam v jednom jazyku samostatná lexéma, a to či už blízka (napr. poľ. *kawa* – slov. *káva* aj *kávovník*) alebo úplne vzdialená (napr. slov. *mesiac* – poľ. *miesiąc* aj *księżyc*).

Do skupiny formálne zhodných poľských a slovenských lexém sa žiada zaradiť aj tzv. medzijazykové homonymá, paronymá, ktoré napriek zhodnej forme majú v oboch jazykoch rozdielne významy. Sú pomerne početné najmä pri názvoch domáceho pôvodu, pričom môže ísť o názvy reálií vecne si dosť blízkych, čo je historicky pochopiteľné (napr. *przezvisko* ‚prezývka‘ – *przevisko* ‚nazwisko‘), ale aj reálií vecne veľmi vzdialených (napr. *pokład* ‚paluba‘ – *poклад* ‚skarb‘), ba významovo si až protirečivých (napr. *zapach* ‚vôňa‘ – *zápach* ‚smród‘). Slová cudzieho pôvodu zriedka vytvárajú dvojice poľských a slovenských homonym (napr. *kolej* ‚železnica‘ – *kolaj* ‚koleina‘).

Formálne zhody medzi poľskou a slovenskou lexikou sa uplatňujú popri zhodách významových a len zriedkavejšie aj popri významových nezhodách, pri paronymách. Sú veľmi výraznou črtou vo vzťahu poľskej a slovenskej lexiky, takže podstatnou mierou sa pričiňujú o to, že poľština a slovenčina sa chápu ako veľmi si blízke jazyky, čo však pri geneticky príbuzných a areálovo blízkych jazykoch ani neprekvapuje.

О формальных совпадениях в области польской и словацкой лексики

Ferdinand Buffa

Польский и словацкий языки близки друг другу как с генетической, так и с географической точки зрения, поэтому в них обнаруживаем много формально совпадающих или схожих элементов. Больше всего бросаются в глаза формальные совпадения лексем с тождественным содержанием, наиболее частые в области первичных слов, простых по форме и значению, но с этим явлением встречаемся также у слов производных, сложных и даже у многословных наименований. Однако, более подробный анализ языкового материала показывает, что в этих случаях мы также имеем дело с небольшими расхождениями, вытекающими из их неодинаковой встречаемости в процессе коммуникации, различной синтаксической сочетаемости и частоты употребления в речи, что, как правило, словари не отмечают. Кроме того, существуют случаи польско-словацких эквивалентных пар, совпадающих по форме лишь частично, т. е. таких, у которых не совпадает часть (как правило, менее существенная) формы или же некоторое из значений. Особую группу образуют межъязыковые омонимы, т. е. слова, совпадающие по форме, но отличающиеся друг от друга своим значением. Большое количество формальных совпадений между польским и словацким языками помогает их носителям без затруднений договориться.

ANDREJ ŠKOVIERA*

Nad slovenským prekladom božskej liturgie byzantsko-slovanského obradu

ŠKOVIERA, A.: On the Slovak Translation of the Divine Liturgy of the Byzantine-Slavonic Rite. *Slavica Slovaca*, 34, 1999, No. 1, pp. 137–148 (Bratislava)

The byzantine-slavonic liturgy was first translated into Slovak in the thirties of the 20th century by the priest Pavol Spišák. The translation from 1986 (and partly the translation from 1976) was considerably influenced by inadequate attempts to reform the liturgy according to the latin mass. The recent translation, approved by the Holy Seat in 1998, is a great philological and theological performance.

Linguistics. Translation. Divine liturgy of the Byzantine-Slavonic rite. Theology. Philology. History.

Nedeľa 22. februára 1998, prvá nedeľa Veľkého pôstu, bola pre Gréckokatolícku cirkev na Slovensku mimoriadnym dňom. Od tohto dňa vstúpil do výhradného používania dlho očakávaný nový slovenský preklad svätej božskej liturgie Jána Zlatoústeho¹ schválený Kongregáciou pre východné cirkvi dekrétom č. 45/78 zo dňa 14. septembra 1997. Význam tohto prekladu spočíva nielen v tom, že eucharistická liturgia je základnou a najdôležitejšou zložkou života cirkvi,² ale tiež v tom, že ide o preklad „prevratný“, a to z viacerých hľadísk. Pred objasnením genézy tohto textu a jeho hodnotením javí sa potrebné povedať niekoľko slov o samej gréckokatolíckej cirkvi.

Východná katolícka cirkev alebo katolícka cirkev byzantsko-slovanského obradu, čo je presnejšie a správnejšie pomenovanie gréckokatolíckej cirkvi, svoju prítomnosť na Slovensku odvodzuje od pôsobenia slovanských vierozvestov Konštantína-Cyrila a Metoda.³ Svätí solúnski bratia priniesli na Veľkú Moravu kresťanstvo z Byzancie,

* Andrej Škoviera, Grécko-katolícka bohoslovecká fakulta Prešovskej univerzity, Ul. biskupa Pavla Gojdiča 2, 080 01 Prešov.

¹ Svätá božská liturgia nášho otca svätého Jána Zlatoústeho, Spolok biskupa P. P. Gojdiča, Prešov 1998 (všetky citácie sú z vydania v menšom formáte). Pre ľud vyšla modlitebná knižka *Modlime sa k Pánovi. Petra*, Prešov 1998.

² Byzantský obrad pozná tri formy eucharistickej liturgie: svätého Jána Zlatoústeho, svätého Bazila Veľkého a liturgiu vopredposvätených darov. Z nich je najvýznamnejšia práve liturgia Jána Zlatoústeho. Liturgia sv. Bazila sa slúži len desaťkrát do roka a od Zlatoústeho formy sa líši len čiastočne – v anafore. Liturgia vopredposvätených darov sa slúži v stredu a piatky Svätého veľkého pôstu a pondelok, utorok a stredu Veľkého týždňa (t. j. asi 15 rás do roka). Byzantský obrad pozná ešte jednu formu božskej liturgie – sv. apoštola Jakuba, Božieho brata, ktorá sa však slávi len na niektorých miestach (na Slovensku iba v Prešove) raz či dvakrát v roku. O samom vzniku a formovaní božskej liturgie svätého Jána Zlatoústeho pozri napr. Марусиц, М. архиеп.: *Божественна літургія*, Rím 1992.

³ Táto skutočnosť dodnes nie je historicky potvrdená; uvedená teória sa traduje najmä u gréckokatolíckeho duchovenstva a veriacich.

a teda aj byzantský obrad. Jednou z prvých ich prác bol popri preklade Písma aj preklad božskej liturgie Jána Zlatoústeho a ostatných bohoslužieb do zrozumiteľného jazyka tak, ako je to na Východe oddávna zvykom. Po smrti sv. Metoda a po vyhnaní jeho žiakov r. 885 bol východný obrad potláčaný a postupne sa vytrácal. Posilou pre malú komunitu byzantského obradu bola valašská kolonizácia od 14. stor.,⁴ ktorá znamenala významný prílev kresťanov východného obradu.⁵ Tí však v tom čase neboli v plnom⁶ spoločenstve katolíckej cirkvi, a to pre tzv. Veľkú východnú schizmu v r. 1054. K jednote s katolíckou cirkvou sa však opäť prihlásili v r. 1646 podpísaním únie (dohody o zjednotení) na zámku v Užhorode.⁷ Súčasťou tejto dohody bol príslub, že latinská⁸ cirkev nebude zasahovať do bohoslužobného a duchovného života východných katolíkov, nanucovať im svoje zvyky a formy zbožnosti, ani sa nebude usilovať ich asimilovať. Napriek tomu už o sto rokov badať v tomto smere výrazný tlak latinskej hierarchie. V neskoršom období sa snahy o priblíženie, pripodobnenie k západnému obradu objavujú aj vo vnútri samej gréckokatolíckej cirkvi. Dôvodov na to bolo niekoľko. Byzantskí kňazi neboli pred štátom rovnoprávni s latinskými: Boli, okrem malých výnimiek, nevoľníkmi⁹ a neboli finančne podporovaní štátom. Takáto situácia trvala až do r. 1692, keď cisár Leopold I. listinou z 23. augusta¹⁰ zrovnoprávnil gréckokatolícky a rímskokatolícky klérus. Viazanosť nevoľníckymi povinnosťami bola príčinou nižšej vzdelanostnej úrovne východného kléru v porovnaní s latinským. Vyššie teologické vzdelanie získavali gréckokatolícki kňazi spravidla na rímskokatolíckych fakultách, napr. v Trnave. „Na východnom Slovensku nebol v tom období ani jeden zemepán či iný príslušník privilegovanej feudálnej zložky, ktorý by sa hlásil k východnému obradu a exponoval sa v jeho záujme.“¹¹ V celej katolíckej cirkvi až donedávna bolo možné silno cítiť postoj nadradenosti latinského obradu, a to tak, že neraz aj sami gréckokatolíci vnímali latinský obrad ako niečo dokonalejšie, a preto ľahko prijímali, ba dokonca sami zavádzali rozličné jeho prvky (napr. krížové cesty, eucharistické adorácie) a spôsob duchovného života a teologického myslenia.

Ďalším zlomovým bodom v histórii byzantských katolíkov na Slovensku je 28. apríl 1950. Vtedy na tzv. Prešovskom sobore¹² bola zlikvidovaná gréckokatolícka cir-

⁴ Prvá písomná zmienka je z r. 1337 (jaroek Orechová a Koromľa). HALAGA, O. R.: Slovánske osídlenie Potisia a východoslovenskí gréckokatolíci. Košice, Svojina 1947, s. 79.

⁵ Tamže, s. 102.

⁶ Všetky kresťanské cirkvi tvoria akýmsi spôsobom spoločenstvo. Avšak iba tí, čo uznávajú rímskeho pápeža, sú v plnom spoločenstve (= jednote) katolíckej cirkvi.

⁷ HARAKSIM, L.: Užhorodská únia a východné Slovensko. In: Historický časopis, 45, 1997, č. 2, s. 194–206.

⁸ Termín *latinský* nepoužívame v jazykovom, ale v religionistickom, obradovom slova zmysle (= západný, západného obradu).

⁹ L. Haraksim, c. d., s. 199.

¹⁰ LACKO, M.: Z našej minulosti – 18. Dokument o Užhorodskej únii. In: Mária, 19, 1979, č. 7–8, s. 20.

¹¹ L. Haraksim, c. d., s. 198.

¹² FEDOR, M.: Z dejín gréckokatolíckej cirkvi v Československu 1945 – máj 1950. Košice 1993, s. 199nn.

kev; biskupi Pavol Gojdič a Dr. Vasil' Hopko boli spolu s mnohými kňazmi uväznení, ostatní prestúpili do schizmatickej pravoslávnej cirkvi,¹³ alebo boli nútení vyst'ahovať sa. Pod týmto tlakom veriaci boli nútení prijať pravoslávie, alebo navštevovali rímskokatolícke bohoslužby. Pražská jar 1968 dala šancu na obnovu pôvodného stavu, avšak invázia vojsk Varšavskej zmluvy zmrazila všetky nádeje. Gréckokatolícka cirkev bola síce vládnym nariadením č. 70/1968 Zb. zo dňa 13. júna 1968 povolená, ale k navráteniu majetku nedošlo v plnom rozsahu a prenasledovanie zo strany štátnych orgánov znemožňovalo prakticky akýkoľvek rozvoj. Gréckokatolícky klérus sa mohol formovať iba v jedinom, a to latinskom seminári, ktorý na Slovensku existoval. Veriaci si za dlhé roky prežitie v západnom prostredí zvykli a často len s problémami sa vracali k svojmu obradu, duchovnosti a zvykom, ktoré neboli mladšej generácii už také blízke.

V tomto kontexte sa treba pozeráť aj na genézu slovenského prekladu byzantskej liturgie. Prvý cyrilometodský preklad prechádzal úpravami najmä v súvislosti so zmenami v samej liturgii; jej definitívna forma sa ustálila asi v 14. stor.¹⁴ Cirkevno-slovanské preklady však nevznikali na našom území, ale prichádzali z východných oblastí (Lvov, Počajevo, Kyjev, Moskva), kde sa tlačili aj liturgické knihy používané na našom území.¹⁵ V 17. stor. sa cirkevno-slovanský text ustálil v podstate do dnešnej podoby.¹⁶ Preklad do ľudového jazyka sa nejavil potrebným, ľud cirkevno-slovanskému textu relatívne dostatočne rozumel.¹⁷

20. stor. však prinieslo mnoho zmien aj na poli jazykovom a postupne sa ukazovala potreba prekladu do živého jazyka. Priekopníkom v tomto smere bol kňaz Pavol Spišák (1901 – 1975), rodák z Telgártu. V tridsiatych rokoch začal pracovať na preklade božskej liturgie.¹⁸ Pomáhali mu kňaz M. Ďurišin, Ján Fedák, člen Jazykového odboru Matice slovenskej, básnik Janko Silan a bohoslovec Ján Škoviera.¹⁹ Modlitebná knižka

¹³ Slovo *pravoslávny-pravoslávie* používam v denominačno-religionistickom, nie v dogmaticko-obradovom význame. Gréckokatolíci však slovo *pravoslávnyj* v cirkevnej slovančine (v dogmatickom slova zmysle) majú vo všetkých liturgických knihách.

¹⁴ Ide o reformu konštantinopolského patriarchy Filotea (1354–1376), neskoršie úpravy sa týkali už iba detailov. V slovanských oblastiach definitívny text upravili metropolita Peter Mohila (Kyjev) a patriarcha Nikon (Moskva) v 17. stor. M. Marusin, c. d., s. 136–138.

¹⁵ Перферцкий, Е.: Печатная церковно-славянская книга Угорской Руси в XVII-м и XVIII-м ввках. Известия отделения русского языка и словесности Императорской академии наук. Петроград 1916, s. 277–294.

¹⁶ Vývoj cirkevno-slovanskej gramatiky a pravopisu sa ukončil v pol. 17. stor. *Иеромонахъ Ялѣпій (Гамановичъ): Грамматика церковно-славянскаго языка.* Moskva 1991, s. 14–16.

¹⁷ Svedčí o tom existencia tzv. štandardnej jazykovej formy (jazyk administratívno-právnych písomností a literárnej tvorby, napr. spevníky paraliturgických piesní, poučiteľné evanjeliá) v 17. – 19. stor. na východnom Slovensku a jej úzka príbuznosť s nadštandardnou jazykovou formou, ktorou bola cirkevná slovančina. O tom pozri: ŽEŇUCH, P.: Cirkevná slovančina vo východoslovenskom kultúrno-historickom a jazykovom priestore. Historický časopis, 46, 1998, č. 4. s. 660–662.

¹⁸ Predlohou mu bol tzv. *lvovský liturgikon* (v niektorých detailoch sa odlišuje od neskorších liturgikonov pripravovaných v Ríme). Vyšlo viacero vydaní, napr. *ЛЕИТОУРГИКОН сирѣчь сазжѣбникъ*, Lvov 1905. Pri prekladaní použil aj viaceré preklady do súčasných jazykov. Pozri: Chváľme Boha, 2. vyd. Prešov 1942 (1941?), s. 625–626.

s názvom *Chváľme Boha* vyšla v r. 1940 v Prešove,²⁰ asi o rok vyšlo druhé, gramaticky skorigované a značne rozšírené vydanie.²¹ Obsahovalo popri texte božskej liturgie aj jej niektoré menlivé časti, večiereň, utiereň, akatist k Ježišovi Kristovi, pohreb, sobáš a rozličné pobožnosti, niektoré ľudové neliturgické modlitby a piesne a poučenia z katechizmu. Vyzdvihnúť treba usporiadanie textu knižky; v pravom stĺpci bol slovenský text a v ľavom paralelne cirkevnoslovenský text prepísaný do latinky.²² Služiť sa však podľa prekladu nesmelo, bol to len vysvetľujúci text pre veriacich, aby lepšie porozumeli liturgii slávanej výhradne v cirkevnej slovančine.²³ Väčšiemu rozšíreniu a schváleniu slovenského prekladu božskej liturgie na liturgické slávenie zabránila najmä nevôľa mnohých rusínsky cítiacich gréckokatolíkov²⁴ a napokon aj spomenutá „akcia P” v apríli 1950.²⁵

Námaha Pavla Spišáka však nevyšla nazmar. Po obnove gréckokatolíckej cirkvi v r. 1968 sa ukázalo nielen žiaduce, ale dokonca nevyhnutné sláviť božskú liturgiu v živom jazyku. Rímskokatolícka cirkev po II. vatikánskom koncile zaviedla do slávania obradov ľudový jazyk, a tak mnohí gréckokatolíci žijúci a vychovávaní v tom čase v rímskokatolíckom prostredí (a tých bola väčšina) si zvykli na bohoslužby v živom jazyku. Spišákov preklad bol odobrený a hneď zavedený do čiastočného používania,

¹⁹ Pozri *Chváľme Boha*, 2. vyd. 1942 (1941?), s. 626.

²⁰ V rôznych prameňoch sme našli veľmi rôznorodé údaje. Prvý slovenský text božskej liturgie (asi len nahlas prednášané časti) vyšiel asi v knihe *Moleben k sv. Eucharistii*, Sv. Metod, Nitra 1936. Neskôr, už v kompletnej podobe v knihe *Verejné Bohoslužby*, Spolok svätého Vojtecha (?), Trnava medzi 1936–1940. Potom vyšla modlitebná kniha *Chváľme Boha*, Prešov 1940; *Chváľme Boha*, druhé, rozšírené vydanie, Prešov 1942 (podľa iných 1941); v r. 1968 vyšla výrazne skrátená verzia pod tým istým názvom v Ríme (vydal SÚSCM, do tlače pripravil prof. Michal Lacko, SJ), opäť vyšla v r. 1971 v Trnave (vydal SSV). Sám Spišák však hovorí aj o iných, skorších menších vydaniach (či obsahovali text liturgie, nevedno): *Chváľme Boha*, druhé vydanie, 1942 (1941?), s. 621. Informácie som čerpal aj od o. Jána Škovieru a od Tatiány Laurincovej z Gréckokatolíckej bohosloveckej fakulty PU, ktorá píše diplomovú prácu o Pavlovi Spišákovi. Porov. aj: GAJDOŠ, M.: Pavol Spišák. In: *Národný kalendár* na r. 2000. Vydavateľstvo Matice slovenskej (v tlači).

²¹ Podľa svedectva o. Jána Škovieru bola časť nákladu prvého vydania stiahnutá z predaja pre množstvo gramatických chýb.

²² Išlo o veľmi neobvyklý prepis cirkevnej slovančiny do latinky, vari až o pokus vytvoriť slovenskú redakciu cirkevnej slovančiny. Najzaujímavejší je azda prepis *а* ako *ä*. Sám Spišák k tomu píše: „Pôvodná staroslovenská cirkevná reč dostala u slovanských národov rozličné krajové zafarbenie. Tak napríklad jedni vyslovujú: Gospodi, človek, vek, Deva Maria, sveti, srdce, dlgi, krštenie, vskresenie, stvorenie atď., iní: Hospodi, čelovik, vik, Diva Maria, sviatyj, serdce, dolhi, kreščenije, voskresenije, sotvorenije atď. Prepisovanie staroslovenského textu terajšieho vydania dialo sa v duchu usnesenia Jazykovej komisie pri Jednote sv. Cyrila a Metoda a rady iných slovenských jazykových odborníkov.” *Chváľme Boha*, druhé vydanie, 1942 (1941), s. 625.

²³ V slovenčine bolo dovolené služiť iba molebeny (pobožnosti), pohreby a sobáše. Zo svedectva o. Jána Škovieru.

²⁴ Táto reakcia nie je zas až taká prekvapujúca, keďže západná cirkev v tom čase používala ako liturgický jazyk výhradne latinčinu. Aj preto zavedenie slovenčiny ako liturgického jazyka gréckokatolíkov sa mnohým mohlo zdať neprijateľné. Treba však poznamenať, že východné cirkvi od prvých storočí používali v bohoslužbách jazyk zrozumiteľný ľudu.

²⁵ KONEČNÝ, S.: K niektorým otázkam pravoslavizácie na Slovensku v r. 1950. In: *Rusíni: Otázky dejín a kultúry*. Red. F. Barna, Prešov, Rusínska obroda 1994, s. 125–133.

okrem tichých kňazských modlitieb a slov premenenia, ktoré sa museli modliť z cirkevnoslovanského liturgikona.

Závažné jazykové reformy v povojnovom období si vyžadovali nový preklad, ktorý bol schválený a zavedený do používania v r. 1976. Predchádzalo mu uverejnenie pracovnej verzie na stránkach gréckokatolíckeho časopisu *Slovo*.²⁶ Určitá časť z nej sa potom uplatnila aj v spomínanom preklade, ktorý však bol schválený len *ad experimentum* (t. j. ako skúšobný text) dňa 4. októbra 1976. Liturgikon²⁷ okrem textu božskej liturgie Jána Zlatoústeho obsahuje aj tie časti božskej liturgie svätého Bazila Veľkého, ktoré sa od liturgie Jána Zlatoústeho odlišujú, ako aj niektoré menlivé časti vrátane čítaní apoštola a evanjelií. Neobsahuje tretiu formu eucharistickej liturgie používanú v byzantskom obrade – liturgiu vopredposvätených darov.²⁸ Preklad textov modlitieb je pomerne presný a zostáva verný východnému ponímaniu liturgie, aj keď jazyková stránka nie je práve najkvalitnejšia. Treba tiež podotknúť, že sa „stratila“ istá časť textu, napr. malé ekténie²⁹ medzi antifónami, ekténia za katechumenov a d'akovné modlitby po prijatí eucharistických darov po skončení liturgie. Podľa miestneho úzu (tzv. prešovskej tradície³⁰) sa tieto časti už dávnejšie na našom území vynechávali, aj keď sa nachádzajú vo všetkých cirkevnoslovanských liturgikonoch. Čo sa týka rubriík,³¹ nemožno hovoriť o ich preklade, ale o minimalistickej interpretácii, k výraznejším pokusom o zmenu ich významu však nedošlo. Celkovo by sme mohli hodnotiť tento preklad ako tradicionalistický, z jazykového hľadiska poznačený dobou a podmienkami vzniku.

V gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku sa však ozývali aj hlasy po liturgickej reforme podľa vzoru latinskej liturgickej reformy po Druhom vatikánskom koncile (1962–1965), ktorá bola mimoriadne radikálna.³² Dokladom je pracovný text z r. 1977,³³

²⁶ Slovo 3 (1971), č. 12 – 4 (1972), č. 12. (Vtedy vychádzalo ešte ako mesačník, v súčasnosti dvojtýždenník.)

²⁷ Gréckokatolícky liturgikon. Trnava 1976.

²⁸ Pozri pozn. č. 2.

²⁹ Prosby dialogického (litániového) charakteru.

³⁰ Pojem *prešovská tradícia* vyjadruje rôzne miestne špecifiká a odlišnosti v slávení bohoslužieb. Niektoré sú autentické, vznikli organickým vývojom v osobitých kultúrno-historických podmienkach regiónu, iné sú následkom latinizácie. Medzi najvýraznejšie špecifiká a odlišnosti patrí napr. spôsob spievania antifón, otvorené cárske dvere počas celej božskej liturgie, vynechávanie obradu teploty (vlievania horúcej vody do čaše) a iné.

³¹ Rubriky – texty, ktoré sa nerecituujú ani nespievajú. Obsahujú vysvetlenie či usmernenie pre slúžiacich k danému modlitebnému textu. Bývajú spravidla vytlačené červenou farbou – odtiaľ názov (lat. rubrum – červené); modlitebné texty sú tlačené spravidla čiernou farbou.

³² Pre východné cirkvi však koncil nariadil návrat k pôvodnej tradícii, k očisteniu obradu, najmä v dekrétu *Orientalium ecclesiarum*: „6. Nech všetci východní kresťania vedia a sú presvedčení, že si môžu, ba majú navždy zachovať svoje právoplatné liturgické obrady a svoj spôsob života... Ak sa však od nich nenáležite odchýlili vinou okolností alebo niektorých osôb, nech sa usilujú vrátiť k starootcovským tradíciám. ... 12. Svätý všeobecný cirkevný snem potvrdzuje a schvaľuje dávnu sviatostnú disciplínu, ktorá jestvuje vo Východných cirkvách, ako aj spôsob, akým sa sviatosti slávia a vysluhujú; a želá si, aby sa – ak treba – táto prax obnovila.“ Dokumenty Druhého vatikánskeho koncilu II., Trnava 1993, s. 16 a 18. Faktom je, že aj v nezjednotených pravoslávnych cirkvách byzantského obradu sa občas ozývajú hlasy o potrebe akejsi úpravy liturgie.

ktorý má výstižný podnadpis *Úprava a skrátenie*, pretože o preklade tu nemôže byť ani reči. Veľmi výrazný je vplyv latinskej omše, a to napr. fakultatívnosť modlitieb pred malým vchodom,³⁴ fakultatívnosť ekténii a ich prispôsobenie sviatkom liturgického roka³⁵ či úplné prebratie niektorých textov – odpoveď „Bohu vd’aka” po čítaní³⁶ – a mnohé iné. Rozsah textu bol radikálne skrátený. Viaceré „prekladateľské” metódy a texty z tejto pracovnej verzie sa uplatnili v neskoršom preklade z r. 1986.

Za zmienku stojí aj preklad kňaza Jozefa Dandára (1923 – 1987), ktorý predložil na posúdenie a prípadné schválenie gréckokatolíckemu ordinariátu v r. 1984.³⁷ Dandárov text Zlatoústeho liturgie nie je originálnym prekladom, ale skôr kompilátom. Treba si všimnúť, že prekladateľ sa ako prvý (?) pokúsil aj o preklad liturgie vopredposvätených darov,³⁸ aj keď dost’ zredukovaný. Rubriky neprekladal, ale vytváral, pridŕžajúc sa pritom tzv. prešovskej tradície slávenia uvedenej liturgie. Z jazykového hľadiska by si tento preklad vyžadoval ešte veľa jazykových úprav, aby mohol byť použiteľný.

Nepochybne vzniklo viacero ďalších pokusov o preklad božskej liturgie,³⁹ viac či menej verných pôvodnému textu. Možno konštatovať, že išlo o akési vnútorné hľadanie zmyslu a formy liturgie v zmenených podmienkach. Dost’ negatívne na toto hľadanie zapôsobila aj praktická nemožnosť komunikácie s okolitým svetom, s gréckokatolíckymi v iných krajinách, ale najmä s Kongregáciou pre východné cirkvi v Ríme.⁴⁰ Častým argumentom pre reformu bola dĺžka slávenia liturgie, často aj dvojnásobná oproti latinskej omši.⁴¹

³³ Liturgia svätého Jána Zlatoústeho, 1977. Pracovný text pre vnútornú potrebu (rukopis). Nachádza sa v knižnici Gréckokatolíckeho kňazského seminára v Prešove pod kat. č. 5479.

³⁴ Tamže, s. 6. Malý vchod je slávnostný sprievod s evanjeliárom. Kňaz a diakon vychádzajú zo svätyne do lode chrámu severnými dverami. Diakon, ak niet diakona, kňaz zvolá „Премъдрость, прости,” pričom dvíha evanjeliár a cárskymi dverami ho vnáša do svätyne. Symbolizuje zjavenie Krista-Slova ľudstvu a začiatok jeho kázania. Porov.: GOGOL, N. V.: Rozjímání o božské liturgii, Refugium Velehrad – Roma, Velehrad 1996, s. 22.

³⁵ Liturgia svätého Jána Zlatoústeho, 1977. Pracovný text pre vnútornú potrebu, s. 9.

³⁶ Tamže, s. 8.

³⁷ Ide vlastne o preklad všetkých troch božských liturgií s kompletnými menlivými časťami aj čítaniami na celý rok (podľa vzoru tzv. veľkého Ivovského služebníka – ЛЕИТОУРГИОН сирѣчь служѣбникъ. Lvov 1905; viacero podobných kníh vyšlo už na prelome 17. – 18. stor. v Przemysli či Počajeve). Rukopis sa nachádza v študijnom centre Východ – Západ profesora Michala Lacka v Košiciach u jezuitov (v čase mojej návštevy ešte nebol skatalogizovaný); Liturgia Jána Zlatoústeho je na s. 357–381.

³⁸ Tamže, s. 401–410.

³⁹ Porov. Slovo 14 (1982), č. 10 – 15 (1983), č. 8, kde sa tiež objavoval na pokračovanie pracovný text. Podľa BUGEL, W.: Wersje slowackie liturgii bizantyjskiej św. Jana Chryzostoma z lat 1976 i 1986. Licenciátna práca obhájená v r. 1993 na Ekumenickom inštitúte Lublinskej katolíckej univerzity v Lubline (Instytut Ekumeniczny Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego), s. 17, pozn. 11.

⁴⁰ Pod jej správu priamo spadá Prešovská gréckokatolícka eparchia a v súčasnosti už aj Košický apoštolský exarchát (erigovaný 1997).

⁴¹ S tým úzko súvisí nevyslovený teologický spor, či sa má liturgia prispôbovať požiadavkám a duchovnej úrovni ľudí, alebo či ľudia majú „dorastať na výšku liturgie.”

Výsledkom týchto hľadání a reformných úsilí je text zavedený v r. 1986.⁴² Použiť preň termín *preklad* je veľmi otázne, pretože išlo skôr o akúsi interpretáciu, resp. o pokus o reformu či dokonca o vytvorenie novej liturgie, pričom je možné cítiť snahu o priblíženie sa k novej latinskej omši. Kongregácia pre východné cirkvi dala ihneď impulz na korekciu, resp. na vznik nového prekladu.⁴³ Text liturgie Jána Zlatoústeho bol totiž radikálne skráteneý, a to až na necelú polovicu, „aby sa tak slávenie eucharistickej obety upravilo na úmernú mieru dneška.“⁴⁴ Rubriky boli skráteneé, vynechané alebo výrazne zmenené, zaviedli sa recitácie,⁴⁵ mnohé (aj veľmi významné) časti sa označili za fakultatívne (hymnus *Jednorodný*, vyznanie viery), takmer úplne boli vyradené ekténie a všetky opakovania.

Z teologického hľadiska bola najvýznamnejším zásahom zmena textu epiklézy⁴⁶ (v podstate jej úplná ignorácia). Neprijateľné je aj „oslabenie dialogického charakteru bohoslužieb elimináciou roly diakona, minimalizácia symbolických prvkov, a tým oslabenie mysterijného charakteru liturgického slávenia, zavedenie cudzích teologických a liturgických prvkov a formulácií a obzvlášť prehliadanie pneumatologického aspektu byzantskej liturgie, ktorý zaručuje jej eschatologický charakter.“⁴⁷

Z jazykového hľadiska je výrazná zmena pasívneho spôsobu vyjadrovania na aktívny alebo rozkazovací, často v 1. os. singuláru, čo je, okrem prosby za odpustenie vlastných hriechov, cudzie byzantskej liturgii, ktorá zdôrazňuje spoločenský charakter celebrácie.⁴⁸ V úpornej snahe o skrátenie došlo dokonca aj k strate logickej súvislosti.⁴⁹ V jednej modlitbe anafory nebol zachovaný zákon negatívnej kongruencie – „aby každý, kto v neho verí, nezahynul,...“⁵⁰ Celkovo treba uznať, že sa viac dbalo na gramatickú a štylistickú presnosť ako pri predchádzajúcom liturgikone. Pozitívne treba hodnotiť,

⁴² Gréckokatolícky liturgikon. Trnava 1986.

⁴³ Kongregácia pre východné cirkvi, prot. no. 45/78.

⁴⁴ Gréckokatolícky liturgikon, 1986, s. 3.

⁴⁵ Byzantsko-slovenská liturgia je charakteristická tým, že sa celá spieva (vrátane čítaní apoštola a evanjelia), s výnimkou homílie, čím sa umocňuje jej oslavný charakter.

⁴⁶ Epikléza (vzývanie Svätého Ducha) nad obetnými darmi nasleduje v byzantskom i vo viacerých iných obradoch až po slovách premenenia. Kameňom úrazu boli slová: „И сотвори оубв хлѣбъ сѣи, честное тѣло хрѣта твоего. ... Я ѣже въ чашѣ сѣи, честною кровъ хрѣта твоего.“ СВАЩЕННАА И БОЖЕСТВЕННАА ЛІТУРГІА ЯЖЕ ВО СВАТѢХЪ ОЦА НАШЕГВ ІВАННА ЗЛАТОУСТАГВ (Recensio Ruthena), Rím 1941, s. 71. Celý text bol výrazne upravený: “Keď si... premenil tento chlieb na predrahé TĚLO Kristovo a toto víno na presväťú KRV Kristovu daj,...” Gréckokatolícky liturgikon, 1986, s. 36. Súčasný preklad (1998): “A učíň tento chlieb drahocenným telom tvojho Krista. ... A čo je v tejto čaši, drahocennou krvou tvojho Krista.” Svätá božská liturgia, s. 54–55.

⁴⁷ W. Bugel, c. d., s. 103.

⁴⁸ Tamže, s. 65–66.

⁴⁹ V prosbe: *Zbav nás, Bože, zármutku, hnevu a núdze, zmiluj sa a zachovaj nás svojou milosťou a na príhovor presvätej Bohorodičky Márie, vždy Panny i všetkých svätých sa ti teraz zverujeme a jeden druhého i celý svoj život tebe, Bože, odovzdávame.* (Ľud na to odpovedá: *Tebe, Pane.*) Gréckokatolícky liturgikon, 1986, s. 15. Mirná alebo veľká ekténia, z ktorej je táto prosba, bola skráteneá z 12 (13) prosieb na 4 (5).

⁵⁰ Gréckokatolícky liturgikon, 1986, s. 33.

že sú tu obsiahnuté všetky tri formy božskej liturgie byzantského obradu, teda aj text liturgie vopredposvätených darov, hoci zreformovaný podobne ako text liturgie Jána Zlatoústeho.

Po zmene politických pomerov v rokoch 1989–90 mohlo konečne prísť k úplnej rehabilitácii gréckokatolíckej cirkvi a rozvinutiu jej činnosti vo všetkých dimenziách. Jednou z priorít bola aj príprava nového prekladu božskej liturgie svätého Jána Zlatoústeho a ďalších liturgických textov.⁵¹ Na tento účel bola vymenovaná liturgická komisia.⁵² Niektoré nevyhnutné porovnania s gréckym textom robil Daniel Škoviera. Ako základný sa používal cirkevnoslovanský text.⁵³ Dôvodom tejto na pohľad neobvyklej inštrukcie Kongregácie pre východné cirkvi je fakt, že cirkevnoslovanská liturgia má v našom prostredí hlboké korene, je „vžitá“. V mnohých farnostiach sa používajú obidva liturgické jazyky – slovenský i cirkevnoslovanský, kým grécky jazyk sa u nás prakticky nepoužíva. Cirkevnoslovanská terminológia bola tiež základnou pri tvorbe slovenskej teologickej terminológie východného obradu.⁵⁴

Napriek tomu, že príprava prekladu sa rozbehla už začiatkom 90-tych rokov, jeho definitívna forma bola predložená na schválenie až v r. 1997.⁵⁵ Bolo totiž nevyhnutné najprv prekonať predstavu o potrebe akejsi reformy liturgie. Ďalším problémom bola skutočnosť, že každý preklad sa čiastočne stáva aj výkladom; popri textovej práci bolo treba zohľadňovať aj význam jednotlivých častí liturgie.⁵⁶ Na záverečnej fáze textových prác sa podieľala aj liturgická komisia Kongregácie pre východné cirkvi v Ríme – konzultovali sa posledné nejasnosti a sporné miesta.

Nový slovenský preklad božskej liturgie svätého Jána Zlatoústeho možno charakterizovať ako skutočne kvalitný, ako po teologickej, tak aj po jazykovo-estetickej stránke. Z teologického hľadiska treba podotknúť, že ide o verný preklad záväznej cirkevnoslovanskej predlohy.⁵⁷

⁵¹ Toho času sa dokončuje preklad liturgie sv. Bazila Veľkého, liturgie vopredposvätených darov a pracuje sa na preklade základných častí trebníka (knihy na vysluhovanie sviatostí a požehnaní) a časoslova (breviára – liturgie hodín).

⁵² V zložení Jozef Pavlovič, Vojtech Boháč, František Čitbaj, Milan Mojžiš, Peter Rusnák pod vedením Emila Zorvana. Porov.: Schematismus Gréckokatolíckeho Prešovského biskupstva 1994. Prešov 1994, s. 18.

⁵³ Podľa liturgikona *СВАЦЕННАА ѿ БОЖЕСТВЕННАА ЛІТУРГІА ІЖЕ ВО СВАТЫХЪ ОТЦА НАШЕГВ ІВАННА ЗЛАТОУСТАГВ*. Rím 1941, tzv. ruténskej redakcie (Recensio Ruthena), ktorý je u nás výhradne platným cirkevnoslovanským textom.

⁵⁴ Žiaľ, dodnes chýba systematická práca, ktorá by sa venovala slovenskej cirkevnej terminológii byzantsko-slovanského obradu. Práca na tomto poli je sporadická, odzrkadľuje sa v nej prebiehajúca obradová obnova. Napr. pre termíny *protosynkel*, *synkel* sa až donedávna používali výrazy *generálny vikár*, *biskupský vikár* z latinského obradového prostredia. Pozri: ŠKOVIERA, A.: Kto je protosynkel? In: Slovo, 29, 1997, č. 14–15, s. 18.

⁵⁵ Žiadosť o schválenie zo dňa 19. marca 1997 (č. 1295/97).

⁵⁶ Ide o proces tzv. liturgickej obnovy východných katolíckych cirkví, ku ktorej dal mocný podnet najmä II. vatikánsky koncil (porov. pozn. č. 32). Spochýba v návrate k autentickej tradícii a spiritualite a k očisteniu od latinizácie. Na našom území tento podnet prakticky reflektovala až po r. 1989 najmä mladá gréckokatolícka inteligencia. Mohli by sme povedať, že popri *reformistoch* a prívržencoch tzv. prešovskej tradície sa objavuje tretia skupina, ktorá sa snaží sa o liturgickú obnovu.

Z jazykového hľadiska treba vyzdvihnúť vybrúsenosť štýlu. Vznešenosť textu je podporená premysleným výberom slovnej zásoby. Texty sú dobre rytmicky vyladené, prispôbené na spev, prípadne na recitovanie.⁵⁸ Tam, kde to bolo nevyhnutné, neváhali prekladatelia vytvoriť nové tvary (napr. šestokrídli, všechválny).

Problematickou stránkou liturgických prekladov sú paralelné texty, zvraty a termíny v bohoslužobných textoch byzantského obradu, pre ktorý je opakovanie charakteristickým prvkom. Je neľahké zachovať potrebnú zhodnosť daných paralelných textov a zároveň ich presne zoštylizovať do kontextu. Niekedy je nevyhnutné zachovať zhodnosť aj pri preklade jednoslovného alebo dvojslovného termínu, aby sa nezastrel, resp. celkom nestratil teologický význam textu. Prekladateľská komisia uspokojuivo zvládla aj túto stránku, azda okrem termínu **ТѢИНА (ТѢИНЫИ)**, ktorý prekladá raz ako *sviatosť* inokedy ako *tajomstvo (tajomný)*. Niektoré texty tým stratili teologickú jasnosť a nadväznosť (napr. text prípravnej modlitby *Verím, Pane, a vyznávam*⁵⁹).

Pre liturgické texty byzantského obradu je príznačná ich biblickosť. Skoro všetky texty vznikli pospájaním citátov zo Starej i Novej zmluvy alebo ich parafrázou. Od prekladateľa sa vyžaduje dokonalé poznanie Biblie a zároveň sa na neho kladie ďalšia požiadavka – zakomponovať citáty čo najpresnejšie do textu tak, aby sa nestratila zrejmosť prepojenia na biblický text. Tu však treba poukázať na to, že pri tvorbe pôvodného gréckeho textu liturgie vychádzali autori z gréckych novozmluvných a starozmluvných (Septuaginta) kódexov, ktoré sa od latinských (Vulgáta, Neovulgáta) čiastočne odchyľujú. Preto pri prekladoch treba vychádzať z gréckej verzie Písma.⁶⁰ Slovenské preklady Biblie však v zásade vychádzajú z Vulgáty, resp. Neovulgáty.⁶¹ Z nich sa vychádzalo aj pri preklade božskej liturgie. Niektoré texty však boli náležite upravené podľa gréckych kódexov (napr. *Sláva na výsostiach Bohu a na zemi pokoj, v ľudoch dobrá vôľa*.⁶²), niektoré žiaľ nie (napr. žalm 25–26), 6–12 v proskomídiu – prípravnej časti⁶³).

Azda najzložitejšou časťou daného prekladu boli hymny. Kým väčšina liturgických textov má prevažne oslavno-d'akovný alebo prosebný charakter, hymny sú vyslovene vieroučné skladby. Ich hlboký dogmatický ráz si vyžaduje teologicky absolútne presné pretlmočenie, formálno-estetické kvality zasa vyžadujú od prekladateľa aj nemalú rétoricko-poetickú zdatnosť.⁶⁴

⁵⁷ Pozri pozn. 53.

⁵⁸ V tzv. tichých kňazských modlitbách.

⁵⁹ Svätá božská liturgia, s. 67–68.

⁶⁰ Pozri ŠKOVIERA, D.: Slovenské preklady byzantských liturgických textov. In: Literary and Sci-Tech Translations in Inter-Cultural Relations. Prešov 1999. Zborník z medzinárodnej konferencie konanej 25.–27. 9. 1997 v Prešove (v tlači).

⁶¹ Výnimkou je čiastočne ekumenický preklad Novej zmluvy (Písmo sväté. Nová zmluva a žalmy. Slovenská biblická spoločnosť, Banská Bystrica 1995). Ten však nie je dovolené používať pre liturgické účely.

⁶² Svätá božská liturgia, s. 14. Porov. Lk 2, 14.

⁶³ Svätá božská liturgia, s. 7.

Do textu hymnu *Dôstojné* je vnikol pod vplyvom starších prekladov zjednodušene upravený termín čestnh'jšuu – *čestnejšia si (ako cherubini...)*.⁶⁵ Na iných miestach je toto slovo preložené ako *ctihodný*,⁶⁶ *úctyhodný*,⁶⁷ *drahocenný*.⁶⁸ Osobne by som navrhol preklad *Vznešenejšia si ako cherubini...*

Čisto formálne úpravy jednotlivých tvarov sú azda najväčším problémom tohto prekladu. V ekténii za katechumenov⁶⁹ sa tvar *ὡγλασηέννιη* prekladá tvarom *ohlásení* (resp. *ohlásení čakatelia na krst*). Grécke *κατηχοόμενοι* však označuje tých, ktorým je ohlasované Božie slovo. Spojenie *čakatelia na krst* by navyše mohlo evokovať asociácie na tých, ktorí sa už bezprostredne pripravujú na krst (*ἵηκε κο σβατόμωσ просвъщєнію готóваціиса*).⁷⁰

Napriek týmto nedokonalostiam je nový slovenský preklad božskej liturgie Jána Zlatoústeho veľkým pokrokom nielen z teologického, ale aj z jazykového hľadiska, hoci liturgia a náboženstvo všeobecne už dnes nemá v kultúrnej sfére také dominantné postavenie. Nový preklad liturgie cyrilometodského byzantsko-slovanského obradu je nepochybne prínosom aj pre slovenskú kultúru.

*Textová ukážka (texty rubrik sú vytlačené kurzívou) – začiatok anafory, cirkevno-slovanský text:*⁷¹

Достóйно и прáведно Тà пѣти, Тà благословити, Тà хвалити, Тà благодарити, Тебѣ покланáтиса на всàкомъ мѣстѣ владычествiа Твоегò: Ты во єси Бгъ неизречєненъ, недóвѣдомъ, невидимъ, непостижимъ, приснò сый, такожде сый, Ты, и єдинорóдный Твоѳи Сынъ, и Дхъ Твоѳи сватый: Ты ѿ невытiа въ бытiє насъ привєлъ єси, и ѿпадшыа возстáвилъ єси пáки, и не ѿстгпилъ єси всà творà, дóндеже насъ на нєво возвєлъ єси, и цáрство Твоє даровáлъ єси вгáдщєє. Ѿ сiхъ всѣхъ благодаримъ Тà, и єдинорóднаго Твоегò Сына, и Дхà Твоегò сватáго, ѿ всѣхъ, иже вѣмы и иже не вѣмы, гáвлєнныхъ и негáвлєнныхъ благодарѣнiихъ бывшихъ на насъ. Благодаримъ Тà и ѿ слъжвѣ сєи, юже ѿ рзкъ нашихъ прiяти и звóлилъ єси, аще и предстоáтъ Тебѣ тысащи áрхáнгель и тмѣ áнгель, хєрхвiми и сєрафiми, шєстокрилáтiи, многоочитiи, возвышáющiиса пернáтiи.

⁶⁴ D. Škoviera, c. d.

⁶⁵ Svätá božská liturgia, s. 56.

⁶⁶ „Ctihodného slávneho proroka, predchodcu a Krstiteľa Jána...“ Svätá božská liturgia, s. 10.

⁶⁷ „...mocou úctyhodného a životodarného kríža...“ Svätá božská liturgia, s. 80.

⁶⁸ „Drahocenné, presväté a prečisté telo a krv Pána a Boha a Spasiteľa nášho Ježiša Krista...“ Svätá božská liturgia, s. 70.

⁶⁹ Svätá božská liturgia, s. 34–36.

⁷⁰ Za tých sa berie osobitná ekténia (prosby) na liturgii vopredposvätených darov. Pozri: *Лiтургiкòнъ сiєсть гáжжєвникъ* (Recensio Ruthena). Rím 1952, s. 431–434.

⁷¹ *Сващєннаа и божєственнаа лiтургiа иже во сватыхъ óтцà нашєгò Iвáнна Златоустáгò*, s. 65–66.

*И дїаконъ, прїимъ свѣтъю свѣздицъ ѿ свѣтаго дїскаса, творитъ крестъ ѡбразъ
верхъ егѡ, и цѣловѣтъ ю, полагаѣтъ.*

Возглашенїе:

Повѣднѣю пѣснь поюще, вопїюще, взывѣюще и глаголюще.

*Preklad z r. 1998:*⁷²

Naozaj je dôstojné a správne ospevovať ťa a zvelebovať, chváliť ťa a vzdávať ti vďaky i klaňať sa ti na každom mieste tvojho panovania, lebo ty si Boh nevýslovný, nepochopiteľný, neviditeľný a neobsiahnuteľný, večný si a nemeniteľný, ty i tvoj jednorodенý Syn i Duch tvoj Svätý. Ty si nás z nebytia priviedol k bytiu a tých, čo padli, znova si pozdvihol a neprestajne si konal všetko, aby si nás voviedol do neba a daroval nám svoje budúce kráľovstvo. Za toto všetko vzdávame vďaky tebe i tvojmu jednorodенému Synovi i Svätému Duchu, za všetky dobrodenia, ktoré sa nám dostali, známe i neznáme, zjavné i skryté. Velebíme ťa aj za túto službu, ktorú si sa rozhodol prijať z našich rúk, hoci ťa obklopujú tisíce archanjelov a desaťtisíce anjelov, šestorokridli, mnohoookí a na perutiach sa vznášajúci cherubíni a serafíni.

Diakon vezme hviezdicu a robí ňou nad diskosom znak križa, pobožká ju a odloží.

Zvolanie:

Víťaznú pieseň spievajú, prespevujú, jasajú a volajú.

*Ten istý text, „preklad“ z r. 1986:*⁷³

JE DÔSTOJNÉ A SPRÁVNE dobrorečiť ti, chváliť ťa, ďakovať ti a klaňať sa ti vždy a všade, pretože ty si Boh nevysloviteľný, neviditeľný, nepochopiteľný, večný a nemeniteľný. Ty i jednorodенý tvoj Syn i Duch tvoj Svätý. Ty si nás stvoril z ničoho a povolal k životu. A keď sme upadli, neprestal si robiť všetko pre našu záchranu, aby si nám daroval svoje nebeské kráľovstvo. Za to vďaky ti vzdávame, i tvojmu jednorodенému Synovi i Svätému Duchu. Za všetko, o čom vieme i o čom nevieme, za zjavné i skryté dobrodenia, ktoré si nám preukázal.

Kňaz nahlas

ĎAKUJEME TI, BOŽE, za túto obetnú službu, ktorú láskavo prijímaš z našich rúk, aj keď ťa obklopujú nesmierne zástupy anjelov, archanjelov, cherubíni a serafíni, ktorí víťaznú pieseň spievajú, hlásajú a bez prestania volajú:

*Preklad z r. 1976:*⁷⁴

K. Je dôstojné a správne ospevovať ťa, dobrorečiť ti, chváliť ťa, vďaky ti vzdávať a klaňať sa ti vždy a všade, lebo ty si Boh nevýslovný, neviditeľný, nepochopiteľný,

⁷² Svätá božská liturgia, s. 50–51.

⁷³ Gréckokatolícky liturgikon, 1986, s. 31–32.

⁷⁴ Gréckokatolícky liturgikon, 1976, s. 28–29.

večný a nemeniteľný, ty i tvoj jednorodený Syn i Duch tvoj Svätý. Ty si nás stvoril. A keď sme upadli, neprestal si robiť všetko, aby si nás uviedol do neba a daroval nám svoje Kráľovstvo.

Za toto všetko ti ďakujeme i tvojmu jednorodenému Synovi i Svätému Duchu, za všetko, o čom vieme i o čom nevieme, za zjavné i skryté dobrodenia, ktoré si nám preukázal.

Hlasite

Ďakujeme ti i za túto obetnú službu, ktorú prijímaš z našich rúk, hoci ťa obklopujú nesmierne zástupy archanjelov a anjelov, cherubíni a serafíni, ktorí víťaznú pieseň spievajú, volajú, hlásajú a hovoria:

Über die slowakische Übersetzung der heiligen Liturgie des byzantinisch-slawischen Ritus

Andrej Škoviera

Die liturgische Sprache der griechisch-katholischen Kirche (der katholischen Kirche des byzantinisch-slawischen Ritus) in der Slowakei war bis in das 20. Jh. Kirchenslawisch. Zwischen 1930 - 1940 entstand die erste Übersetzung der göttlichen Liturgie und anderer Gottesdienste von dem Priester Pavol Spišák. Wegen der Missgunst der Ruthenen konnte diese Übersetzung nur als erklärender Text den Gläubigen dienen, liturgisch wurde sie nicht genehmigt. Im Jahre 1950 wurde die griechisch-katholische Kirche gewaltsam liquidiert. 1968 wurde sie teilweise erneuert, Spišáks Übersetzung genehmigt und eingeführt. Aus philologischer Sicht war sie nicht mehr zufriedenstellend und deshalb erschien 1976 eine neue Übersetzung. Das immer stärkere Bestreben nach einer radikalen liturgischen Reform hatte 1986 die Einführung eines neuen Textes zu Folge (man kann hier nicht von Übersetzung sprechen); der Text wurde nach Muster der Messe des lateinischen Ritus bearbeitet. In den Originaltext des Chrysostomos-Liturgie wurden schwerwiegende Eingriffe gemacht. Der neue am 22. Februar 1998 eingeführte Text hält sich konsequent an die kirchenslawische Vorlage und entspricht den liturgischen und philologischen Forderungen der Zeit und weist nur geringe Mängel auf.

DEZIDER KOLLÁR*

Problémy odborného prekladového slovníka

KOLLÁR, D.: The Problems of a Scientific Translation Dictionary. *Slavica Slovaca*, 34, 1999, No 2, ppp. 149–155 (Bratislava)

The author develops some ideas of his previous essay *Actual Tasks of Contemporary Slovak Bilingual Lexicography* (*Aktuálne úlohy súčasnej slovenskej dvojjazyčnej lexikografie*), *Slavica Slovaca*, 33, 1998, No. 2, pp. 143–148) emphasising mainly the question of the necessity of the linguistics to react to the contemporary dynamics of vocabulary development in a form of making scientific translation dictionaries corresponding the current needs of a modern communication. Using the particular parts of the Slovak-Russian Law-Economy Dictionary the author figures out the problems and shoals of this kind of dictionaries.

Linguistics. Bilingual lexicography. Vocabulary dynamics. Comparative language research.

Príspevok voľne nadväzuje na náš predchádzajúci článok „Aktuálne otázky súčasnej slovenskej dvojjazyčnej lexikografie” (*Slavica Slovaca*, 33, 1998, 2, 143–148), v ktorom sme upozornili na potrebu reagovať na prudké zmeny odohrávajúce sa v súčasnom jazykovom dianí, a to, na jednej strane, presunom ťažiska pozornosti teoretickej jazykovedy z jazykových systémov na subsystemy jazyka, na druhej strane, vydávaním slovníkov, zodpovedajúcich novým potrebám jazykovej komunikácie, ako aj na niektoré aktuálne úlohy slovenskej lexikografie, vyplývajúce jednak z dynamiky jazykového vývoja, jednak zo súčasnej situácie v slovenskej lexikografii.

V tomto príspevku sa k tejto problematike vraciame zasvätenejším pohľadom na dynamiku jazyka odrážajúcu súčasné spoločenské procesy, na nové úlohy jazykovedy z nej vyplývajúce a na niektoré konkrétne problémy lexikografickej tvorby.

1. Dynamika vývoja jazyka odrazom spoločenských procesov

Obrovský pokrok, ktorý nastal vo vede a technike za ostatných 50 rokov, nachádza svoj prirodzený odraz v jazyku (nielen v slovenčine). Reakciou jazyka na zmenenú mimojazykovú skutočnosť je jeho výrazná *profesionalizácia* (zvýšenie podielu odborných výrazov, stieranie štylistických rozdielov v jazykových prejavoch – knižný či oficiálny/hovorový, odborný/slangový).

Zmenená medzinárodná situácia, silné integračné tendencie nielen v oblasti hospodárskej, ale aj politickej, nové komunikačné potreby, majú zasa za následok jeho *internationalizáciu* (preberanie cudzích slov a termínov, zjednocovanie či aproximácia

* Doc. PhDr. Dezider Kollár, CSc., Záhradnícka 59, 821 08 Bratislava.

terminológii) a v jej dôsledku celkovú prestavbu jazykového systému takmer vo všetkých rovinách (fonetika, sémantika, gramatika).

2. Zaošťovanie jazykovedy

Treba konštatovať, že prudká dynamika vývoja jazyka zastihla jazykovedu, ktorá má tieto procesy sledovať, skúmať a pohotovo na ne reagovať, nepripravenú (to sa netýka len slovenskej jazykovedy). Na zmenenú situáciu ako prvá vždy reaguje prax, no, bohužiaľ, nie vždy adekvátne a kvalifikovane.

3. Nové jazykové potreby – nové úlohy jazykovedy

Súčasná jazyková prax (slovenská, ruská či ktorákoľvek iná) odráža spontánny pohyb v jazyku, ale je často na míle vzdialená od obrazu zachyteného platnými kodifikačnými príručkami. Tie odrážajú stav spreď 20–30 rokov.

K aktuálnym úlohám vydávania nových veľkých slovníkov (jednojazyčných výkladových i dvojazyčných všeobecných prekladových) pribudli nové požiadavky, vyplývajúce práve z vyššie uvedených jazykových zmien a týkajúce sa spracovania praktických *odborných slovníkov* (výkladových i prekladových), kombinujúcich v sebe princípy všeobecných slovníkov (pokrývajúcich celú slovnú zásobu) s úzko odbornými terminologickými slovníkmi (pokrývajúcimi nomenklatúru toho-ktorého vedného odboru).

4. Potreba prehodnotenia jazykovej teórie

Nové jazykové potreby stavajú aj pred jazykovedu nové úlohy. Bolo by napr. potrebné prehodnotiť teóriu jazykových štýlov i lexikografickú teóriu slovníkových typov.

Zaužívané základné členenie slovníkov na *encyklopedické* (charakterizujúce nie slová ale pojmy a opisujúce predmety, javy, udalosti, hovoriace o historických osobnostiach a významných činiteľoch v tej-ktorej vednej či kultúrnej oblasti) a *lingvistické* či *jazykové* (podávajúce výklad významu slova ako základnej jazykovej jednotky, doplnený o jeho lexikologickú a gramatickú, prípadne i etymologickú, ortoepickú či inú charakteristiku) a ich ďalšia špecifikácia, predovšetkým jazykových slovníkov, na jednojazyčné a dvoj- či viacjazyčné, výkladové a prekladové, a v rámci nich zasa na všeobecné a odborné (terminologické), nevystihuje súčasnú jazykovú realitu.

Terminológia toho-ktorého vedného odboru, tvoriaca v minulosti relatívne samostatnú časť slovnej zásoby spisovného jazyka, charakterizovanú špecifickosťou ňou označovaných pojmov, ako aj osobitosťami vzniku a vývinu danej terminologickej sústavy, stráca postupne svoju relatívnu izolovanosť. Procesy vzájomného ovplyvňovania všeobecnej slovnej zásoby a terminológie nadobúdajú v súčasnosti nové dimenzie. V minulosti prevažujúce procesy prechodu odborných termínov do všeobecnej slovnej zásoby spisovného jazyka, do jeho knižnej vrstvy či v opačnom smere – do slangu, nachádzajú v súčasnosti silnú konkurenciu v ich prechode (a zároveň adaptácii) do hovorovej vrstvy spisovného jazyka (*Rada Európy – Európska rada, Konferencia o bezpečnosti a spolupráci v Európe – Konferencia o európskej bezpečnosti a spo-*

lupráci, Parlamentné zhromaždenie Rady Európy – Európsky parlament, Rada bezpečnosti OSN – Bezpečnostná rada OSN, Národná rada SR – Slovenská národná rada a pod.). Hovorová podoba spravidla lepšie vyhovuje zákonitostiam preberajúceho jazyka (v prípade cudzích reálií). Rovnako živé sú aj prechody všeobecnej slovnej zásoby do roviny odbornej terminológie (*spotrebný kôš, obchodný dom* a pod.).

V tomto smere je zaujímavé aj isté zužovanie významu slova v terminologickom použití, dôležité a zjavnejšie pri určovaní inojazyčných ekvivalentov. Napr.: *podvod* 1. (podvádzanie, klamanie vo všeobecnosti) обман, жульничество, мошенничество; 2. (trestný čin) мошенничество.

Aj v rámci odbornej terminológie prebiehajú sémantické procesy spojené so vznikom polysémie, homonymie či synonymie, čo, na jednej strane, narušuje presnosť a jednoznačnosť termínov, no, na druhej strane, približuje odbornú terminológiu k všeobecnej lexike. Napr.: *obchodný dom* 1. (jednotkový obchod) универсальный магазин, универмаг; 2. (obchodná firma) торговый дом; *osobné auto* 1. (orak: nákladné) легковой автомобиль; 2. (pridelené konkrétnej osobe) персональная машина.

V lexikografických opisoch slovnej zásoby nachádzala terminológia svoje osobitné miesto, a to buď v rámci všeobecného slovníka, ako špecifická časť heslového slova, alebo v rámci terminologického slovníka, viac-menej ignorujúceho jazykovú zaradenosť jeho zložiek. Terminologický slovník stojí vlastne na rozhraní medzi jazykovým a encyklopedickým slovníkom, v ktorom prakticky každý základný termín tvorí do istej miery samostatné heslo (v jednojazyčnom alebo dvoj- či viacjazyčnom terminologickom slovníku), a preto sa neraz takéto slovníky, najmä dvojjazyčné, menia na zoznamy odborných výrazov a ich inojazyčných ekvivalentov.

V súvislosti s vyššie uvedenými jazykovými procesmi (profesionalizácia, internacionalizácia) vzniká potreba nového typu slovníka, ktorý by reagoval na nový typ jazykovej komunikácie, oplývajúcej odbornými výrazmi, zasadenými do širokého jazykového kontextu. Ide o odborný (nie úzko terminologický) slovník, v prípade dvojjazyčného slovníka o *dvojjazyčný odborný prekladový slovník*, v ktorom nejde len o konfrontáciu dvoch terminologických sústav z hľadiska ich ekvivalentnosti, ale aj o demonštráciu ich zapojenosti do vlastných jazykových systémov, o sémantickú a syntagmatickú charakteristiku slov tvoriacich základ skúmaných terminologických sústav. Zároveň ide o slovník založený na báze teórie prekladového ekvivalentu, čo vyplýva z jeho základného určenia – slúžiť potrebám prekladateľov odborných textov z príslušného vedného odboru.

5. Nový typ slovníkov – nové lexikografické problémy

Súčasná dynamika vývoja jazyka a zmeny prebiehajúce v jeho slovnej zásobe stavajú autora odborného prekladového slovníka jednak pred úplne nové úlohy, vyplývajúce z aktuálnej potreby tvorby novej odbornej terminológie, jednak do nevd'ачnej roly jazykového arbitra a normotvorcu (rozkolísanosť súčasnej jazykovej normy).

Ide predovšetkým o problém adekvátneho zachytenia prebiehajúcich zmien (otázka výberu prameňov, ich hodnovernosti), prístupnosti a spoľahlivosti inojazyčných prameňov, odborného i jazykového posúdenia a zhodnotenia novozískaného materiálu (štátut nových slov, konkurencia cudzích a domácich termínov, vzťah existujúcej normy a živej odbornej praxe či spisovnej a nespisovnej vrstvy terminológie a pod.).

Zároveň tieto zmeny vrhajú nové svetlo aj na klasické lexikografické problémy *výberu slov* (heslár, štruktúra slovníka) a *stavby hesla* (sémantická štruktúra, rozsah a spôsob ilustrácie parametrov heslového slova, princípy ekvivalentácie a pod.).

Keďže nejde o všeobecný slovník, kladúci si za cieľ zachytiť relatívne celú slovnú zásobu východiskového jazyka, ale o slovník odborný, orientovaný na odbornú lexiku, nachádza to svoj zákonitý odraz v heslári a v sémantickej štruktúre slova.

Ako samostatné heslá sa uvádzajú len slová, ktoré patria k základnej odbornej lexike toho-ktorého odboru, a to, buď ako samostatné odborné termíny, alebo ich nedeľiteľná časť.

Heslové slová, ktoré samy o sebe nemajú charakter príslušného odborného termínu, ale tvoria jeho podstatnú súčasť, sa uvádzajú s dvojbodkou, teda ako heslo bez vlastného ekvivalentu (napr. v Slovensko-ruskom právnicko-ekonomickom slovníku heslá: *úplný*: ~á rodina; *uplynulý*: ~é obdobie; *správnosť*: ~ bilancie; „za ~“).

Rovnako s dvojbodkou sa uvádzajú slová, disponujúce len obmedzeným počtom relevantných spojení typu: *prepúšťací*: ~ list (z výkonu trestu); ~ dekrét (o prepustení z práce); ~ia správa (z nemocnice).

Z hľadiska štruktúry slovníka treba poznamenať, že do jeho heslára sme zaradili aj také typy slov, ktoré spravidla nebývajú súčasťou heslára, napr. skratky typu *p. a.* (per annum), *a. c.* (ante Christi) a pod., bežné v odborných textoch daného typu, a skratkové slová typu CEFTA, ILO, NATO, OBSE, OECD, OSN a pod., ktoré sa už stali súčasťou slovnej zásoby ako samostatné slová. Rovnakými petrifaktami odborných právnych textov sú aj latinské citátové výrazy typu: *cui bono, cui prodest, quod erat demonstrandum*, a pod. Môže však vzniknúť problém ich miesta v heslári (abecedné zaradenie podľa prvého komponentu alebo ako celku), pretože niektoré ich komponenty sú značne zaužívané (predložky *a, de*, podstatné mená *lex, ius*), aj keď sa ešte nestali súčasťou slovnej zásoby slovenského jazyka. Týka sa to aj problému ich pravopisu (*ius/jus*).

Pokiaľ ide o *sémantickú štruktúru heslového slova*, tá sa, pochopiteľne, nemôže zhodovať so štruktúrou toho istého slova vo všeobecnom slovníku.

Tak napr. v spomenutom už Slovensko-ruskom právnicko-ekonomickom slovníku v mnohovýznamovom slove *prehliadka* sa neuvádzajú významy, ilustrované spojeniami: vojenská, filmová ~ (смотр), módna ~ (демонстрация, показ), ale len 3 významy spojené s právnymi situáciami: lekárska ~ (осмотр); domová, osobná ~ (обыск); colná ~ (досмотр).

V jednovýznamových heslách typu *rozviedka*, *recepčia*, *recesia* je ich terminologická zaradenosť špecifikovaná sémantizáciou. Napr.: *rozviedka* (výzvedná služba – teda nie aj prieskumná hliadka), *recepčia* (preberanie – teda nie aj slávnostné uhostenie či zariadenie hotela), *recesia* (ustupovanie – nie excentrické správanie sa), *správny* (týkajúci sa správy, spravovania).

V odbornom prekladovom slovníku má svoje špecifiká aj *stavba hesla*. Odborný termín môže vystupovať ako súčasť nomenklatúry toho-ktorého odboru alebo ako súčasť odborného textu. Odborný dvojязыčný slovník, na rozdiel od terminologických i všeobecných prekladových slovníkov, kombinuje tieto dva princípy. Na jednej strane, hľadá ekvivalenciu odborných termínov v rámci konkrétnej nomenklatúry, berúc pri tom do úvahy aj jazykové špecifiká konfrontovaných jazykov, na druhej strane, musí prihliadať na kontext použitého termínu (Napr.: register trestov – реестр судимостей; mať záznam v registri trestov al. v trestnom registri иметь судимость; trestať viníka – наказывать виновного; falšovanie sa trestá poddelka карается al. преследуется законом; nedodržanie predpisov sa trestá pokutou за несоблюдение al. нарушение правил взыскивается штраф).

Jedným z dôsledkov vyššie spomenutej internacionalizácie jazyka je aj preberanie cudzích slov či prvkov, hoci aj nevyhnutené jazykovými potrebami. V tejto súvislosti tvorca jazyka stojí vždy pred tromi možnosťami: prevziať cudzí názov (v jeho nezmenenej alebo adaptovanej podobe); preložiť cudzí názov; vytvoriť vlastný názov.

Pri *preberaní cudzieho názvu* či *výrazu* môže ísť o výpožičku plne zapadajúcu do preberajúceho jazykového systému, a teda o jeho živú súčasť (*abandon*, *abonement*), alebo o petrifakt, ktorý substituuje domáci jazykový prvok a nadobúda jeho gramatickú charakteristiku. Tento jav je bežný vo všetkých jazykoch, ale v minulosti v tomto smere zvlášť vynikal ruský jazyk (проформа – ради проформы, квипрокво, васисдас, ферлакурить, уконтентовать), čo má svoje osobitné príčiny.

V súčasnosti tu ruština uplatňuje viacero postupov: a) citátové slovo alebo jeho ekvivalent: *podmienka sine qua non* (v preklade – без чего нет) – условие sine qua non, необходимое al. неперемное условие; b) prevzatie v domácej podobe al. preklad: *a conto* – а-конто, в счет задолженности; *de facto* – де-факто, фактически, на деле; *de iure* – де-юре, юридически, по праву; c) preklad: *a dato* – с указанного числа; d) ekvivalent: *20 % p.a.* (per annum) – 20 % годовых; *de lege lata* – в соответствии с действующим законом; e) adaptácia alebo vlastný ekvivalent: *princíp: stare decisis* – принцип: держись прежних решений, принцип судебного прецедента.

Pri *preklade* môže ísť takisto o viacero situácií: a) preklad je vyvolaný potrebou pomenovať nový jav, ktorý zatiaľ nemá domáci názov; b) preklad saturuje potreby iného jazykového štýlu alebo vyjadruje istý významový odtienok: *nájomný vrah* (vrah profesionál) – наемный убийца; *najatý vrah* – заказной убийца, hovor. заказчик, киллер; *boss* – босс, slang. авторитет; c) preklad ako výskumná metóda.

Keď hovoríme o preklade v slovníku, nemôžeme sa nezmieniť o preklade ako vedeckej metóde, ktorá pomáha odhaľovať relevantné akcidentálne zložky lexikálneho významu, na čom je založený lexikografický princíp prekladového významu či prekladového ekvivalentu. To je téma na osobitnú prednášku a možno by ju v budúcnosti autori tzv. počítačových slovníkov aj uvítali. Na tomto mieste by sme len chceli ilustrovat' význam excerpcie kontextového použitia heslového slova, t. j. ilustrácie jeho syntagmatických možností pre určenie jazykovej ekvivalencie a úskalia určovania významovej štruktúry heslového slova.

Určenie prekladového ekvivalentu znamená viac-menej presné vymedzenie okruhu použitia slova cieľového jazyka. Robí sa to pomocou tzv. sémantizácie, na ktorú sa využívajú – popri vysvetlivkách, značkách vedného odboru, gramatickom aparáte (označenie slovného druhu, gramatické tvary, rekcia a pod.) – predovšetkým sémantické kategórie (synonymá, antonymá a pod.). Pričom narábať s týmito prostriedkami treba veľmi opatrne. Ukážeme to na spracovaní hesla *vedľajší*, pri ktorom päť zo šiestich významov má spoločné antonymum – *hlavný*: **vedľajší 1.** (*susedný*) соседний: ~ia izba соседняя комната; ~ia koľaj *a*) соседний путь; *b*) запасной путь; **2.** (*bočný*) боковой: ~ vchod боковой вход; ~ia ulica боковая улица; **3.** (*sekundárny*) вторичный, побочный: ~ie účinky вторичное действие; ~ produkt вторичный *al.* побочный продукт; **4.** (*druhoradý*) второстепенный: ~ia cesta второстепенная дорога; ~ia trať железнодорожная ветка; **5.** (*doplňkový*) дополнительный, побочный: ~ trest дополнительное наказание; ~ie pracovisko место дополнительной работы; ~ zárobok дополнительный *al.* побочный заработок, заработок на стороне; ~ príjem побочный доход; ~ie zamestnanie дополнительная работа, побочное занятие; ~ pracovný pomer совместительство; mať ~ pracovný pomer работать по совместительству; pracovník vo ~om pracovnom pomere совместитель; ~ia hospodárska činnosť (VHČ) хоздоговор; ~ie náklady накладные расходы; **6.** (*nedôležitý*) посторонний: ~ia okolnosť постороннее обстоятельство.

Pri nedostatočnej excerpčii a uvedení exemplifikátov typu: *vedľajšia koľaj*, *vedľajší vchod*, *vedľajšie účinky*, *vedľajšia cesta*, *vedľajší trest*, *vedľajší pracovný pomer*, *vedľajší príjem*, *vedľajšia hospodárska činnosť*, *vedľajšie náklady*, *vedľajšia okolnosť* by sme nenašli spoločný ekvivalent a slovo *vedľajší* by sme prekladali ako: *запасной, боковой, вторичный, второстепенный, дополнительный, посторонний, побочный*, resp. v kontexte ako *совместительство, хоздоговор, накладные расходы*. Pričom neberieme do úvahy lingvistické termíny typu: *vedľajšia veta* – придаточное предложение, *vedľajší prízvuk* – вспомогательное ударение.

Z povedaného vyplýva, že preklad v slovníku vystupuje v dvoch základných polohách. Jednak v polohe ekvivalentačného postupu, teda prvku tvorivého (popri preberaní cudzích a vytváraní vlastných názvov), jednak v polohe analytického postupu, teda výskumnej metódy.

Проблемы специального переводного словаря

Dezider Kollár

Автор исходит из некоторых положений своей предыдущей статьи (*Aktuálne úlohy súčasnej slovenskej dvojjazyčnej lexikografie*, *Slavica Slovaca*, roč. 33, 1998, 2, 143–148), отмечающей необходимость реагирования на изменения, происходящие в языке, и намечающей связанные с этим актуальные задачи словацкой двуязычной лексикографии, в частности, задачу уделять больше внимания составлению словарей, лучше отвечающих требованиям современного языкового общения, – специальным переводным словарям.

По мнению автора, современная динамика развития языка и изменения, происходящие главным образом в его словарном составе (профессионализация и интернационализация языка), с одной стороны, ставят перед автором специального переводного словаря совсем новые задачи, вытекающие из необходимости создания новой специальной терминологии, с другой стороны, заставляют его выполнять неблагодарную роль языкового арбитра и создателя нормы (расшатанность современных языковых норм).

Речь идет прежде всего о способе и объеме представления в словаре изменений, происходящих в лексике сопоставляемых языков (вопрос об источниках и их достоверности), доступности и надежности иноязычных источников, возможностях и способности автора дать надлежащую специальную и языковую оценку приобретенному языковому материалу (статус новых слов, конкуренция между иностранными и отечественными терминами, соотношение существующей нормы и живой специальной практики, литературных и нелитературных слоев лексики, и т.п.).

Происходящие изменения одновременно проливают новый свет на решение классических лексикографических проблем – выбора слов (словник, структура словаря) и построения словарной статьи (семантическая структура, объем и способ приведения иллюстративных примеров, параметры заглавного слова, принцип эквивалентации и т.п.). Автор иллюстрирует свои положения на материале Словацко-русского юридическо-экономического словаря.

ROZHLADY

RUDOLF KUCHAR*

Slovinský etymologický slovník a úlohy etymologického výskumu

KUCHAR, R.: Slovenian Etymological Dictionary and the Tasks of the Etymological Research. *Slavica Slovaca*, 34, 1999, No. 2, pp 156–162. (Bratislava)

We are presenting the work *Etimološki slovar slovenskego jezika* (I–III, years 1967, 1978 and 1995) by F. Bezlaj of Slovenia to Slovak linguistic and scientific community. The presented dictionary brings a large number of information about Slovak language as one of the Slavic languages and thus expands the point of view at the lexical development of Slavic languages. We observe the processing of a lexical base of the Slovenian language from the aspect of presenting Slovak lexical units.

Etymology. Lexice. Slovenian language. Slovak language.

1. Slovinci majú pomerne dlhú etymologickú slovníkársku prax. Jej predstaviteľom v 19. storočí bol plodný bádateľ v oblasti dejín jazyka Franz Miklošič. Jeho dielo *Etymologisches Wörterbuch des slavischen Sprachen* malo už v tom čase vysokú vedeckú úroveň. Autorovi išlo o podanie vymedzeného počtu (sumy) istých slov po stránke tvarovej a ich sémantického výkladu v začlenení do istého praslovanského a slovanského (porov. Šivic-Dularová, 1991, s. 42) abecedne zoradeného lexikálneho koreňa (metóda koreňných etymológií). V oblasti tvarovej autor sleduje, ako sa rozvíja slovotvorné hniezdo z istého psl. základu (slovnej rodiny). Neostáva len na tomto princípe, ale sa usiluje ukázať vývin istého základu v oblasti praslovanského, resp. indoeuropského slova (Šivic-Dularová, 1991). To sa týka aj významovej stránky lexémy z uvedeného koreňa. Nie iba z úcty k autorovi hovorí o uvedenom slovníku M. Furlanová takto: „Zdi se pa, da je Miklošičev etimološki slovar ne dvomno eno najpomembnejših slavističnih del 19. stoletja, kljub statusu pionirskega dela doživel dokaj povprečno usodo znavstvene uporabljaniosti”. A. Šivic-Dularová (1991, s. 46) rozvádza túto myšlienku: „Njegove ideje so, če je ali če ni imenovan, trajno vtikane v slovensko in slovansko etimologijo in se zdijo kot vrelci, h katerim se hočeš nočes moramo vračati”. Dnešná (novodobá) prax vychádza zo slova ako takeého. Ide vlastne o princíp opačný od spomenutého, je to metóda slovníkových hesiel zoradených abecedne, v ktorých sa lexémy istého základu hniezdajú. Svoj podiel v tomto historicko-etymologickom

* PhDr. Rudolf Kuchar, CSc., Jazykovedný ústav Ľ. Štúra, Panská 26, 813 64 Bratislava.

opise slovnej zásoby slovinčiny mal v uvedenom čase už aj slovenský jazyk (Kuchar, 1992). K tejto výskumnej oblasti sa viaže dnes aj meno Slovinca Franca Bezlaja.

1.1. Z takejto koncepcie vychádza a predstavuje sa slovenskej jazykovednej, ale aj odbornej verejnosti F. Bezljaj najmä prípravou a vydávaním významného slovníkového diela zameraného na etymológiu slov. Je ním *Etimološki slovar slovenskega jezika*. Prvé dva zväzky (vyšli roku 1967 a 1978) Bezljajovej práce boli známe viac-menej len úzkej odbornej slovenskej verejnosti. Recenzií na tento titul takmer nebolo, a keď aj boli, šetrilo sa slovami. Aj preto chceme o tomto pre slavistiku významnom diele povedať niečo viac. Zaujímá nás totiž spracovanie informácií o slovenčine. U nás o slovnom fonde slovenského jazyka takáto práca dlhodobo absentuje. Hlbšie si všimneme spracovanie tohto diela z aspektu jeho prípravy, ako aj z odbornej stránky. Zároveň by sme chceli poukázať na dôležitosť tohto významného jazykovedného počínu aj pre slovenskú jazykovedu.

1.1.2. Tretí zväzok tohto diela, ktorý sa dostáva do rúk našej jazykovednej verejnosti po dlhšom čase (13 rokov po vydaní druhého zväzku), pokračuje v pôvodnej koncepcii. Sú v ňom spracované heslá písmen P–S, konkrétne p† – svμž. Žiaľ, vyjdenia tohto zväzku sa autor už nedožil (zomrel 27. apríla 1993). Napriek tejto smutnej skutočnosti sa vo vydávaní ďalších zväzkov tohto diela, v ktorých je veľká časť autorovej usilovnej práce, naďalej pokračuje vďaka spoluautorom tohto etymologického slovníka (Marko Snoj a Metka Furlanová). Ich heslá (po dohode s autorom) sú označené iniciálami ich mien: *MS*, *MF*. K urýchleniu prác na slovníku významnou mierou prispela aj Alenka Šivic-Dularová.

1.1.3. Výdanie tretieho zväzku dokazuje, že pôvodná koncepcia autora je akceptovateľná. Ako sa uvádza v úvode, práca sa doplnila o novú literatúru a rozšírili sa aj pramene k nej (s. VII–XVI). Prejavilo sa to nakoniec aj na kvalite diela. Na 355 stranách tohto zväzku je teda zhmutá ďalšia časť slovnej zásoby slovinčiny, pričom je zrejmä i vedecká informovanosť a erudovanosť autora, resp. spoluautorov o slovnej zásobe slovinského jazyka.

1.2. Pre etymologický slovník by malo byť samozrejmé a typické, že prináša súhrnnú informáciu o istom slove z hľadiska jeho teritoriálneho a jazykového výskytu, pôvodu a prvotného významu, morfolologickej variability, významovej modifikácie a štruktúry vrátane pôvodu všetkých prvkov uvádzaných a vyskytujúcich sa v jednotlivých slovanských jazykoch. Princípom slovníka je zaradenie a vývin slovinského slovného fondu a jednotlivého slova v oblasti praslovanskej a indoeurópskej lexiky. Sleduje sa v ňom rozvíjanie istého slovotvorného hniezda, tvarová stránka lexém a ich sémantické paralely v jednotlivých slovanských jazykoch. Recenzovaný slovník, ak pravda neberieme do úvahy vyššie opísané skutočnosti, spĺňa pomerne dobre tieto kritériá. Prináša informácie aj o slovenčine ako jednom zo slovanských jazykov. Pozrime sa bližšie na tieto skutočnosti z aspektu slovenčiny.

1.2.1. Uvedenie slovenského výraziva je zrealizované viac-menej vo všetkých troch zväzkoch. Ich počet sa podstatne rozšíril predovšetkým v ostatnom vydaní (p. nové pramene a literatúru). Popri náležitom uvedení lexém zo slovenčiny väčšinou, spisovných, ale aj nárečových, ktoré tu nemôžeme pre ich početnosť osobitne uviesť a vyrátať, vyskytujú sa aj sporné prípady uvedenia slov, resp. aj také zaznamenanie ich podôb, ktoré sú v slovenčine bežné, ale v tomto diele sa uvádzajú nepresne. Nenáležita slovenská forma, s ktorou sa v slovníku stretáme, môže vychádzať z nepresne označeného prameňa, resp. čítaného slova a nenáležitej redakcie či apretúry textu. Týka sa to najmä I. a II. zväzku tohto slovníka. Formálne chybné označenie slovenských slov zisťujeme väčšinou a) pri označovaní dĺžňov, resp. nerešpektovanie rytmického zákona; týka sa to substantív, adjektív i slovies; b) v jednotlivých slovách sa vyskytuje aj nepresné uvádzanie rozličných hláskových osobitostí v súvislosti s grafikou; c) zisťujeme tiež uvedenie slovenského slova ako českého, d) začlenenie istého slova k nesprávnemu základu. Nepresností tohto druhu je však už v treťom zväzku minimálne. resp. sú ojedinelé. Naznačíme aspoň niektoré z nich poväčšine z prvých dvoch zväzkov).

1.3. V prvom zväzku analyzovanej práce zisťujeme:

a) bik I – r., ukr., p., č., dl., gl., slš. byk/býk, slovin. *bik* – s. 20–21; bíti – č., slš. byti/byť – 23; bláto – slš. bláto/*blato* – 24–25; bl«žnji – bližný/*bližny* – 28; bog III – ubohý, nebohý/*úbohý* – 30; brána I – č., slš. brana/*brána* – 37; búhati – buchať/*búchať* – 52; b«kati se – húkať/*húkať sa* – 53; cigꞑn – cigan/*cigán* – 63; dež – dažď/*dážď* – 100; f«kati – fukať/*fúkať* – 132/3; glíva I – hlíva/*hlíva* – 148; gnída I – č., slš., gl. hnída/*hnída* – 152/3; gukati – hukat’/*húkat’* – 186; hoboríti se – chlúbiť sa/*chľubiť sa* – 198; ivꞑr – iver, ivor/*íver, ívor* – 214;

b) bꞑrati – dial. hvarec, hvaric, dohvarat’/*dohvariac* – s. 7; bečvꞑ – bečk©/*bečka, bačka, bočka* – s. 15; belꞑžen – bilag/*bilag, bilagovať/bilagovať, pečatiti, puncirati*’ – s. 17; cepenėti – cepeněť/*cepeniet’* – 61; čiger – čingjer, čingir/*čingier, čingír* – 81; č«d – cudnosť/*cudnosť* – 90; dꞑn – č., slš. den/*deň* – 94; ígla I – ígla/*ihla* – 108; dvꞑ – č., slš. dva, dvě/*dva, dve* – 123; gosꞑnica – húsěnica, husanica, husenka/*húsenica* – 163; grédelj – hriadel/*hriadel’* – 174; grezíti – hriaznúť/*hriaznúť* – 176.

c) Opieranie sa o niektoré pramene a čerpanie z nich nie je vždy presné. Napríklad sa to týka aj práce V. Machka (1957, 1968). Pri slove *gnáti*, ako sa ukazuje, sa čerpalo z obidvoch vydaní etymologického slovníka (č. hnáti, ženu, slš. hnať, ženu/*ženiem* – 152). Rovnako mohla pomýliť pri hesle *bréhati* existencia slovenského slova *brechať* v Machkovi (1957, s. 42 – brechať slc.: štěkati, (o lidech) křičeti, nadávati). Uvedené slovo ako slovenské uvádza F. Trávníček (1952, s. 116 – *břechati, počeštené slovenské *brechať*). Slovenčina pozná slovo *chlúba, chlúbiť sa* iba z nárečí (SSN, s. 666 z Trenč. stolice). Takto ho preberá z Kálalovho slovníka (s. 200) Machek (1957, 1968) a aj Bezlajov slovník, pričom Machek uvádza pre slovenčinu aj lexému *chváliť sa*, ktorá

je pre slovenčinu typická a pôvodná. Teda v prípade slova *chľubit' sa* ide v podstate o slovo prinesené, poslovenčené a zdomácnené. Preto ako slovo prevzaté do slovenčiny nie je vhodným dokladom na uvedenie v etymologickom slovníku iného jazyka. Treba ho vidieť predovšetkým z tohto aspektu. Pri hesle *gr̥d* II (č., slš. *hrád*, dial. *hrád'* – s. 168) vznikla osobitná situácia. V slovenských nárečiach je ekvivalentné slovinskému slovu *gr̥d* nárečové *hrád* (SSN, s. 617; Kálal, s. 181), ale podľa Machka (s. 182) *hrád'* je: „Mor. nář.“. V slovenskom spisovnom jazyku nie je známa podoba *hrad* s významom ‚ľadovec, krupobitie‘. V Machkovi (1957, s. 117) sa uvádza heslo *gomba -ička* ako slovenské, jeho ekvivalentom v češtine je *knoflík*. U Bezlaja v hesle *g±mb* sa uvádza: č. dial. *gombík* ‚kovinski gumb‘, slš. *gomba*, *gombička* ‚vrsta ovratnice, iz tega tudi p. dial. *gombica* ‚isto‘. V Machek (1968, s. 151) uvádza pre slovenčinu aj podobu *gombík* (*gombík*, tiež *bombík* *bumbík* *bumbílek* mor.: *knoflík*.– Slc. *gombík* *gomba* *gombička*,...);

d) čara II – čar (m.), čary, dial. čara ‚zamenjava‘. Ide o základ z maď. *csere* (porov. *A magyar nyelv történeti etimologiai szótara* I, s. 506 – *csere*²). Je to však ojedinelý prípad.

1.3.1. Z uvedeného vidíme (pri skupine a i b), že nie je vhodné spájať niektoré podoby slov (hoci málo odlišných) do spoločného radu jazykov (pozri heslá *bík* I a *bíti*, *brána* I, *d|n*, *dv|*, *glíva* I, *gnída* I ap.). Rovnako prekážkou uvedenia slov sa ukazuje aj neadekvátne a nekritické zväzanie v niektorých prípadoch istých „prameňov“ (c). Myslíme tu na koncepciu zblížovania slovenčiny a češtiny (pračeština ako spoločné východisko oboch jazykov).

1.4. V druhom zväzku recenzovaného diela sa vyskytujú opäť niektoré nenáležité použitia:

a) *koléhati* – *kolisať/kolísat'* – 56, *kráľ* – *kraľ/král'* – 80, *krás* III – *krásný/krásny* – 82, *lákóm* – *lakomy/lakomý* – 122, *lécati se* – *ľakať ľakam/ľakám* – 129, *l<h* II – *lichy/lichý* – 140, *liptáti* – *chlípeť/chlípat'* – 143; *lj±t* – *ľútý/ľúty* – 146, *luckati* – *luchať/lúchať* – 154, *máhati* – *machať, mavať/máchať, mávat'* – 161; *méziti* – slš. *miznúť/miznúť* – 182 a niektoré iné.

b) *košulja* – *košelja/košela* – 72, *krepněti* – *okrepněť, krepeněť/okrepniť, krepeniť* – 90, *ležáti* – *leža/ležat'* – 138, *lopár* – *lopať(ik)/lopár(ik)* – 150; *mar-lica* – *marula/marhuľa* – 167; *m-r* – *záměr/zámer* – 178; *měšati* – č. *míchať*, slš. *miechať/miešať* – 180; *mněti* – *domnieti sa/domnievat' sa* – 189/190 ...

c) Vážnejší charakter a dosah na uvedenie toho-ktorého slova majú však v etymologickom slovníku odkazy na istý stav v istom jazyku. Ide napr. o nepresnosti v heslách *lakot*, *kazen*, *kolébati* alebo *krópati*. Slovenčina má vo svojom fonde iba podobu *laket'* (nie *loket* – s. 121). V Machek uvádza síce obidve podoby v prvom vydaní *Etymologického slovníka jazyka českého a slovenského* z r. 1957 na s. 274. Vo vydaní z r. 1968 sa uvádza v hesle *loket* už iba podoba *laket'* (Slc. *laket'*; s. 339). Rovnako

synonymom slovenského domáceho slova *kolísať* (h. *kolébati* – s. 55) nie je *kolembať*. Mýliť môže uvedenie slova *kolembať* v Káralovom slovníku (s. 250). Aj uvedenie ďalších slovenských lexém slovotvorného hniezda od základu *kolís-* (*kolísačka*, *kolísať* (*sa*), *kolísavek*) sa v Káralovi vyjadrilo českými ekvivalentmi, ktoré mohli bádateľa takto ovplyvniť (s. 251). Slová *kolembať*, *kolimbať* v sledovanom význame dokladá aj SSN (s. 799) z oblasti RS a LM¹. Treba však poznamenať, že ide o prevzatia z češtiny. Sú to knižné prvky z bibličtiny. V takých prípadoch pri ich hodnotení treba byť opatrný.

Aj v prípade slova *krópati* zisťujeme odlišnosť. Významom tohto slova v slovenčine je ‚chrúpať‘, nie ‚chrípať‘, ako sa uvádza na s. 99. Lexikálnu jednotku *chrúpať* uvádza pre slovenské nárečia zmienený SSN (I, s. 686). Slovo *kázeň* má v slovenčine dva významy. Prvým je náboženský význam ‚poučná reč pri bohoslužbách‘ a druhým ‚napomínanie, karhanie‘ (SSJ, I, s. 687). KSSJ, (s. 151) síce v hesle *kázeň* uvádza ako 3. význam (s hodnotením správ. ‚disciplína, poriadok‘) a *Česko-slovenský slovník*, (s. 147) tým naznačuje, že slovenským ekvivalentom tohto slova je ‚disciplína‘, nie však lexéma *kázeň*. Uvedený význam SSN nedokladá. Ide teda o český sémantický prvok.

V tejto súvislosti sa nutne natiska otázka ako postupovať pri koncipovaní etymologického slovníka slovenčiny a iných jazykov a pri hodnotení slovnej zásoby. Je totiž možné vychádzať z dvoch aspektov. Jednou z koncepcií môžu byť slová od pôvodu domáce. Druhou a dnes používanou (aj v recenzovanom slovníku) je rešpektovať dnešný stav, teda základom je slovná zásoba aj s prevzatými lexémami. Táto koncepcia sa nám vidí ako málo vystihujúca daný jazyk. Je preto nevyhnutné skúmať pôvod jednotlivých slov, čo je práve vec etymológie a etymológa (porov. slová *kolembať*, *kolimbať* oproti *kolísať* a i.).

1.4.1. Zdrojom uvedených chýb sú zrejme nepresné informácie v prameňoch a neadekvátny vedecký údaj. Prameňmi o stave v slovenčine mohli byť obidve vydania Machkových slovníkov, a to najmä vzhľadom na skutočnosť, že prvé zahŕňalo i slovenčinu (1957). Prejavilo sa to potom, hádam, aj v prevzatí a zapísaní viacerých slov z tohto diela. Tak to mohlo byť napr. v prípade slov *bil'ag*, *bil'agovať* (Machek, 1957, s. 32 – *bilag* slc. bilag), alebo v hodnotení spomenutej lexémy *lakeť* alebo *lopár*; *lopárik*². F. Bezľaj v hesle *lopata* ako slovenské uvádza *lopař(ik)*. Mohol tu nastať skrat, lebo u Machka (1957, s. 275) sa v hesle *lopata* uvádza „msl. lopař, lopařík, slc. lopár“, no do slovníka z r. 1968 sa dostali už iba české podoby: lopař, lopařík (s. 339). Slovenský ekvivalent sa už neuvádza. Na Machkov prameň (v I. a II. zv.) upozorňujú aj ďalšie (už skôr zmienené) nedostatky s nenáležitosťami dĺžkami pri adjektívach *ľúty* (lj±t – ľútý, s. 146) alebo *krásny* (kras III – krásny, s. 82). Autor zrejme pri obidvoch vychádzal z jeho 1. vydania (1957). Uvedený prameň zastupoval slavistom češtinu aj slovenský jazyk, ak sa osobitne o danom slove nepísalo. Dobrým príkladom tohto

¹ Ide zrejme o vplyv bibličtiny prostredníctvom piesňovej tvorby.

² Etymologický slovník Holuba – Kopečného (1952) uvedené heslo nezaznalo.

prameňa (aj z r. 1968) je aj lexéma *chlipet'* v hesle *liptáti* (s. 143), ktoré sa uvádza u Machka na s. 199 (h. *chlipěti 2°*). Slovenčina má však tvar *chlípať, chlípať, dk. chlipnúť, vychlípať* (SSJ, I, s. 660), v Kálalovi (s. 199) sa uvádzajú tiež iba podoby *chlípať, chlip(k)at', chlipnúť*.

1.5. Kvalitatívne odlišne je spracovaný 3. zväzok Bezljajovho slovníka. Treba predovšetkým zdôrazniť, že chyby z predchádzajúcich dvoch zväzkov, ako sme už naznačili, sa takmer nevyskytujú. Naopak, pokiaľ ide o slovenčinu, uvádzajú sa dve i viac zložiek slovotvorného hniezda s vedeckou presnosťou. Prv ako si všimneme kvalitu jeho spracovania, ukážme si štruktúru hesla, ktorá vychádza z iných podobných slovanských diel, no má svoju špecifiku. Poslúži nám na to heslo *sved^ok* (s. 347).

1.5.1. Za heslovým slovom, ktoré je zaznačené v súčasnej slovinčine, obsahujúce náležitý akcentuálny a gramatický aparát a význam [*sved^ok* (m), g. *-d^oka* ,testis'], nasledujú doklady lexém a tvarov a ich prameňov, t. j. uvedenie stavu v staršom období slovinčiny [f. *sved^okinja, sved^očica*, abstr *svedTMštvo* (n.) ,pričevanje, spričevalo; testimonium', v. *sved^očiti, -čím* in *sved^očiti, -TMčim* ,pričati'; v 16. st. *vidok* ,testis, prizha' Megiser – *-i-* je regularni reflex kratkega *ě* –, v 18. st. *svjetok, -a* ,testis' (Pohlin), *videk* ,Zeuge' (Gutsmann)].

1.5.1.1. Nasleduje etymologizujúca časť s dokladmi v jednotlivých slovanských jazykoch. V nej zisťujeme aj spomínané slovenské reflexy, napr.: slš. *svedok, -dka, -dkyňa*.

1.5.1.2. V uvedenom hesle sú dve slovenské lexémy (*svedok, svedkyňa*). Túto zásadu badať aj v iných heslách druhého, predovšetkým však tretieho zväzku, napr.: *pin^oža* – slš. *pinka, penkava, pinkava* – 37. Podrobnejšie sa venuje slovník napr. aj iným lexémam: *pískati* – slš. *písať, pískam, piš^oat', pištím, dial. piš^oat'* (Kálal, Sl., 467) poleg knjiž. *piš^oat'a* alebo v hesle *pisáti* – slš. *pišať, pišem*, zastarelo *pišať sa* ,imeti priimek' – 40 alebo *pl^on I* (adj.) – slš. *planý* ,divji, neploden jalov', *pláň* ,planota' – 47.

1.6. Všimnime si ešte hodnotenie niektorých slov III. zväzku. Zisťujeme v ňom iba niekoľko nasledovných nepresností:

a) *rosop^os* – slš. *rostopac* (citirano po Machku)/*roztopaš* – 198; *skovík* – slš. *skučať, -ím, skuviňať/skuvíňať* – 247; *skr^ol* – slš. *škridl'a/škridla, škridlica, škridlový* – 249; *sópsti II* – slš. *sop^ol'avy/sopl'avý* – 291–2; *sósed* – slš. *súsed, -a/sused* – 293; *sp—h* – slš. *uspech, uspeh'/úspech* – 297; *sp—t* (adv.) – slš. *zpät'/spät'* – 297; *súkno* – p., č., slš., gl., dl. *sukno/súkno* – 340; *sv^oča* – slš. *svietník/svietnik* – 346;

b) *r^oj* – *roj, roiť sa/rojít sa* – 193; *sp—h* – slš. *spech, naglica* – 297; *stez^o* – slš. *stezka/cesta* – 234; *sv^oča* – stč. *sviecen, sviecník* (slš. *sviecň,...*) – 346;

c) *ríl* – č. dial. *rýl, stč. ryl, rýl, jč. rejl* ,čok, panj, klada' – 180.

1.6.1. V uvedenej skupine nenáležite zaznačených slov týkajúcich sa slovnej zásoby slovenčiny nás zaujalo heslo *ríl* (III, s. 180). Slovenčina má lexému *rýl'* doloženú s významom ,ručný nástroj na kopanie, rytie a prerývanie zeme' aj *rylo* s tým istým

významom (SSJ, III, s. 899). F. Bezljaj (M. Snoj – *MS*) v závere hesla *ríl*, ktoré sa javí viacerým bádateľom ako nejasné, naznačuje pravdepodobné sémantické východisko (**r•ti fodere*). Hovorí to o slovenskom pôvode tejto lexikálnej jednotky.

1.7 Predstavili sme a priblížili etymologický slovník F. Bezlaja a jeho metodologické etymologické postupy. Bezlajova práca o lexike slovinčiny posúva poznanie o vývine slovnej zásoby slovinčiny a rozširuje pohľad na vývin slovanských jazykov cez vývin tohto jazyka. Približuje nám takto aj časť lexiky slovenčiny, avšak sme zistili, že sú v nej isté nezrovnalosti. Výpočet zistení (označených a, b) však neuberá tomuto široko koncipovanému vedeckému dielu na hodnote a vážnosti. Veľké množstvo informácií, ktoré sa týkajú sémantiky, slovotvorných postupov, derivácií a dokladov zo staršej slovinčiny v rozličných súvislostiach s ostatnými slovanskými jazykmi a v indo-európskom kontexte, je reprezentatívne.

LITERATÚRA A PRAMENE

- A magyar nyelv történeti etimologiai szótára. I. Budapest 1967.
- BEZLAJ, F.: Etimološki slovar slovenskega jezika. I–III. Ljubljana, Izdala Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Etimološko-onomastična sekcija. Založila Založba Mladinska knjiga 1967–1995–.
- Česko-slovenský slovník. Red. J. Ružička. Bratislava 1979.
- FURLANOVÁ, M.: Miklošičev etimološki slovar v luči sodobnega etimološkega raziskovanja slovenskega besedja. In: Miklošičev zbornik. Obdobja 13. Mednarodni simpozij v Ljubljani od 26. do 28. junija 1991. Slovenska akademija znanosti in umetnosti v Ljubljani, Univerza v Ljubljani, Univerza v Mariboru 1992, s. 329–338.
- HOLUB, J. – KOPEČNÝ, F.: Etymologický slovník jazyka českého. Praha, Státní nakladatelství učebnic v Praze 1952.
- KÁLAL, M. – KÁLAL, M.: Slovenský slovník z literatúry aj nárečí. Tlačou Slovenskej Grafie v Banskej Bystrici 1923.
- Krátký slovník slovenského jazyka. 1. vyd. J. Kačala a M. Pisárčiková. Bratislava 1987.
- KUCHAR, R.: O slovenskej právnej terminológii v Miklošičovom etymologickom slovníku. In: Miklošičev zbornik. Obdobja 13. Mednarodni simpozij v Ljubljani od 26. do 28. junija 1991. Slovenska akademija znanosti in umetnosti v Ljubljani, Univerza v Ljubljani, Univerza v Mariboru 1992, s. 329–338.
- MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého a slovenského. Praha 1957.
- MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého. 2., opravené a doplnené vyd. Praha, Academia 1968.
- MIKLOŠIČ, F.: Etymologisches Wörterbuch der Slavischen Sprachen. 1886.
- Slovník slovenského jazyka (SSJ). 1–6. Red. Š. Peciar. Bratislava 1956–1968.
- Slovník slovenských nárečí (SSN). Red. I. Ripka. Bratislava 1994.
- ŠIVIC-DULAROVÁ, A.: Miklošič in slovenska etimologija. In: XXVII. seminar slovenskega jezika, literature in kulture 24. 6. – 13. 7. 1991 (Zbornik predavanj). Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnost 1991, s. 29–45.
- TRÁVNÍČEK, F.: Slovník jazyka českého. Čtvrté přepracované a doplnené vydání. Praha 1952.

SPRÁVY A RECENZIE

Za Viktoriou Dorotjakovou

Koncom augusta tohto roka sa s nami navždy rozlúčila dlhoročná pracovníčka Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied a význačná slovenská lexikografka predovšetkým v oblasti dvoj-
jazyčnej rusko-slovenskej a slovensko-ruskej lexikografie Viktória Dorotjaková. Jej srdce po dlhej ťažkej chorobe dotieklo 24. septembra 1999.

Viktória Dorotjaková, rod. Lapárová, sa narodila 9. marca 1927 v obci Turia Remeta na Ukrajine. Už v r. 1950 po skončení štúdia ruštiny a francúzštiny na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave nastúpila do novovznikajúceho oddelenia ruského slovníka vtedajšieho Jazykovedného ústavu Slovenskej akadémie vied a umení. V tomto oddelení, ktoré v rámci reorganizácií prešlo viacerými akademickými ústavmi, aby sa v r. 1973 znova vrátilo teraz už do Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra, pracovala tridsaťosem rokov až do odchodu do dôchodku v r. 1988. Hneď od vstupu do zamestnania sa venovala rusko-slovenskej lexikológii a lexikografii, čo potvrdzuje aj jej autorská účasť na tvorbe *Príručného slovníka rusko-slovenského* z r. 1952. Počas svojho pôsobenia na lexikografickom pracovisku najprv mala výrazný autorský podiel na piatich zväzkoch *Veľkého rusko-slovenského slovníka* (1960–1970), potom sa zúčastňovala na príprave prvých štyroch zväzkov *Veľkého slovensko-ruského slovníka* (1979–1990). Prítom stačila v spoluautorstve s inými pripraviť na vydanie menšie či väčšie praktické jednozväzkové rusko-slovenské, resp. slovensko-ruské slovníky, napr. *Rusko-slovenský slovník* (1. vyd. 1964), *Karmannij slovacko-russkij i russko-slovackij slovar'* (1. vyd. 1971), *Slovacko-russkij slovar'* (1. vyd. 1976), *Základný rusko-slovenský slovník* (1. vyd. 1984), *Rusko-slovenský slovník* (1. vyd. 1989). Okrem toho stihla napísať viacero štúdií a článkov najmä z problematiky rusko-slovenskej lexikografie a prekladania z ruštiny do slovenčiny (*Ustálené spojenia a frazeologické jednotky, ich podstata a hranice*, 1953, *K otázke datívneho typu zvratných slovies*, 1956, *Sémantizácia v dvojjazyčnom slovníku*, 1973, *Ruské ekvivalenty slovenských zvratných slovies datívneho typu*, 1984 a iné.). Napísala aj viacero recenzií a popularizačných príspevkov a zúčastňovala sa na príprave učebníc ruského jazyka. Prednesením referátov a diskusných príspevkov sa aktívne zúčastnila na viacerých lexikografických a iných vedeckých konferenciách, kde prezentovala výsledky svojho uvažovania najmä o dvoj-
jazyčnej lexikografii a prekladaní z ruštiny. Svoje úvahy podopierala aj vlastnou skúsenosťou z prekladania (okrem iného preložila aj viacero kníh, najmä s odbornou problematikou). Jej meno sa neodmysliteľne spája s bratislavskou lexikografickou školou, ktorá sa zaslúžila o výrazný posun v teórii ekvivalentu a tvorby prekladových slovníkov. Za svoju prácu V. Dorotjaková získala viaceré ocenenia, okrem iného aj Cenu SAV za vedecko-popularizačnú činnosť.

Viktória Dorotjaková ani po odchode do dôchodku neprerušila kontakt so svojim bývalým pracoviskom, a tak jej odchod do dôchodku bol vlastne iba formálny. Externe redigovala piaty a šiesty zväzok *Veľkého slovensko-ruského slovníka* (1993, 1995), pomáhala prepisovať nahraté diskusné príspevky prednesené na XI. medzinárodnom zjazde slavistov, ktorý sa konal v r. 1993 v Bratislave a intenzívne sa zúčastňovala na živote ústavu. Tieto kontakty, žiaľ, v ostatnom čase postupne slabli tak, ako sa zhoršoval jej zdravotný stav. Až napokon sa úplne prerušili jej definitívnym odchodom.

Češť jej pamiatke!

Matej Považaj

Za Věrou Petráčkovou

Dňa 23. mája 1998 po dlhej a ťažkej chorobe zomrela PhDr. Věra Petráčková, CSc., docentka Univerzity Karlovej v Prahe.

Věru Petráčkovú som bližšie poznala od r. 1985. Už predtým som sa však s ňou stretávala na domácich i medzinárodných vedeckých konferenciách a sympóziách. Jej dôkladné a vyčerpávajúce znalosti z oblasti českej jazykovedy a literatúry boli mimoriadne rozsiahle z aspektu synchronného aj diachrónneho. Odborné štúdie a publikácie Věry Petráčkovej sa vyznačujú vysokou vedeckou akribiou. Věra Petráčková sa výrazne prejavovala nielen ako vedúca vedecká pracovníčka (bola dlhé roky vedúcou lexikografického a lexikologického oddelenia v Ústave pro jazyk český ČSAV), ale v poslednom období aj ako vynikajúca vysokoškolská pedagogička na Pedagogickej fakulte Univerzity Karlovej v Prahe, kde prednášala dejiny staršej českej literatúry a s mimoriadnou starostlivosťou až obdivom sa venovala svojim diplomantom a aspirantom. Životnou témou Věry Petráčkovej bolo spracovanie života a diela významného českého jazykovedca Václava Jana Rosu (napísala množstvo štúdií a pripravovala veľkú monografiu). Ďalej sa venovala aj analýze diel Jana Amosa Komenského a iných významných osobností českej jazykovedy a literatúry v staršom období. Vyvrcholením jej lexikografickej a lexikologickej práce bolo hlavné redaktorstvo (spolu s J. Krausom) významného diela *Akademický slovník cizích slov I. – II.* (Praha 1995). V. Petráčková sa zaslúžila aj o jeho slovenský preklad (Bratislava 1997).

Vedecká činnosť Věry Petráčkovej však nebola orientovaná iba na bohemistiku, ale mala širšie slavistické záujmy. Okrem iných slovanských jazykov to boli mnohostranné a rozsiahle kontakty so slovenskou jazykovedou. Pravidelne sa zúčastňovala na vedeckých konferenciách na Slovensku organizovaných Jazykovedným ústavom L. Štúra SAV a katedrami slovenského jazyka slovenských vysokoškolských pracovísk.

Slavistická jazykovedná a literárna verejnosť stráca vo Věre Petráčkovej renomovanú odborníčku v oblasti českej lexikografie a lexikológie, dejín staršej českej jazykovedy a literatúry i slavistiky a my v nej strácame viac ako dobrú priateľku.

Češť jej pamiatke!

Jana Skladaná

K nedožitej sedemdesiatke Dionýza Ďurišina

Na prof. PhDr. Dionýza Ďurišina, DrSc., si dnes spomíname ako na iniciátora a kodifikátora typologickej komparatistiky, ktorej sa venoval systematicky a dôsledne počas celého svojho vedeckovýskumného účinkovania.

Vedecká dráha Dionýza Ďurišina sa začala v r. 1961 v bývalom Ústave svetovej literatúry a jazykov SAV. Pôvodne sa prezentoval ako rusista. Od prvej štúdie *Falárikova tragédia Dmitrij Samozvanec* (1957) pristupoval k problematike ruskej literatúry komparatívnym a koncepcným spôsobom. Už v čase knižnej prvotiny *Slovenská realistická poviedka a N. V. Gogol* (1966) uvažoval o metodických otázkach porovnávacieho skúmania ruskej a slovenskej literatúry ako o kompaktnom teoretickom a metodologickom systéme. Inšpirácie čerpal z eidologickej teórie Franka Wollmana, hlavne však – ako rusista – z podnetov A. N. Veselovského a V. M. Žirmunského. V nasledujúcich rokoch k tomu pribudli veľmi dôležité podnety ruskej formálnej metódy a česko-slovenského štrukturalizmu, ku ktorým si našiel cestu prostredníctvom prác prof. PhDr. Mikuláša Bakoša, DrSc., vtedajšieho riaditeľa Ústavu svetovej literatúry a jazykov Slovenskej akadémie vied.

Takto D. Ďurišin už vo svojich začiatkoch obsiahol významné systémy literárnovedného myslenia a postupov. Dôležité pritom je, že ich prijímal ako teoretické východiská k vlastným metodickým a teoretickým úvahám. V súboroch funkčne modifikovaných analytických jednotlivostí hľadal a zvyčajne aj nachádzal komplexné literárne systémy v živých kultúrnospoločenských, historickovývinových a výrazových súvislos-

tiach. Porovnávacie hľadiská spájal s hľadaním komplexných teoretických a pojmových kritérií. V rámci týchto snáh bezprostredne po knižnom debute začal Ďurišin koncipovať svoju teoretickú publikáciu *Problémy literárnej komparatistiky* (vyšla v r. 1967), ktorou sa v slovenskej literárnej vede otvárala fáza cieľavedomej teórie typologickej komparatistiky, zacielenej na systematický výskum medziliterárnych vzťahov a súvislostí.

Práca *Problémy literárnej komparatistiky* sa stala programom novonastupujúcej generácie slovenských bádateľov v oblasti komparatívneho výskumu slovensko-inonárodných literárnych vzťahov a súvislostí. V ich prostredí Ďurišin zohral priekopnícku úlohu tak v oblasti nastoľovania základných teoretických a pojmových postulátov, ako aj v oblasti metodologickej a organizačnej realizácie tohto výskumu.

Ďalšou kvalitatívnou fázou jeho porovnávacieho výskumu bola typologická komparatistika. Ďurišin dôsledne rozpracoval pojmový a terminologický aparát, teoretické hľadiská, kategórie a vzájomné súvislosti tejto metódy. V jej rámci sa začali úspešne rozvíjať analytické porovnávacie subdisciplíny, ako je porovnávacía genológia (náuka o druhoch a žánroch), verzológia, konfrontačná štylistika, teória prekladu, teória metatextu, literárnej komunikácie atď.

Teoretickú systematicku typologickej komparatistiky Ďurišin neustále dopĺňoval a spresňoval retrospektívnymi sondami do vývinových otázok komparatívnej metodológie. V knihe *Z dejín a teórie literárnej komparatistiky* (1970) podnetným spôsobom osvetlil tri korene a pramene typologickej komparatistiky: ruskú formálnu metódu, Veselovského historickú poetiku a Mukařovského štrukturalistickú analýzu literárneho textu. V knihe *O literárnych vzťahoch* (1976) ukázal, ako fungujú jednotlivé postupy a formy medziliterárnych vzťahov v komplexných systémoch, ako je sloh, smer, druh, žáner, žánrová forma. Do tohoto radu prác patria aj jeho súhrnné materiálové publikácie *Dejiny slovenskej literárnej komparatistiky* (1979) a *Etiológia slovenskej literárnej komparatistiky* (1980).

Začiatkom osemdesiatych rokov pristúpil k frontálnej revízii dovedejšej komparatistiky. Bilaterálna komparácia medziliterárnych vzťahov totiž nevedela preklenúť sféru jednej národnej literatúry. Ďurišinovi išlo o viac – o postihnutie nadnárodných procesov. Pri hľadaní nových priestorov typologickej komparatistiky vytvoril novú systematicku zacielenú na skúmanie medziliterárneho procesu a svetovej literatúry. Otvoril tým komparatistike nové výskumné možnosti, postupy a súvislosti, ktoré vyjadril v knihe *Teória medziliterárneho procesu* (1985).

Ďurišin si položil otázku, ako modelovať fakty a javy, ktoré sa utvárajú v priestoroch medzi národnou a svetovou literatúrou. Aj pri nich chcel uplatniť zásadu typologickej postupnosti a názornosti. Vtedy prišiel na myšlienku „osobitných medziliterárnych spoločenstiev“ – historicky daných literárnych zoskupení, prostredníctvom ktorých sa charakteristické vlastnosti národných literatúr prenášajú do vyšších medziliterárnych celkov. V knihe *Teória medziliterárneho procesu* (1985). Konceptiu medziliterárnych spoločenstiev rozpracoval v publikácii *Systematika medziliterárneho procesu* (1988) a v sérii šiestich zborníkov nazvaných *Osobitné medziliterárne spoločenstvá* (1987–1993), ktoré sa realizovali v spolupráci s rozsiahlym kolektívom domácich i zahraničných literárnych vedcov.

To bol ďalší významný fakt Ďurišinovej vedeckej iniciatívy: spolupráca vedcov-komparatistov na širokej medzinárodnej platforme. Dokázal nielen vyvolať záujem, ale aj zapojiť záujemcov do konkrétneho výskumného procesu, ktorý premysleným spôsobom sám organizoval a riadil. Výsledkom toho boli nielen kolektívne knižné publikácie, ale aj veľký ohlas týchto prác v domácej a zahraničnej tlači. V tomto smere Ďurišin prekonal všetky doterajšie limity a právom ho môžeme považovať za najprekladanejšieho slovenského literárneho vedca do cudzích jazykov.

Bohatý register Ďurišinových výskumných aktivít organicky dopĺňali aktivity v oblasti publikačnej, redakčnej, metodicko-organizačnej a pedagogickej práce (v septembri 1995 sa stal riadnym profesorom Filozofickej fakulty Univerzity P. J. Šafárika v Prešove), ktoré funkčne prispôboval potrebám komparatívneho výskumu.

Osobitne chceme pripomenúť, že D. Ďurišin bol jedným z osnoveľov časopisu *Slavica Slovaca*, ktorý sa od svojich začiatkov prezentoval ako orgán porovnávacieho výskumu jazykov a literatúr. Po založení tohto časopisu (1966) Ďurišin dlhé roky vykonával funkciu výkonného redaktora (hlavným redaktorom bol

prof. Mikuláš Bakoš) a významnou mierou prispieval k jeho odbornej a metodologickej profilácii. Časopis *Slavica Slovaca* sa stal hlavnou publikačnou tribúnou Ďurišinových prác, a teda možno povedať, že medzi-národný úspech jeho výskumných aktivít je aj úspechom nášho časopisu.

Uvedené fakty svedčia, že Ďurišinove práce ani po jeho predčasnej smrti (26. januára 1997) nestratili na živej pôsobnosti a podnetnosti. Súčasná koncepcia „otvorenej kultúry“, zbavenej ideologických a metodologických priehrad, pôsobí pozitívne aj na rozvoj porovnávacieho skúmania literatúr, v ktorom Ďurišinova teória typologickej komparatistiky nadobúda platnosť východiskovej bázy.

Jozef Hvišč

K osemdesiatke Konštantína Palkoviča

Keď 12. októbra 1919 v záhorskej obci Brodské stáli nad kolískou druhorodeného syna Palkovičovcov sudičky, veľmi starostlivo a uvážlivo spriadali nitky jeho životného osudu. Azda aj preto, že rodičia dali chlapcovi zriedkavé meno Konštantín, ktoré nielen v tomto kraji, ale aj v širšom okolí doposiaľ nesie hlbokú pečať dejinnej osudovosti. Či to bolo tak, alebo riadením inej vyššej moci, isté je, že v Konštantínovi Palkovičovi má slovenská jazykoveda osobnosť štedro obdarenú darom ducha, v ktorej sa vo vzácnnej symbióze prelína preciznosť kabinetného vedca, trpezlivosť terénneho výskumníka, kreativita vysokoškolského pedagóga i horlivosť ľudovýchovného pracovníka, navyše znásobené jeho svedomitou pracovitosťou a príkladnou skromnosťou.

Plastický obraz o rozsiahlom a mnohostrannom pôsobení Konštantína Palkoviča na poli slovenskej dialektológie, lingvodidaktiky a vo všeobecnosti kultúry slova vôbec priniesli už viaceré jubilejné príspevky (L. Rybár, *Slovenská reč*, 1989; Š. Švagrovský, *Slavica Slovaca*, 1989; Š. Ondruš, *Ľud*, 1989; E. Gašinec, *Slovenský jazyk a literatúra v škole*, 1994; A. Habovštiak, *Slavica Slovaca*, 1994; J. R. Nižnanský, *Kultúra slova*, 1994; S. Ondrejovič, *Slovenská reč*, 1994). K tohtoročnej zdravici sa pripájame pohľadom na jubilatov prínos v oblasti slavistickeho výskumu.

Bolo iba otázkou času, kedy všestranne erudovaného slovakistu popri dialektologickom bádani a mapovaní dejín slovenskej lexikografie zaujmú aj otázky historickej jazykovedy a konfrontačnej slavistiky. Na túto pôdu vstúpil už v r. 1963, keď v *Jazykovednom časopise* publikoval štúdiu *Názvy pre „úhor“ a „prielo“ v slovenčine a iných slovanských jazykoch*. Od toho času na stránkach domácej i zahraničnej literatúry pravidelne uverejňuje články, v ktorých analyzuje najmä slovensko-slovanské jazykové paralely a kontakty z hľadiska porovnávacej lexikológie, ako aj cez prizmu slovenskej spisovnej normy. Napr.: *Liptovský česko-slovenský slovníček z prvej polovice 19. storočia*, 1963; *Česko-slovenský slovníček Branislava Zocha*, 1966; *České slová řiditi, řidič, řada ap. a ich slovenské ekvivalenty*, 1967; *Názvy částí tela v slovenčine a češtině*, 1967; *Sklonňovanie bulharských vlastných mien Šumen, Dimitar a pod.*, 1978; *O transkripcii z bulharčiny do slovenčiny* (spoluautor E. Kudlička), 1980; *Deriváty od názvu Ruse*, 1980; *Slová cudzieho pôvodu v hornej lužickej srbčine a slovenčine*, 1982; *O transkripcii z bieloruštiny* (spoluautor I. Lučyc-Fedarec), 1982; *K názorom Mateja Bela na češtinu a slovenčinu*, 1987; *Z bieloruskej dialektológie*, 1987; *Konštrukcie s absolútnym N a A v slovenčine a hornej lužickej srbčine*, 1990; *Cudzíe slová v slovenčine a slovinčine*, 1992; *Adaptácia cudzích slov v slovenčine a slovinčine*, 1993 ai. Bibliografiu slovenskej slavistiky obohatil novým pohľadom na výrazové prostriedky v diele bernolákovského básnika Jána Hollého – *Duálové formy v spisovnej slovenčine, najmä u J. Hollého a M. Kukučina*, 1970; *Slovanské mená osôb u Jána Hollého*, 1970; *Slovensko-srbochorvátske lexikálne kontakty (o Srboch a Chorvátach v Hollého diele)*, 1976; *Básnické etymológie Jána Hollého*, 1989; *Ján Hollý a Eulhari*, 1990; *Lužickí Srbi v diele Jána Hollého*, 1990.

Zo slavisticky orientovaných prác Konštantína Palkoviča treba osobitne spomenúť desiatky článkov, správ a recenzií, v ktorých pohotovo informoval o najnovšom dianí a vydavateľských novinkách slovenskej jazykovedy, literárnej vedy, etnografie a histórie. Veľkú pozornosť venoval bieloruštině, bulharčine, slovinčine

a lužickej srbčine. Na Slovensku i v Lublane publikoval niekoľko článkov o slovensko-slovinských jazykových vzťahoch a historických kontaktoch. V r. 1978 vydala Univerzita Komenského v Bratislave učebnicu Vítazoslava Hečku *Základy slovinskej gramatiky*. Bol to však Konštantín Palkovič, ktorý po smrti autora pracoval na konečnej úprave textu. Bez jeho pričinenia by zrejme táto prvá slovenská gramatika slovinského jazyka nebola uzrela svetlo sveta. Konštantín Palkovič je jedným z nemnohých priekopníkov slovenistiky a sorabistiky na Slovensku. Jeho slovakisticko-slovenistické štúdie, rovnako ako vedecké a populárno-vedecké práce o jazyku a živote Lužických Srbov predstavujú pre slovenskú slavistiku trvalú výzvu.

Nášmu jubilantovi úprimne želáme, aby veľa vody pretieklo zádumčivou Moravou, kým jeho „ľudská rieka odtečie do posledného mora“, lebo nám ešte má aj chce veľa povedať. Možno aj o tajuplnej studničke na rodnom Záhoří, z ktorej vyvierajú životodarné pramienky viery, nezištnosti, pracovitosti, vytrvalosti a všeobjímajúcej lásky.

Mária Dobříková

Významné jubileum Antona Habovštiaka

22. septembra 1999 sa dožil v dobrom zdraví a v plnom tvorivom rozmachu sedemdesiatich piatich rokov popredný slovenský jazykovedec, dialektológ a slavista PhDr. Anton Habovštiak, CSc., nositeľ zlatej plakety Ludovíta Štúra za zásluhy v spoločenských vedách. Toto významné jubileum poskytuje vzácnu príležitosť pripomenúť aj na tomto mieste niektoré atribúty jeho bohato rozvetveného a stále sa rozvíjajúceho diela, pokúsiť sa v krátkosti bilancovať jeho doterajšiu výskumnú prácu v slovenskej i slovanskej dialektológii a naznačiť jeho ďalšie mnohoaspektové osobnostné aktivity v slovenskom kultúrnom živote. Súčasný prístup sa pri stručnom vyzdvihnutí najvýznamnejších jubilanových bádateľských počinov prirodzene nadväzuje na slová, vyslovené či napísané pri predchádzajúcich okrúhlych výročiach A. Habovštiaka. Vtedy (pozri Slovenská reč, 39, 1974, s. 227 a n.; 49, 1984, s. 291 a n.; 59, 1994, s.) sa publikovali aj kompletne súpisované jazykovedných prác autora, ktoré navyše dnes možno nájsť v bibliografiách L. Dvonča *Slovenskí jazykovedci* (Veda 1997, 1998).

Na počiatku fyzického a neskôr i bádateľského a tvorivého života jubilanta bola nevyčerpatelne inšpirujúca Orava. Rodák z Krivej (okr. Dolný Kubín) začal zapisovať nárečové prehovory z tejto oblasti ešte ako poslucháč Filozofickej fakulty UK v Bratislave (v r. 1946–1951 tu študoval slovenský a francúzsky jazyk). Svoju prvú štúdiu z r. 1948 (*Stredoslovenské ä, ä na rozhraní dolnej a strednej Oravy*), ktorá predznamovala či predurčila centrum jeho bádateľského i tvorivého záujmu a stála na počiatku bohatej, dnes už vyše polstoročnej publikačnej aktivity, venoval prirodzene svojmu rodnému kraju. Bytostná spätosť A. Habovštiaka s Oravou je významná pre celú jeho ďalšiu – a to nielen jazykovednú, ale aj umeleckú – tvorbu. Na základe ľudových motívov napísal viacero zbierok rozprávok a povestí, bohato a funkčne využívajúcich hlbokú studnicu nárečovej lexiky, frazeológie a syntaxe i pozitívne etické poslanstvo ústne tradovaných príbehov. Pri slovakistických i slavistických výskumoch stále zohráva významnú úlohu najmä publikácia *Oravci o svojej minulosti* (1983). Toto nezvyčajne kultúrne a kultivované vlastivedné čítanie priamo vyrastá z reči a slovesnosti oravského ľudu. K nárečovým textom pripojil autor aj krátky slovníček. Je nepochybné, že všetky v ňom zaregistrované nárečové slová sú spracované aj v komplexnom *Oravskom nárečovom slovníku*, ktorý je skoncipovaný a stále čaká na vydanie.

Pre slovenskú i slovanskú lingvistickú obec i pre širšiu kultúrnu verejnosť reprezentujú Anton Habovštiak a dialektológia dva ťažko oddeliteľné pojmy. Bez A. Habovštiaka si nemožno predstaviť slovenskú dialektológiu; bez celoživotného koncentrovaného záujmu o slovenské nárečia by jubilant nebol sebou samým. Tento záujem sa v priebehu už spomínanej vyše polstoročnej bádateľskej činnosti reflektoval v širokom výskumnom zábere. V súvislosti s prípravou a realizáciou veľkého a originálneho projektu *Atlasu slovenského jazyka* sa dostávalo do popredia štúdium územného rozšírenia jednotlivých jazykových javov. Na tvorbe I. zväzku tohto diela, ktorý predstavil zemepisne diferencované hláskové javy, participoval A. Habovštiak

ako spoluautor; IV. zväzok *ASJ* (1984), venovaný zobrazeniu a komentovaniu lexikálno-sémantických územných diferenciácií, pripravil autorsky už sám. Dôkladná analýza spracúvaného materiálu (z významovej stránky sú to pomenovania najzákladnejších reálií súvisiacich s človekom a jeho ekotopom) našla svoj odraz aj vo viacerých samostatných štúdiách, interpretujúcich dichotomickú a trichotomickú lexikálnu diferenciaciu slovenských nárečí vo svetle jazykového zemepisu.

Poznatky a skúsenosti získané pri tvorbe národného atlasu A. Habovštiak pretavil a zúročil aj vo veľkom medzinárodnom kolektíve, pripravujúcom *Slovenský jazykový atlas*. Dlhé roky aktívne pracoval v lexikálnej sekcii tohto makroprojektu; v súvislosti so svojou autorskou účasťou riešil teoretické i praktické problémy lexikálnej a sémantickej diferencie jazykov skúmaného areálu (i jej plastickeho zobrazenia na mapách) zo širšieho slavistického hľadiska. Využil materiál získaný pomocou atlasového dotazníka na rozsiahlom slovenskom (i neslovenskom) území a pripravil sériu príspevkov, publikovaných v domácich i zahraničných periodikách i v príležitostných zborníkoch. V poslednom období svojho aktívneho členstva v komisii publikoval z tohto okruhu napr. štúdie *Názvy pohanky (Fragopyrum) v slovenčine a v slovenských jazykoch* (1984), *Lexémy cap a kozol v slovenských jazykoch* (1985), *O názvoch pes, suka, šteňa* (1987), *Slová rataj a pachar v slovenčine a v slovenských jazykoch* (1987), *Borievka obyčajná (Juniperus communis) v západoslovenských jazykoch* (1988), *Názvy borovica a sosna zo slovakistického a slavistického aspektu* (1990), *Slovenské názvy dobytká v slovenskom kontexte* (1991) a iné.

K XI. medzinárodnému (bratislavskému) zjazdu slavistov vyšla r. 1993 monografia A. Habovštiaka nazvaná *Zo slovensko-slovenských lexikálnych vzťahov (so zreteľom na lingvistickú geografiu)*. V 12-tich kapitolách tejto knihy sumuje výsledky svojich výskumov z oblasti areálovej lingvistiky. Na vybraných príkladoch dokumentuje špecifické a pozoruhodné akoby centrálné postavenie slovenčiny medzi slovenskými jazykmi a jej svojský osobitný vývin.

Obdivuhodná pracovná aktivita A. Habovštiaka nijako nepoľavila ani po istej vonkajšej „zmene štatútu“, po jeho odchode z materského (a jediného) pracoviska v Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV. Skôr naopak; získala nové dimenzie a realizačné možnosti. Ako člen autorského kolektívu *Slovníka slovenských nárečí I* (1994) mal možnosť rozvinúť svoju lexikografickú prax; neskôr ju zúročil pri príprave troch dielov edície krátkych slovníkov slovenských nárečí. Okrem *Krátkeho slovníka nárečia slovenského oravského* (1995) pripravil aj podobný *Slovník Fivnice vo Vojvodine* (1997) a *Slovník Slovákov v Gornej Mitropoli v Eulharsku* (1998). Jubilant naďalej neúnavne referuje, beseduje, oponuje, popularizuje, píše do dennej tlače. Nezabúda ani na svoje oravské dominanty; pomáha pri tvorbe monografií o jednotlivých obciach (Zázrivá, Oravská Lesná, Námestovo, Krušetnica, Oravská Polhora, Hruštín, Novot', Oravská Jasenica, Vavrečka, Nižná), do ktorých pripravuje kapitoly o nárečiach (s príslušnými textami).

V poslednom období rozšíril aj svoju umeleckú paletu. Okrem zbierok rozprávok a povestí obohacuje slovenskú literatúru o tituly s náboženskou kresťanskou tematikou. Podobne sa angažuje aj v televízii a rozhlase.

Anton Habovštiak sa dožíva svojho významného jubilea v žičlivom prostredí, podmieňujúcom a umožňujúcom jeho dlhodobý širokospektrálny tvorivý rozlet a mnohostrannú angažovanosť. Po celý život sa mohol opierať o pevné rodinné zázemie, stimulujúce životné hodnoty a istoty, vyrovnané etické kritériá. Pri príležitosti jeho výročia mu úprimne želáme naďalej dobré zdravie, dostatok energie, sil a životného optimizmu, aby mohol v nastupujúcich rokoch naplno zrealizovať výskumné, tvorivé i osobné plány a predsavzatia.

Ivor Ripka

Významné životné jubileum Kataríny Habovštiakovej

Meno doc. PhDr. Kataríny Habovštiakovej, CSc., predstavuje v slovenskej jazykovede dôležité miesto. Jazykovedná činnosť Kataríny Habovštiakovej, ktorá sa dožila 18. mája 1999 okrúhleho životného jubilea, sa sústreďuje na viaceré oblasti tejto vednej disciplíny. Ako pracovníčka Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV od r. 1953 nadobudla lexikografické skúsenosti pri koncipovaní 3. a 4. dielu *Slovníka slovenského*

jazyka (1963, 1964). Potom skoro dve desiatky rokov venovala staršiemu obdobiu dejín slovenského jazyka. Od samých začiatkov bola pri zrode *Historického slovníka slovenského jazyka* ako organizátorka prípravných prác, ako autorka hesiel i ako ich redaktorka v ukážkovom zosbítaní tohto slovníka pod názvom *Slovenský historický slovník z predpisovného obdobia* (1973). Jej organizačné, autorské, redaktorské práce i práce na príprave koncepcie tohto diela majú skutočne mimoriadne významnú úlohu. Spolu s ostatnými vedúcimi vedeckými pracovníkmi iniciatívne organizovala archívny výskum slovenských jazykových pamiatok na Slovensku i v zahraničí pre pramennú základňu Historického slovníka slovenského jazyka. Na tomto výskume sa aj sama aktívne zúčastňovala. Do excerptie vybraných pamiatok zapájala, možno povedať, až kampaňovito, poslucháčov vysokých škôl, pracovníkov archívov, historikov, slovenčinárov aj ochotných dôchodcov. Výsledky tejto jej mravčej práce sú viditeľné podnes.

Osobitnú kapitolu vo vedeckej činnosti Kataríny Habovštiakovej predstavuje Anton Bernolák. V monografii *Bernolákov o jazykovedné dielo* (1968) podala podrobnú analýzu Bernolákovho kodifikátorského diela a upozornila aj na jeho širší kultúrno-historický a národno-politický dosah.

Popri tejto hlavnej činnosti sa však jubilantka zaoberala aj otázkami jazykovej kultúry v podobe menších i väčších príspevkov v jazykovej poradni v Slovenskom rozhlase i v odborných časopisoch Slovenská reč, Kultúra slova a i., pričom prejavila svoje schopnosti aj ako autorka populárno-vedeckého žánru.

Venovala sa aj problematike dialektológie a onomastiky a ako spoluautorka sa zúčastňovala aj na tvorbe učebníc slovenčiny a konverzačných príručiek pre maďarských spoluobčanov.

Rokom 1974 sa začína jej významná pedagogická činnosť na Katedre slovenského jazyka a literatúry na Pedagogickej fakulte v Nitre, kde získala hodnosť docentky a pôsobila tam až do odchodu do dôchodku v roku 1987.

Výraznú pozornosť venovala jubilantka slovenskej frazeológii. V roku 1990 vydala (spolu s E. Krošlákovou) monografiu *Človek v zrkadle frazeológie*, ktorá mala mimoriadne priaznivý ohlas a nadviazal *Frazeologický slovník* s podtitulom *Človek a príroda vo frazeológii* znovu v spolupráci s E. Krošlákovou (Bratislava 1996), ktorý doplnil predchádzajúcu publikáciu o ďalšie frazémy (najmä biblického pôvodu) a o rozšírenie vecno-tematických okruhov o oblasť prírody.

Katarína Habovštiaková sa v priebehu celého svojho pôsobenia v Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV i na Pedagogickej fakulte v Nitre, ba aj na dôchodku zúčastnila so zaujímavými referátmi na mnohých domácich i zahraničných vedeckých konferenciách, seminároch a sympóziách i na viacerých medzinárodných slavistických kongresoch.

Jubilantke želáme do ďalších rokov dobré zdravie, rodinnú pohodu medzi najbližšími (najmä v kruhu jej sedemnástich vnúčat) a úprimné želanie, aby ďalej pokračovala vo svojej osožnej vedeckej i populárno-vedeckej práci.

Katka, všetko najlepšie!

Jana Skladaná

Jubileum slovenskej ukrajiničky Zuzany Hanudel'ovej

V plnom rozkvetе tvorivých síl a životnej pohody sa v júni tohto roku dožila 70 rokov naša významná ukrajinička docentka PhDr. Zuzana Hanudel'ová, CSc.

Pochádza z obce Pichne, kde sa narodila v r. 1929. Po maturite na Ruskom gymnázii v Humennom študovala na Štátnej Odeskej univerzite I. I. Mečnikova. Po jej absolvovaní (1958) začala pracovať ako redaktorka detských novín a od r. 1959 na Katedre ukrajinského jazyka a literatúry FFUPJŠ v Prešove, kde potom pôsobila celých 31 rokov. Tu získala i vedeckú hodnosť kandidátky filologických vied, habilitovala sa na docentku ukrajinského jazyka a pracovala ako samostatná vedecká pracovníčka i ako vedúca výskumného kabinetu ukrajiničky FFUPJŠ. V súčasnosti pôsobí ako docentka a vedecko-výskumná pracovníčka na Filologickej fakulte Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici.

Docentka Z. Hanudel'ová je predovšetkým naša významná dialektologička ukrajinského jazyka. Popri desiatkach publikovaných štúdií, zameraných na ukrajinské nárečia na východnom Slovensku, najmä so zreteľom na ich lexiku, ale aj na medzijazykové kontakty, vypracovala štvorzväzkový atlas ukrajinských nárečí východného Slovenska *Лінгвістичний атлас українських говірів Східної Словаччини* (1981–1999), ktorý svojím zameraním na odraz interferencie v oblasti lexiky má základný význam nielen pre poznanie ukrajinských nárečí na Slovensku, ale aj pre slavistiku vôbec. Docentka Z. Hanudel'ová má (spolu s dr. I. Ripkom a dr. M. Sopolygom) veľkú zásluhu aj na posmrtnom vydaní atlasu ukrajinských nárečí *Атлас українських говірів* predčasne zosnulého doc. Vasiľa Lattu, ktorý čakal na vydanie celých 26 rokov. Významná je práca Z. Hanudel'ovej aj na realizácii medzinárodného projektu *Celokarpatského dialektologického atlasu*.

Doc. Z. Hanudel'ová je aj naša popredná teoretička vyučovania ukrajinčiny na Slovensku. Jej metodika porovnávacieho vyučovania ukrajinského, slovenského a ruského jazyka pre základné školy *Методика порівняльного вивчення української, словацької й російської мови в ОДШ* (1968) bola prvá príručka tohto druhu, v ktorej rozpracovala teóriu vyučovania ukrajinského jazyka v podmienkach bilingvizmu a nárečového prostredia. Po nej nasledovali metodické príručky vyučovania ukrajinského jazyka a literatúry pre učiteľov základných a stredných škôl, a tak sa postupne stala doc. Z. Hanudel'ová autorkou alebo spoluautorkou deviatich učebníc ukrajinského jazyka a štyroch titulov vysokoškolských skript a jazykových textov, ktoré pomáhali zvyšovať efektívnosť vyučovania ukrajinského jazyka. A od metodiky vyučovania ukrajinského jazyka už doc. Z. Hanudel'ová nemala ďaleko k otázkam jazykovej kultúry ukrajinčiny v bilingválnom prostredí na východnom Slovensku. Z tejto oblasti taktiež napísala celý rad odborných článkov a štúdií.

Docentka Z. Hanudel'ová sa svojimi štrnástimi knižnými prácami, stovkou vedeckých štúdií, ale aj množstvom vedecko-populárnych článkov a recenzii z oblasti ukrajinistiky natrvalo zapísala do slovenskej slavistiky.

Pani docentke Zuzane Hanudel'ovej pri jej významnom životnom jubileu želáme pevné zdravie, tvorivého ducha, aby ju neopúšťala doterajšia horlivosť budovať a rozvíjať našu ukrajinistiku, ani príkladné oduševnenie odovzdávať svoje bohaté vedomosti našim študentom.

Michal Roman

Životné jubileum rakúskeho slovakistu univ. doc. Dr. Karla Rajnocha

K priekopníkom slovakistiky na Viedenskej univerzite nepochybne patrí univ. doc. Dr. Karl Rajnoch (nar. 28. 7. 1919), ktorý sa tohto roku dožil vzácneho jubilea, osemdesiatich rokov. Pri tejto príležitosti by sme chceli slavistickej obci aspoň krátko pripomenúť pedagogickú i bádateľskú prácu tohto skromného viedenského slovakistu. Napriek trpkým skúsenostiam z povojnového Slovenska, keď bol ako pracovník rakúskeho konzulátu zatknutý a väznený, po návrate domov sa rozhodol študovať na Viedenskej univerzite slavistiku a dejiny východnej Európy, filozofie a politických vied (1967–1972). Po skončení štúdia sa popri pôsobení na Inštitúte slavistiky v rokoch 1974–1998, kde prednášal kapitoly zo slovenskej literatúry a slovenské kultúrne reálie, venoval najmä výskumu vzájomných slovensko-rakúskych kultúrnych a literárnych vzťahov.

Docent K. Rajoch sústredil svoje bádateľské úsilie najmä na tie postavy slovenských kultúrnych dejín, ktorých štúdiom, práca, pastoračná a osvetová činnosť alebo politická angažovanosť sa nejakým spôsobom spája s Rakúskom, s Viedňou a jej vedeckými a vzdelávacími inštitúciami. Výsledkom štúdia archívnych materiálov, historických dokumentov i literárnych artefaktov bola dizertačná práca o *G. K. Zechenterovi Laskomerskom so zameraním na jeho pobyt vo Viedni* (1974) a habilitačná práca na tému *Viedeň v duchovnom živote Slovákov – Vplyv Viedne na národné uvedomenie Slovákov* (1984).

Vo svojich prednáškach i publikovaných výstupoch Karl Rajnoch osobitne sledoval pôsobenie viedenského Pazmanea, kňazského seminára založeného r. 1623 a niektorých filozofických smerov, najmä jansenizmu na život a tvorbu slovenských dejateľov. Zaujímal sa nielen o vplyv rakúskej society na našich vzdelancov, ale objektívne sa snažil zhodnotiť podiel slovenských intelektuálov na rozvoji rakúskeho vedeckého, spoločenského a kultúrneho života. Z množstva príspevkov uverejnených najmä v zborníkoch z vedeckých podujatí spomeňme na tomto mieste aspoň *Österreich und die Slowakei in der Barockzeit* (1996) a *Vplyv viedenského prostredia na pokusy o reformu slovenského jazyka v 18. a 19. storočí* (1998).

Ako univerzitný docent bol jedným z iniciátorov inštalovania pamätnej tabule prvým dvom Slovákom Jánovi Kollárovi a Karolovi Kuzmánymu v galérii významných osobností na nádvorí Viedenskej univerzity v r. 1998. Svojimi prednáškami na aktuálne i problémové témy zo slovenskej literatúry a kultúrnych reálií, napr. odkryvaním tzv. bielych miest súvisiacich najmä s exilovou literatúrou, prispel k rozvoju slovakistiky na Inštitúte slavistiky Viedenskej univerzity. Vedecké a pedagogické pôsobenie docenta Rajnocha je síce nevelkým, ale výrazným príspevkom k objasňovaniu slovensko-rakúskych kultúrnych a literárnych kontaktov a zároveň špecifickým pohľadom zahraničného slovakistu na slovenské kultúrne dejiny.

Pri príležitosti okrúhleho životného jubilea želáme docentovi Dr. Karlovi Rajnochovi do ďalších rokov najmä pevné zdravie, veľa spokojnosti, životného optimizmu a zaslúženého uznania.

Jana Fekarovičová

Profesor Jerzy Andrzej Bartmiński a *Słownik stereotypów i symboli ludowych*

J. A. Bartmiński – dobre známy a bohato citovaný autor na Slovensku a v slovanskom svete vôbec – sa v týchto dňoch dožíva vzácneho jubilea – 60 rokov. Od r. 1992 pôsobí ako vedúci *Zakładu Textologii i Gramatyki Współczesnego Języka Polskiego* v Instytucie Filologii Polskiej Univerzity Marie Curie-Skłodowskiej v Lubline. Život jubilanta je naplnený všestrannou tvorivou prácou, rozvíjaním načatých tém a neustálym objavovaním nových aspirácií. V jeho práci sa vzácné snúbia vlastnosti ideológa a teoretika s dynamickým praktikom, organizátorom, editorom a vydavateľom, ktorý svoje vedomosti odovzdáva ďalej v pedagogicko-školskom procese. Úctyhodná je aj jeho publikačná činnosť, ktorú, žiaľ, nemôžeme prezentovať kompletne.

Najcitovanejšia a možno najúspešnejšia je jeho monografia *O języku folkloru* (1973). Ďalšou ťažiskovou témou, ktorú jubilant spracoval monograficky, je práca o derivácii štýlu, ktorá sa týka umeleckej stránky reči a štylizácie hovorovej „ľudovej“ reči v umelej literatúre – *O derywacji stylistycznej. Gwara ludowa w funkcji języka artystycznego* (1977). Spolu s Izabelou Bartmińską pripravil úspešnú publikáciu, ktorá vyšla v dvoch vydaniach (1978, 1992) pod názvom *Nazwiska obce w języku polskim. Problemy poprawnościowe. Słownik wymowy i odmiany*. V autorskej spolupráci s Janom Mazurom pripravil *Texty gwarowe z Lubelszczyzny* (1987). Pre študentov jubilant usporiadal v r. 1978 textové učebné skriptá *Wybór tekstów nowopolskich. Cz III, Archaizacja, dialektyzacja, słowniki* (1978). Jazyku folklóru, problematike štýlu, štruktúre textu a ďalším otázkam venoval J. Bartmiński monografiu *Folklor-język-poetyka* (1990). Samostatnú publikáciu venovanú žánru koleda pripravil v spolupráci s významným literárnym vedcom a folkloristom R. Sulimom *Kolędy polskie* (1991). Cieľavedomá a úspešná je tiež editorská a redakčná činnosť J. Bartmińskiego. Vari medzi najvýznamnejšie zborníky, ktoré pripravil a na ktorých sa autorsky podieľal, patria *Słownik ludowych stereotypów językowych. Zeszyt próbny* (1980), *Pojęcie derywacji w lingwistyce* (1981), *Koleďowanie na Lubelszczyźnie* (1986). Spolu s Czesławom Hernasom pripravil zborníky *Konotacja* (1988), *Językowy obraz świata* (1980), *Pojęcie ojczyzny we współczesnych językach europejskich* (1993), *Współczesny język polski* (1993), *O definicjach a definiowaniu* (1993) a s Ryszardom Tokarským – *Folklor-*

sacrum-religia (1995). Spolu s Mariou Jasińską-Wojtkowskou je J. Bartmiński zakladateľom a redaktorom periodika *Etnolingwistyka*, z ktorého vyšlo už desať dielov na UMCS v Lubline. Je tiež iniciátorom a spolu-redaktorom série vydaní *Język a kultura*, ktorá vychádza od r. 1988 a má vysokú teoretickú úroveň.

Posledným úspešným edičným počínom J. Bartmińského je vydanie dvoch častí prvého dielu sedemdielného *Słownika stereotypów i symboli ludowych*, ktorý predstavuje mnohoročnú prácu viacčlenného kolektívu poľských filológov a folkloristov. Jeho prvá časť prvého dielu vyšla v r. 1996. Druhá časť prvého dielu vyšla v r. 1999.

Zásadnou ambíciou *Słownika* je sprístupniť, resp. ponúknuť rekonštrukciu tradičného obrazu sveta a človeka vykonanú metódami etnolingvistiky a folkloristiky. Idea *Słownika* vznikla zo spolupráce poľských jazykovedcov a folkloristov v sedemdesiatych rokoch v Lubline. S realizáciou sa začalo v Inštitúcii Filologii Polskiej Univerzity Marie Curie-Skłodowskiej v rámci tzv. Centralnego Programu Badań Podstawowych, ako súčasť širšej témy *Polska kultura narodowa, jej tendencje rozwojowe i percepcja*. Túto úlohu koordinoval najskôr Prof. C. Hernasom a neskôr, v rokoch 1976–1990 Prof. M. Klimowicz z Wroclawskej Univerzity. Kartotéka archívu, ktorý bolo potrebné zhromaždiť ako východiskovú bázu slovníka, obsahuje 60 tisíc kartotečných lístkov piesní z tlačených prameňov a vyše 10 tisíc zápisov z terénu. Dalším krokom bola príprava metodiky postupu prác a kritérií pri vypracovaní deskriptívnej systematiky textov. Celý tento objem prác uskutočnil kvalifikovaný kolektív folkloristov, lingvistov a iných odborníkov (počítačovo spracoval Š. Ząbek).

Dalšou rovinou práce bola teoretická platforma rozpracovania termínov, ako napr. kľúčového slova *formula*. Po trojročných diskusiách sa vedecká komunita dohodla na širšom jazykovo-antropologickom chápaní tohto pojmu. V tomto zmysle autori pripravili tzv. *Zeszyt próbny – Słownik ludowych stereotypów językowych* (1980), kde bolo publikovaných prvých jedenásť pokusných hesiel. Od r. 1980 prebiehali pravidelné diskusie, okrúhle stoly, konferencie k problematike *Słownika*. Prediskutovali sa metodologické a teoretické otázky. Preberali sa metodologické otázky k sémantike, k pojmom konotácia, stereotyp a prototyp, jazykový obraz sveta, interpretačná perspektíva a iné.

Celý slovník by mal obsahovať sedem dielov s tematickými skupinami – Rastliny, Zvieratá, Človek, Spoločnosť, Náboženstvo – demonológia, Čas – priestor, Miery – farby. V úvode *Słownika* informuje zodpovedný redaktor J. Bartmiński o cieľoch slovníka, mieste ľudovosti v národnej kultúre, o potenciálnych adresátoch *Słownika*, o etnolingvistickom charaktere spracovania, o celkovom pláne, o druhoch a sústave hesiel, o stavbe hesla, o jednotkách opisu *Słownika*, o metódach definovania (explikovania) hesiel. V úvode sa uvádza bohata výberová bibliografia prác spätých s jeho prípravou ako aj pramene a ich spracovanie. *Słownik* má nepochybne intenzívny charakter, čo sa týka vybraných hesiel. Nejde tu o výklad komerčne širokého materiálu, ale vo výbere sa autori zamerali na najvýznamnejšie a najrelevantnejšie prvky symbolického jazyka. Tematický kľúč má iba zdanlivý charakter. Spracovanie hesiel tohto slovníka je unikátne.

Słownik stereotypów i symboli ludowych je jedinečným prameňom vzácnych a unikátnych informácií, ktoré zaujmú odborníkov i laickú verejnosť. Poľským kolegom možno k tomuto edičnému činu gratulovať a vyjadriť potešenie z očakávaných ďalších dielov. A „otcovi“ celého tohto diela a zároveň jubilantovi profesorovi J. A. Bartmińskému s úprimným obdivom zaželať veľa zdravia, šťastia a tvorivých síl.

Ad multos annos!

Zuzana Profantová

Македонски јазик.

Ved. red. Liljana Minova-Gjurkova. Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Opole, Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej 1998. 300 s.

V rámci široko osnovaného projektu Medzinárodnej komisie pre slovanské spisovné jazyky *Súčasná zmeny v slovanských jazykoch*, v ktorom doteraz vyšli monografie o spisovnej bulharčine, češtine, chorvátčine, lužickej srbčine, slovenčine, srbčine a ruštine, vyšla v Ústave poľskej filológie na Univerzite v Opole aj monografia o súčasnom macedónskom spisovnom jazyku *Македонски јазик*.

Štruktúra publikácie o macedónskom spisovnom jazyku sa v podstate neodlišuje od štruktúry a zacielenia ostatných monografií o slovanských spisovných jazykoch. Odlišuje sa od nich vari len v tom, že neodráža iba „ostatných päťdesiat“ rokov tohto spisovného jazyka, ale vlastne celé jeho dejiny, keďže dejiny súčasnej spisovnej macedónčiny sa práve s týmto obdobím prekrývajú. Táto skutočnosť zrejme nevyhnutne podmienila aj zaradenie do monografie kapitoly *Македонскиот јазик до 1945 година* (s. 19–49), v ktorej autori L. Minova-Gjurkova a B. Ristovski načrtávajú jej „predspisovné“ obdobie a z pohľadu historicko-politických príčin vysvetľujú vyše storočné oneskorenie sa kodifikácie spisovnej macedónčiny za inými slovanskými spisovnými jazykmi. V porovnaní s ostatnými monografiami sa vari preto viac pozornosti venuje aj opisu macedónskych nárečí v kapitole *Диалектната основа на македонскиот стандарден јазик* (s. 73–95), v ktorej sa autorka S. Bojkovska zameriava najmä na centrálné západomacedónske nárečia, ktoré sa stali základom kodifikácie spisovnej macedónčiny. Tieto dva príspevky ako celok vytvárajú v istom zmysle vhodný náčrt dejín predspisovného obdobia spisovnej macedónčiny, a tým aj dobré východisko pre jej synchrónny opis. Aj túto publikáciu otvárajú úvodné slová *Slowo wstępne* (s. 8) nositeľa spomenutého projektu a hlavného redaktora monografie prof. dr. Stanislava Gajdu. Monografiu uzatvára resumé v angličtine (s. 275–286) a v poľštine (s. 287–297).

Z predhovoru vedeckej redaktorky publikácie L. Minovej-Gjurkovej vychodí, že k vypracovaniu monografie pristupovali jej autori (S. Bojkovska, S. Velkovska, J. Vladova, K. Koneski, L. Minova-Gjurkova, B. Ristovski a Ž. Cvetkovski) osobitne zodpovedne, keďže v rámci jej prípravy vykonal širší okruh macedónskych lingvistov z akademických jazykovedných ústavov i z viacerých katedier macedonistiky rozsiahly sociolingvistický výskum, v ktorom sa využívala najmä metóda anketovania používateľov súčasnej spisovnej macedónčiny nielen v Macedónsku, ale aj v početných macedónskych diaspórach v zahraničí. V rámci realizácie projektu sa konalo niekoľko vedeckých sympózií a konferencií, z ktorých vyšlo viacero sociolingvistických publikácií ako nevyhnutného východiska pre túto monografiu. Každá kapitola sa dokladá bibliografiou základných diel. Pravda, povahe takéhoto seriózneho spracovania by zodpovedal aj menný a vecný register.

V kapitole *Македонскиот јазик од социолингвистички аспект* (s. 13–18) L. Minova-Gjurkova uvádza hlavné faktory, ktoré vplývali na normu spisovnej macedónčiny za ostatných päťdesiat rokov. Bola to najmä (1) výrazná spätosť spisovného jazyka s nárečiami, (2) pôsobenie jazyka hlavného mesta Skopje, ktoré sa nachodí mimo centrálnych macedónskych nárečí, (3) vstup Macedónska do zväzku republík ostatných národov bývalej Juhoslávie, čo privedlo spisovnú macedónčinu do najužšieho kontaktu s jazykmi týchto národov, a to najmä so srbským a chorvátskym jazykom, ale zároveň k zníženiu vplyvu ostatných balkánskych jazykov a napokon z hľadiska samotnej normy to bol (4) široko otvorený nepuristický prístup, ktorý otváral možnosti prijímať slová zo srbského a chorvátskeho jazyka, ale aj zo svetových jazykov, a to najmä z angličtiny.

Autori kapitoly *Македонски јазик до 1945 година* L. Minkova-Gjurkova a B. Ristovski spájajú začiatky spisovnosti macedónčiny už so staroslovenčinou, osnovanou na macedónskom etnickom území okolia Solúna. Ďalší vývin k spisovnosti, ktorej stopy nachodia v dielach autorov Ochridskej literárnej školy, na celých päťsto rokov prerušili najprv mocenské výboje susedných ranofeudálnych štátov, potom ďalších

päťsto rokov turecké impérium a duchovná helenizácia. Pokus K. Misirkova kodifikovať spisovný jazyk začiatkom tohto storočia bol predčasný, lebo práve v čase, keď sa ostatné malé slovanské národy oslobodzovali spod cudzích nadvlád, macedónske etnické územie si rozdelili tri susedné balkánske štáty. Macedónsky jazyk sa tak mohol realizovať iba v nárečovej podobe. Podmienky pre jeho kodifikáciu vznikli až po druhej svetovej vojne v samostatnej Macedónskej republike v rámci federatívnej Juhoslávie. O tom, že podmienky pre kodifikáciu macedónčiny dozreli aspoň o polstoročie skôr, svedčí skutočnosť, že v kodifikácii spisovnej macedónčiny z r. 1945 sa prijali tri základné princípy, ktoré stanovil už K. Misirkov v diele *За македонските работи* (1903), podľa ktorých (1) osnovou spisovnej macedónčiny sa majú stať stredomacedónske nárečia, (2) pravopis sa má zakladať na fonetickom princípe a (3) lexika spisovného jazyka sa má obohacovať zo všetkých nárečí.

L. Minkova-Gjurkova sa v ďalšej kapitole *Надворешнојазични фактори решавачки за статусот на македонскиот јазик во втората половина на дваесетитиот век* (s. 49–64) zamýšľa aj nad vonkajšími jazykovými faktormi, ktoré určovali status macedónskeho jazyka v druhej polovici 20. storočia v juhoslovanskej federácii, kde boli podmienky rozvoja spisovnej macedónčiny osobitne priaznivé aj napriek tomu, že na spisovnú macedónčinu silne vplýval srbský a chorvátsky spisovný jazyk. Tento vplyv sa podstatne oslabil po vzniku suverénneho macedónskeho národného štátu (1993), keď sa spisovná macedónčina stala štátnym jazykom a jej postavenie stanovuje *Закон о používани македонскегo јазика* z r. 1998, ktorým sa inštitucionalizuje aj povinnosť štátu starať sa o macedónsky spisovný jazyk ako o štátny a úradný jazyk.

Kapitola *Некои карактеристики на македонскиот стандарден јазик* (s. 65–69) L. Minkovej-Gjurkovej má viac-menej informatívnu povahu, keďže sa v nej iba v prehľade uvádzajú známe typologické balkánske znaky macedónčiny. Rovnako informatívnu povahu má kapitola od tej istej autorky *Македонскиот стандарден јазик како предмет на проучување во науката* (s. 69–73), ktorú však naisto privítajú najmä zahraniční slavisti pre cenné informácie o inštitucionálnom budovaní macedonistiky (fakultné katedry, vedecké ústavy), o macedonistických časopisoch, zborníkoch a publikáciách, o vydávaní macedonistických publikácií, gramatík a slovníkov, ako aj o afirmácii macedonistiky v zahraničí.

Jadro monografie tvorí kapitola *Состојби и промени во македонскиот јазик од 1945 година* (s. 95–159). „Synchronný pohyb” v hláskovom systéme, v prízvuku a v syntaxi podáva Ž. Cvetkovski, zmeny v súčasnej macedónskej morfológii sleduje L. Minkova-Gjurkova a vývin v tvorbe slov v súčasnej macedónčine prezentuje K. Koneski. Vývinové zmeny v spisovnej macedónčine od jej kodifikácie pred 50-timi rokmi boli determinované vo všetkých rovinách kontaktom spisovnej macedónčiny so srbským a chorváckym jazykom. Najmenej výrazné zmeny nastali v typologicky odlišnej morfológii. Väčší pohyb bol v syntaxi, najmä v paralelných konštrukciách. Najvýraznejší pohyb nastal v slovnej zásobe. Lexika sa stala iniciátorom zmien aj v ostatných jazykových rovinách, najmä vo zvukovej rovine, čo sa prejavilo napr. v „návrate” a upevnení fonémy *ch* (v podobe grafémy *x*), znížení distribúcie fonémy *dz* (v podobe grafémy *s*.) vo fonologickom systéme macedónčiny či v posunoch pri prízvuku (z tretej slabiky od konca slova) podľa srbského a chorváckeho modelu.

Metodologicky by však bolo vari účinnejšie, keby sa naznačený „pohyb” spisovnej macedónčiny bol sledoval v rámci jednotlivých spisovných štýlov, lebo obsah kapitoly *Функционалните стилови во македонскиот јазик* (s. 16–47) od autoriek S. Velkovskej a J. Vladovej nepochybne svedčí o tom, že vývinové inovácie v spisovnej macedónčine zistené v predchádzajúcej kapitole, sa nedajú celkom zovšeobecniť na celý spisovný jazyk, keďže sa tieto rodili a upevnili v jednotlivých spisovných štýloch. Ináč kapitola o spisovných štýloch v spisovnej macedónčine hovorí veľa o tom, aký výrazný vývin prekonala za 50 rokov jej jestvovania, že štýlová rozvrstvenosť a vypracovanosť súčasnej spisovnej macedónčiny sú porovnateľné s ktorýmkoľvek iným slovanským jazykom.

Kapitola *Пристап кон проучувањето на статусот на македонскиот јазик надвор од границите на Република Македонија* (s. 21–27) tvorí vlastne ucelenú sociolingvistickú štúdiu, v ktorej L. Minkova-Gjurkova vychádza z pôvodných historických prameňov týkajúcich sa macedónskeho etnického územia, využíva porovnávacie demografické údaje o Macedóncoch na tomto území, ako aj demografické údaje o Mace-

dóncoch žijúcich za hranicami. Autorka tu však nastoľuje aj veľmi vážnu otázku vzťahu spisovnej macedónčiny k jej nositeľovi – macedónskemu národu, ktorého jestvovanie niektoré susedné štáty nepriznávajú ani v súčasnosti, a tak nepriznávajú macedónčine ani status spisovného jazyka, a teda ani status jazyka macedónskej menšiny na území týchto štátov. Táto otázka je pre Macedóncov o to významnejšia, že vyše polovice Macedóncov žije mimo geograficky pôvodne etnického macedónskeho územia. Navyše geograficky etnický priestor Macedóncov sa v súčasných nepriaznivých politických pomeroch na Balkáne zužuje. Macedónsky exodus sa teda nekončí ani koncom tohto tisícročia.

Preto sú celkom opodstatnené emotívne podfarbené slová L. Minkovej-Gjurovkej, ktoré adresuje medzinárodnej verejnosti (a teda aj zahraničným slavistom) v závere monografie „да ги проследи, да ги анализира и да ги интерпретира процесите што се однесуваат на опстојувањето на Македонците“ a Macedóncom zase „да ги доживеат тие процеси, да истраат во своето опстојување, зашто за нив нема алтернатива“ (s. 29). A že Macedónci pred 50-timi rokmi naozaj nemali inej alternatívy ako si kodifikovať vlastný spisovný jazyk a že ani v súčasnosti nemajú inú alternatívu ako pri tomto jazyku ďalej zotrvať, o tom podáva recenzovaná monografia presvedčivé dôkazy.

Emil Horák

Buffa, F.: Pol'sko-slovenský frazeologický slovník.

Prešov, Náuka 1998. 277 s.

S potešením zaznamenávame – po monografii *O pol'skej a slovenskej frazeológii* (1993) – vydanie ďalšieho dvojjazyčného *Pol'sko-slovenského frazeologického slovníka* zásluhou nášho polonistu F. Buffu, ktorý sa po základných polonistických učebnicových i lexikografických prácach podujal na túto neľahkú úlohu. Cieľom slovníka je zachytiť v značnom rozsahu (okolo šesťtisíc frazeologických jednotiek) najpoužívanejšie frazémy súčasnej poľštiny. Autor pritom vychádza z bežného chápania frazeologickej jednotky u nás, ale čiastočne prihliada aj na jej širšie chápanie v poľskej jazykovednej teórii. Neakceptuje však poľskú prax pokladať za frazémy spojenia so svojším významom typu *oglądać się za kimś, podpisać się pod czymś* a pod. Za šťastné pokladáme autorovo uprednostňovanie ako základnej podoby frazeologickej jednotky formy typu *być w sile wieku* pred menej vhodným *któś jest w sile wieku* alebo podoby *ratować sytuację* pred podobou *któś ratuje sytuację* a pod.

Pri frazeologických slovníkoch je veľmi dôležitá otázka výberu heslového slova, pod ktorým je tá-ktorá frazéma v slovníku zaradená. Niektorí autori ako heslové slová uvádzajú tzv. nosné, akoby najdôležitejšie slovo frazémy, čo je však často značne subjektívne, preto sa autor asi priklonil k praktickému riešeniu a určil ako heslové slovo prvé plnovýznamové slovo frazeologickej jednotky, dávajúc prednosť substantívu pred ostatnými slovnými druhmi. V takom prípade sa však prípadné druhé substantívum vo frazeologickej jednotke ako heslo v slovníku neobjaví. Máme na mysli prípady typu *koniec pieśni, koniec świata, dziewczyna jak jagoda, jak malina* a pod.

Štruktúra heslových statí je v recenzovanom slovníku taká, že za heslovým slovom výrazne vytlačeným verzálkami, nasleduje polotučne vysádzaná poľská frazéma s prípadnými stylistickými kvalifikátormi, pričom alternantmi sa naznačujú možnosti zapájania frazémy do kontextu. Za poľskou frazémou je jej slovenský ekvivalent s krátkou sémantickou charakteristikou. Ak sa v tom istom hesle vyskytujú aj viaceré frazeologické jednotky, tieto sú abecedne zoradené za sebou. V rámci frazeologickej jednotky sa uvádzajú aj jej prípadné fakultatívne zložky ako aj zameniteľné, spravidla synonymné variantné zložky. Je správne, že takéto variantné heslové slová sa uvádzajú aj na svojom mieste podľa abecedy ako tzv. odkazové frazeologické jednotky. Podobne sa odkazujú aj frazeologické jednotky s variantnými zložkami i v rámci jednotlivých hesiel. Frazeologické jednotky veľmi blízke významovo i štruktúrne sa pre úsporu miesta spájajú do jedného spoločného hesla, no nie dôsledne, keďže sa väčšinou aj synonymné frazémy spracúvajú ako samostatné heslá.

Za poľskou frazeologickou jednotkou sa v slovníku uvádza významovo i štylisticky čo najprimeranejší slovenský frazeologický ekvivalent s krátkou vysvetľujúcou, resp. spresňujúcou charakteristikou jeho významu. Často sa ako slovenský ekvivalent uvádzajú aj viaceré synonymné frazémy, čo zvyšuje informatívnosť slovníka. Tak napr. pri hesle *bicz* k poľskej frazéme *kręcić bicz z piasku* sa ako slovenské ekvivalenty uvádzajú frazémy *vodu košom naberat'*, *liat' vodu do mora*, *nosiť drevo do hory*, *umývať černocho* a ako vysvetľujúci komentár je tu „robiť zbytočnú robotu; zaoberať sa niečím nereálnym“. Sú však prípady, keď sa autorovi nepodarilo nájsť vhodný slovenský frazeologický ekvivalent, a tak sa uspokojuje s ekvivalentným výrazom, výkladom, voľným slovným spojením, opisom, ako je to napr. v prípadoch typu *znalezcę się na afiszu* – byť uvedený (na scéne, na koncerte), *sluchacz czegoś jak bajki o żelaznym wilku* – počúvať niečo ako v rozprávke, *świński blondyn* – beláň, *bomba pękła* – prasklo to, *dom bez klamek* – bláznec, *być dzieckiem* – byť naivný (azda lepšie: byť ako dieťa) a pod.

Škoda, že autor (s. 8) musel z pôvodného rukopisu vypustiť ilustračné ukážky kontextového využitia príslušnej poľskej frazeologickej jednotky, prevzaté buď z literatúry alebo zo živého jazyka. Vieme si totiž veľmi dobre predstaviť, koľko práce dalo získať takéto vhodné ukážky, ktoré by používateľovi slovníka poskytli mnohé cenné doplnujúce informácie o tej-ktorej frazéme. Okrem toho by pre slovenského používateľa boli veľmi vítané aj doslovné preklady poľských frazém alebo aspoň kľúčových slov, ale to všetko by veľmi zväčšilo rozsah slovníka, čo by mohlo ohroziť i jeho vydanie.

Zaujímavá je príloha k slovníku, v ktorej autor podáva abecedný zoznam najznámejších poľských prísloví a porekadiel s ich slovenskými ekvivalentmi. Aj v tejto časti slovníka sa autorovi podarilo zväčša úspešne nájsť vhodný slovenský ekvivalent, takže len niekde si musel pomôcť opisom (napr. *Dobry zwyczaj, nie pożyczaj* – Ak nemusíš, nepožičaj; *Idź z głupim na raki, on ci ząb nalapie.* – Sprosták nikdy dobre neurobí; *Oszczędnością i pracą ludzie się bogacą.* – Kto si zarobí a nepremárni, ten má; *Za niskie progi na moje nogi.* – Až tak sa ponížovať nebudem a pod).

Celkove vysoko hodnotíme vydanie tohto slovníka, na čom má veľkú zásluhu vydavateľstvo Náuka v Prešove. Veríme, že bude užitočnou pomôckou najmä slavistom, ale aj všetkým záujemcom o poľštinu.

Štefan Lipták

Kuchar, R.: Právo a slovenčina v dejinách.

Bratislava, 1. vyd. Vydavateľstvo Rak 1998. 176 s.

Práca R. Kuchara prináša pohľad na niekoľkostoročné jazykové formovanie právnej terminologickej zložky slovenčiny v historickom vývine so zreteľom na jej začlenenie do historického jazykového vývinu v širšom dobovom európskom kontexte, najmä v mnohonárodnostnom uhorskom štátnom útvarе s akcentom na obdobie od polovice 15. storočia do konca 18. storočia.

Autor monografie je dobre orientovaný v slovnej zásobe predpisovnej slovenčiny. Lexikologicko-lexikografická problematika slovenčiny predpisovného obdobia má svoje špecifické metódy výskumu známe autorovi z dlhoročných výskumov a zo spoluautorstva na *Historickom slovníku slovenského jazyka* (I.–IV. zväzok, 1991–1997; ďalej HSSJ). R. Kuchar vychádza z analýzy bohatého písomného materiálu, ktorý obsahuje kartotéka HSSJ. Jednotlivé právne termíny predpisovnej slovenčiny z obdobia 15.–18. storočia skúma z lexikálno-sémantického aspektu v rámci vecných okruhov. Okrem výskumu lexikálno-sémantických vzťahov jednotiek slovnej zásoby autor sleduje aj otázky preberania slov, problémy ich slovotvorby, tvaroslovia, sporadicky i syntaxe. Lexikologický systém právnej terminológie predpisovnej slovenčiny autor konfrontuje so slovnou zásobou v historických slovníkoch neslovanských jazykov (latinčina, nemčina), s doteraz spracovanými časťami Staročeského slovníka i so slovníkmi súčasných slovanských

spisovných jazykov a s inou odbornou (právnickou) literatúrou. Z týchto porovnaní vychodia autorovi pozoruhodné závery, ktoré dokladajú napríklad vzájomné ovplyvňovanie administratívnoprávnych terminologických sústav jazykov používaných v Uhorsku. Dokazujú to napríklad viaceré totožné termíny v staršej slovenčine i v staršej ukrajinčine z obdobia 16.–17. storočia ako napríklad *istina*, *list*, *popriateľsku* (s. 30). Príčiny tohto vzájomného ovplyvňovania autor vidí jednak v administratívnoprávnom usporiadaní Uhorska a z neho vyplývajúceho živého kontaktu v administratívnoprávnej oblasti, jednak v pôsobení latinčiny a nemčiny na jazyky národností v Uhorsku.

Cenné sú autorove sondy do najstaršieho obdobia vývinu slovenskej právnej terminológie, v ktorých na základe doterajších výskumov slovenských historikov a jazykovedcov (E. Paulíny, J. Stanislav, J. Doruľa, Š. Ondruš, R. Krajčovič) podáva súhrnný výklad o starobylosti slovenskej právnej terminológie. Pri poukazovaní na kontinuitu právnej terminológie staršej slovenčiny so staroslovienskou právnou terminológiou (s. 17) sa autor opiera aj o inoslovanské výskumy (porov. L. Moszyński o starej slovanskej administratívnoprávnej terminológii v *Euchológii sinajskom*, Kuchar, 1998, s. 28).

Pri opise preberania latinských, nemeckých, maďarských a českých termínov do slovenskej terminológie autor zdôrazňuje potrebu neanachronického hodnotenia jazykových javov. Odborné vyjadrovanie v každom jazyku mnohonárodnostného Uhorska malo svoje špecifiká. Aj v oblasti právnej terminológie možno v každom jazyku zaznamenať pôsobenie integračných tendencií. Zdrojom integrácie bola v období 15.–18. storočia latinčina. Nešlo tu, pravda, o mechanické preberanie termínov z latinčiny. Autor podčiarkuje tendenciu chápať latinčinu skôr ako modelový zdroj. Popri prevzatých latinských výrazoch fungovali totiž v slovnej zásobe staršej slovenčiny aj staré slovenské termíny (*aktor* – *žalovník*, *arbiter* – *jednač, jednatel*, *porovnávatel* a pod.).

Právne termíny nemeckého pôvodu obohatili najstaršiu slovenskú terminológiu prevažne v okruhu samosprávy mesta, obce a súdnictva, resp. cechovníctva. R. Kuchar upozorňuje, že napríklad terminologická sústava v preklade magdeburského práva (transliterovanú podobu prvého prekladu Magdeburského práva do slovenčiny z 15. stor. vydal R. Kuchar v r. 1993) obsahuje prevzaté nemecké výrazy (s malou, často len hláskovou úpravou), kalkované nemecké výrazy a popri nich domáce ekvivalenty. Preberanie maďarských termínov súviselo so štátnym usporiadaním. Autor však zhodne s J. Doruľom (1977) konštatuje, že popri novoprevzatých termínoch z maďarčiny fungovali v staršej slovenčine staré, v jazyku dobre začlenené slovenské ekvivalenty.

Do slovenčiny sa aj napriek písomnému kontaktu s češtinou dostalo málo českých administratívnoprávnych termínov, keďže české krajiny patrili do odlišnej administratívnoprávnej formácie. Dobrú orientáciu v monografii umožňuje usporiadanie analyzovaného jazykového materiálu do vecných okruhov (7 okruhov). V rámci týchto vecných okruhov autor analyzuje administratívnoprávnú terminologickú sústavu z diachronického hľadiska. Onomaziologický postup diachronickej analýzy spojený s konfrontačným postupom umožnil R. Kucharovi viaceré zaujímavé zistenia. Napríklad starý slovenský termín *istina* „hnutel'ný majetok, jeho aktíva“ je súčasťou právnej terminológie starej češtiny, poľštiny, ukrajinčiny a je doložený aj v staršej srbcine, chorvátčine i v slovinských dialektoch, ktoré zachovávajú prastarý stav. Dodne sa tento termín vo význame *kapitál* zachoval v ukrajinčine, slovenčine a češtine. Tento starý slovanský termín sa však už nezachoval v súčasnej poľštine ani ruštine, kde ho nahradil termín *kapitál*.

Hodnotu monografie R. Kuchára zvyšujú presné citácie prameňov. Prejavila sa tu autorova skúsenosť z dlhoročnej práce s historickým jazykovým materiálom. Okrem pramennej základne HSSJ autor využíval aj pramenný materiál, ktorý získal vlastným výskumom v archívoch a vo fondoch Matice slovenskej v Martine.

Autorovi sa v monografii podarilo presvedčivo predstaviť starobylosť slovenskej právnej terminológie a poukázať na jej neprerušovaný kontinuitný vývin. Cenný je register analyzovaných termínov. Monografia R. Kuchára sa takto zaraďuje medzi významné práce venované výskumu slovnej zásoby staršej slovenčiny.

Elena Krasnovská

Изучавање словенских језика, књижевности и култура у инословенској средини.

Ред. Богољуб Станковић. Београд, Катедра за славистику Филолошког факултета, Славистичко друштво Србије. 1998. 640 с.

Srbská slavistika má dlhú a bohatú tradíciu. Inštitucionálne sa začala budovať už pred 120-imi rokmi, keď bola na Belehradскеj univerzite (vtedy ešte pod názvom *Велика школа*) založená katedra slavistiky (do r. 1905 pôsobila pod názvom *Катедра за руски језик и књижевност*, potom ako *Катедра за источне и западне словенске језике и књижевности*). Pôsobenie tejto katedry vytvorilo priaznivé podmienky pre sľubný rozvoj srbskej slavistiky, takže v prvej polovici tohto storočia v Srbsku už pôsobilo niekoľko desiatok rusistov, primeraný počet polonistov, bohemistov i slovakistov. V r. 1948 srbskú univerzitnú slavistiku výdatne podporilo založenie Srbskej slavistickej spoločnosti (*Славистичко друштво Србије*), ktoré zanechalo na srbskej slavistike v oblasti osobnostnej, výskumnej, vydavateľskej i organizačnej dodnes výraznú pečat'. Preto je celkom pochopiteľné, že súčasná generácia srbských slavistov sa vracia k vlastným koreňom, chce ich osvetliť a lepšie poznať. S týmto cieľom usporiadala v jubilejnom roku zaznamenávania 120-ho výročia založenia Katedry slavistiky a 50. výročia založenia Srbskej slavistickej spoločnosti veľké medzinárodné sympóziu na tému *Словенски језици, књижевности и култура у инослованској средини*. Skutočnosť, že do polroka vyšiel aj veľký zborník štúdií a článkov z tohto sympózia, naisto svedčí nielen o pevných základoch srbskej slavistiky, ale aj o vitalite súčasných srbských slavistov, najmä ak máme na zreteli slová redaktorov tohto zborníka, ktorí hodnotia obdobie konania sympózia, ako aj vydávanie zborníka za najťažšie v dejinách srbskej slavistiky, keďže „јубиларни симпозијум одржан је и овај зборник се штампа у тренутку када Србија преживљава један од најтежих периода своје историје, а њена славистика је изложена разноврсним притисцима и спутавању” (s. 5). Tento pesimistický pohľad srbských slavistov zrejme vyplýva z niekoľkoročnej medzinárodne organizovanej hospodárskej a politickej izolovanosti Srbska v rámci súčasnej Juhoslávie.

Štruktúra recenzovaného zborníka v podstate zodpovedá náplni spomenutého sympózia. Obsahuje vyše sto príspevkov: 7 príspevkov z plenárneho zasadnutia, 44 jazykovedných štúdií prednesených v jazykovej sekcii, 21 literárnovedných a literárnohistorických štúdií z literárnej a kulturologickej sekcie a 31 lingvodidaktických štúdií, ktoré odzneli v lingvodidaktickej sekcii. Prevažná väčšina štúdií je komparatívna, zamerané sú na riešenie otázok prednášania, vyučovania a vzájomného osvojovania si slovanských jazykov a poznávanie slovanských literatúr.

Tematický rámec náplne sympózia, a tým aj vydaného zborníka vytvára štúdia B. Stankovića *Состояние и перспективы изучения славянских языков в инославянской среде* (s. 21–26), v ktorej sa upozorňuje na výrazný pokles záujmu najmä o ruský jazyk a literatúru, ale aj o ostatné slovanské jazyky a literatúry v posledných desiatich rokoch, čo sa prejavuje na značne zredukovanom prednášaní, tvorbe a vydávaní učebníc, gramatík, slovníkov i učebných textov týchto jazykov. Preto sa prihovára za intenzifikáciu vzájomného osvojovania si slovanských jazykov, čo sformuloval do desiatich princípov, ktoré vymedzujú hľadanie obsahu, spôsobov a foriem takejto intenzifikácie. Majú viac-menej celoslovanskú platnosť, hoci by sa mohli rozšíriť aj o ďalšie princípy, napr. o princíp historického prístupu pri vzájomnom osvojovaní si slovanských jazykov. Lebo takýto princíp je nielen účinný, ale je až nevyhnutný najmä pri vysokoškolskom štúdiu, keď už študenti poznajú základy slavistiky a staroslovienciny. Pri princípe „medzislovanskej solidarity” postavil B. Stanković vari trochu príkre kritérium podľa ruského príslovia “Как аукнется – так откликнется” (s. 25), lebo realizácia takto prijateľného kritéria by mohla priviesť k prísnej reciprocite medzi slovanskými národmi, čo vychodí aj z výčitky, ktorú adresuje nám Slovákom: “Почему в Братиславе изучается хорватский, а не сербский язык, если в Сербии словацкий преподается в относительно широких масштабах?” (s. 25). Keby tento princíp mal platiť podľa uvedenej zásady, potom by Srbi museli zrušiť dobre rozvinutú slovakistiku

v Novom Sade i slovackistiku Belehrade, lebo srbský jazyk sa u nás v súčasnosti na Katedre slovanských filológií Filozofickej fakulty UK ako študijný odbor naozaj neprednáša, ale neprednáša sa ani len ako lektorát pre slovackistov. Veríme, že Srbi predsa len tak neurobia, a to aj napriek tomu, že sme pri nadbiehaní aktuálnej politike satinizácie Srbov na srbskú filológiu „zabudli“. Pravdaže, takýmto postojom k srbistike, ktorá sa na FFUK prednášala celých 30 rokov ako študijný odbor a 70 rokov ako lektorát, škodíme predovšetkým sami sebe, najmä ak si uvedomíme, ako sa ťažko filologický odbor buduje, ba ešte ťažšie sa obnovuje, ak stratíme dôveru kolegov a priateľov, čo v citovanom príspevku vážne signalizuje B. Stanković.

Otázkou vyučovania a prednášania srbského jazyka na zahraničných univerzitách sa zaoberá v emotívne ladenom príspevku B. Dabić *О дальной судьбине изучавања српскохрватског језика у словенским земљама* (s.608–614), v ktorom posudzuje nepriaznivý status srbského jazyka po rozpade bývalej Juhoslávie a po odluke srbského a chorvátskeho jazyka na univerzitách slovanských štátov. Autor aj naďalej používa termín „српскохрватски језик“, hoci vo väčšine príspevkov sa používa už iba termín „српски језик“. S termínom „српскохрватски језик“ sa stretáme v zborníku už iba sporadicky, viac-menej u zahraničných autorov.

Na tomto mieste nemôžeme, prirodzene, venovať pozornosť všetkým príspevkom uverejneným v zborníku. Môžeme však konštatovať, že teoretická úroveň jednotlivých príspevkov podstatne prevyšuje úroveň súčasných učebníc, gramatík, školských slovníkov jazykových príručiek slovanských jazykov. Z množstva príspevkov si ďalej všimneme už iba tie, v ktorých sa pertraktuje slovackistická problematika alebo štúdie autorov slavistov zo Slovenska.

V príspevku *Процессы семантической трансформации в русском и словацком языках* (s. 238–243) T. M. Nikolajevová sa zaoberá „chybami“, ktoré vznikajú v reči Slovákov pri osvojovaní si ruštiny vplyvom interferencie spôsobenej medzijazykovou homonymiou. Prihovára sa za ďalšie prehlbené poznávanie medzijazykovej homonymie historickým prístupom, odkrývaním spoločného etymologického koreňa, ako aj skúmaním vývoja rozčleňovania pôvodného významu praslovanských slov v jednotlivých slovanských jazykoch.

T. Grigorjanová v štúdií *Результаты лексико-семантического анализа глаголов зрительного восприятия в русском и словацком языках* (s. 261–266) v intenciách slovenskej rusistickej lexikologickej a lexikografickej školy skúma vzťah kontextu a významu konfrontáciou podsystemu slovies zrakového vnímania v ruštine a slovenčine. Jej teoretické zistenia tohto vzťahu naisto nájdú uplatnenie v dvojazykovej lexikografickej praxi.

Pre prekladateľskú prax budú určite cenné výsledky štúdie *Слова-реалии в словацких переводах Л. Н. Толстого „Воскресение“* (s. 385–390) D. Tellingera, ktorý porovnáva prekladanie ruských reálií v štyroch prekladoch tohto románu L. N. Tolstého do slovenčiny. Keďže prvý preklad D. Makovického vyšiel už v r. 1899, autor štúdie plasticky načrtáva prístupy k riešeni prekladania reálií na Slovensku v priebehu celého jedného storočia.

V príspevku *Культура, гуманитарное образование, развитие личности* (s. 429–434) N. A. Bondarenková píše o tom, ako sa čítaním a poznávaním diel významných slovanských spisovateľov a dejateľov zošľachtuje ekológia ducha študentov na Slovenskom gymnáziu v Bratislave, kde sa vyučujú štyri slovanské jazyky (ruský, poľský, chorvátsky a slovinský) ako maturitné predmety.

Slovackistika v ruskej slavistike koncom 19. a začiatku 20. storočia je predmetom štúdie *Словацкий язык в российском славяноведении XIX – начала XX вв.* (s. 577–582) K. V. Livanova A. A. Timofejevej. Autori pripomínajú, že slovenský jazyk bol zaradený do petrohradského „slovníka svetových jazykov a nárečí“ už rok pred Bernolákovou kodifikáciou spisovnej slovenčiny, že I. I. Sreznevskij v inauguračnej prednáške v r. 1842 hovoril o slovenčine ako o samostatnom slovanskom jazyku ešte pred štúrovskou kodifikáciou a na Moskovskej univerzite O. M. Boďanskij na seminároch zo slovenčiny analyzoval verše Jána Hollého. Slovackistika sa pestovala na ruských univerzitách i v ruskej slavistike aj v druhej polovici 19. stor. rovnocenne s inými slovanskými filológiami. Osobitnú pozornosť venujú autori T. D. Florinskému, najmä jeho práci *Лекции по славянскому языкознанию* (1897) a jej vplyvu na teóriu Sama Czambela o južnoslovanskom pôvode strednej slovenčiny v knihe *Словáци а их реч* (1902).

Novosadský slovakista M. Týr v príspevku *Slovakistika na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu* (s. 582–586), načrtáva históriu a terajší stav Katedry slovenského jazyka a literatúry v Novom Sade, ktorá je najväčšou katedrou slovakistiky mimo územia Slovenska a svojimi výsledkami v širšom rámci dôstojne reprezentuje aj srbskú a juhoslovenskú slavistiku.

Zborník napokon uzatvára príspevok belehradskej slovakistiky Z. Čížikovej *Утицај матерњег словачког језика у настави српског језика* (s. 629–631) o pôsobení interferencie v jednotlivých jazykových rovinách pri osvojovaní si srbského jazyka žiakov slovenskej národnosti v Južoslávii, ktorí sa učia srbský jazyk – ako jazyk spoločenského prostredia.

Recenzovaný zborník dobre odráža súčasnú situáciu pri vzájomnom osvojovaní si a poznávaní slovanských jazykov a poskytuje množstvo impulzov na zamýšľanie sa nad stavom učebníc a jazykových príručiek slovanských jazykov. Srbským slavistom patrí vďaka za to, že túto problematiku nastolili, lebo od nášho dnešného vzťahu k poznávaniu a poznaniu slovanských jazykov bude závisieť osud slavistiky v budúcnosti.

Emil Horák

**ВОЛКОВ, В. В.: Внутренний лексикон
и идеографические словари.
Пособие для студентов и учителей.**

ТВЕРЬ, Тверской государственный университет, 1997. 116 с.

Jednou z najnovších, rozsahom útlých, ale obsahovo hodnotných jazykovedných publikácií je aj vyššie uvedená publikácia Tverskej štátnej univerzity, ktorou Katedra ruského jazyka a Katedra metodiky ruského jazyka Tverskej štátnej univerzity začali vydávať sériu publikácií pod názvom *Iдеографические аспекты русистики*.

Spoločný cieľ plánovanej série je oboznamovať s problémami rusistiky a lingvometodiky, ale aj s výskumom opisu jazyka v smere „od zmyslu k forme” s tým, ako sa v jazykovom systéme odráža „jazyková osobnosť” ruského národa.

V príručke sa rozoberajú otázky, ktoré sú späté s odrazom vnútorného lexikóna človeka v asociatívnych slovníkoch a s odrazom lexikálneho systému v ideografických slovníkoch tematického, sémantického a pragmatického typu. Taktiež sa v nej posudzujú problémy využitia týchto slovníkov v rámci teórie a praxe vyučovania ruského jazyka v škole. Na základe toho sa nastoľuje potreba a nevyhnutnosť používať v školskej praxi také pojmy, ako sú „tematické pole”, „sémantické pole”, „lexikálna kategória” či „sémantický vzťah”.

Príručka pozostáva z jednostránkového predslovu a piatich kapitoliek (s. 4–116), pričom na stránkach 111–114 je zoznam základnej literatúry, pozostávajúci zo 62 položiek.

V prvej kapitole publikácie (s. 4–22) sa píše o štruktúrach lexikóna a problémoch ich lexikografického odrazu, pričom obe tieto usporiadanosti slov sa zastrešujú pojmom lexikón, ktorý môže byť vnútorný a vonkajší.

V druhej kapitole (s. 22–32) sa autor dotýka asociatívno-verbálnej siete a asociatívnych slovníkov, asociatívnych spojitosťí či vzťahov a asociatívneho poľa. V súvislosti s tým berie do úvahy typu asociatívnych vzťahov a charakterizuje syntagmatické, paradigmatické, slovotvorné a „kultúrodeterminatívne” vzťahy.

Vo štvrtej kapitole (s. 60–95) sa autor zaoberá rozborom a opisom tematických a sémantických polí a sémantických slovníkov ako niektorých variantov ich lexikografického odrazu. Sústava tematického poľa je veľmi neurčitá a závisí od stupňa detailizácie potrebnej hovoriacemu.

V piatej kapitole (s. 96–109) sa hovorí o emotívno-hodnotových štruktúrach a nastoľuje sa otázka ich odrazu v ideografických slovníkoch. V rámci „pragmatikóna” autor explikuje konotácie a emotívnosť, osobitne sa pristavuje pri pragmaticky orientovaných slovných druhoch a sémantických typoch modálnych

slov, ale aj pri „pragmatických tezaurusoch” ruského jazyka a pri pragmaticky orientovaných adjektívach s gradujúcimi, negradujúcimi a estetickými hodnotami.

Recenzovaná príručka svojimi teoretickými východiskami a pragmatickými riešeniami môže byť dobrou pomôckou metodikom a učiteľom ruského jazyka i študentom rusistiky.

Michal Mikluš

PACSAI, I.: Areaľnyje aspekty parnych slov v russkom jazyke.

Nyíregyháza, Bessenyei Györgyi Könyvkiadó 1995. 165 s.

Maďarský slavista Imre Pacsai sa v recenzovanej monografii zaoberá tzv. párnymi slovami v ruštine (ide o prípady typu *отец-мать*, *жив-здоров*, *видимо-невидимо* a pod.). Táto „špecifická (своеобразная) a sporná” kategória nebola v ruskej gramatickej tradícii doteraz uspokojivo interpretovaná. V súčasnej ruskej jazykovede sa párne slová väčšinou pokladajú za frazeologizmy – tu možno dodať, že podobný postoj zaujíma aj slovenská jazykoveda. (Porov.: Místrík, J.: Štylistika. Bratislava 1985, s. 93).

I. Pacsai vychádzajúc z prác A. A. Potebňu, zaraďuje problematiku párných slov do oblasti slovotvorby a charakterizuje ruské párne slová ako kompozitá (сложные слова), ktoré zo štruktúrneho hľadiska tvoria ucelené jednotky so samostatným lexikálnym významom. Ich jednotlivé komponenty si však pritom zachovávajú svoj pôvodný význam. Klasifikáciu ruských párných slov z hľadiska sémantického vzťahu medzi ich komponentmi autor uvádza na s. 16 – 19.

Keďže ruské párne slová sa často využívajú vo folklórnych textoch, bola vyslovená hypotéza, že pôvodne išlo o expresívne štylistické prostriedky folklóru: párne slová, ktoré boli vo folklórnych textoch osobitne frekventované, sa postupne petrifikovali, prenikli do hovoreného jazyka a stali sa modelom pre tvorbu nových konštrukcií tohto druhu (L. N. Zasorinová). I. Pacsai však na základe porovnania jazykovo-štylistických príznakov folklórnych textov a ľudovej reči (ako východisko mu poslúžili diela spisovateľov zobrazujúcich dedinské prostredie a zborník s autentickými textami ľudových rozprávačov) dospieva k záveru, že tento vplyv pôsobil v opačnom smere: párne slová primárne existovali v ruskej ľudovej reči (русская народная речь), odkiaľ prenikli do folklórnych textov vrátane ľudových piesní. Ruština sa z tohto hľadiska odlišuje od iných slovanských jazykov, v ktorých sa párne slová vyskytujú oveľa zriedkavejšie, a to aj vo folklórnych textoch. Príslušný spôsob tvorenia slov sa podľa autora etabloval v ruštine vďaka jazykovým a kultúrnym kontaktom ruského národa s inými etnikami východnej Eurázie, keď sa do ruštiny kalkovali analogické konštrukcie z uralských a altajských jazykov i z jazykov Ďalekého východu (autor ich označuje ako „jazyky východnej Eurázie”).

V prospech svojej hypotézy I. Pacsai uvádza početné – a treba dodať, že neraz presvedčivé – príklady: ruské *друг-приятель*, *друг-товарищ* nachádza analógie v udmurtčine, čuvaštine, tatarčine, ujugurčine i čínštine (s. 94 – 95), *честь-слава* štruktúrne zodpovedá maďarskému *hírnév* (zloženina z *hír* ‚reputácia, chýr‘ a *név* ‚meno‘), autor uvádza aj tatárske, čínske a hindské paralely (s. 95), v jazykoch východnej Eurázie existujú paralely aj pre párne slová *чаики-ложки* ‚riad‘, *калина-малина* ‚lesné plody‘, *хлеб-соль* ‚pohostenie‘ a i. (s. 99 n.). Zaujímavý je autorov výklad iniciálovej formuly ruských ľudových rozprávok *жил-был* ‚bol raz jeden...‘, ktorá sa tradične interpretuje ako staré pluskvamperfektum, avšak I. Pacsai pre ňu uvádza paralely z ugrofinských jazykov (s. 92). Skutočnosť, že ruské *вор* ‚zlodej‘ (výraz s nie celkom jasnou etymológiou, obyčajne zblížovaný s ruským *врать* ‚luhať‘) tvorí súčasť párneho slova *воры-разбойники*, ktoré nachádza presnú analógiu v čuvaštine, podľa autora svedčí skôr v prospech hypotézy o ugrofinskej

proveniencii výrazu (s. 105). – Zo slovakistického hľadiska si zaslúži pozornosť predpoklad I. Pacsaiho o tom, že mená slovenských rozprávkových postáv *Lomidrevo*, *Valivrch* a *Miesiželezo* vznikli kalkovaním maďarských mien *Fanyűvő*, *Hegygergető* a *Vasgyűrű* (s. 69). Autor poukazuje na skutočnosť, že slovenčina prevzala aj iné maďarské mená rozprávkových postáv (*šarkan*, *tátóš* atď.). Slovenské *krížom-krážom* sa v práci interpretuje ako kalk maďarského *keresztül-kasul*: ak komponent *krížom* je samostatnou lexémou, *krážom* je podľa I. Pacsaiho iba jej fonetickým variantom (s. 70); otázkou však zostáva vzťah slovenského *kráž* a pravdepodobne už praslov. **krežь* (porov. Etimologičeskij slovar slavianskich jazykov. Praslavianskij leksičeskij fond. 12. Moskva 1985, s. 148 – 149). Zaujímavé sú aj autorove pozorovania týkajúce sa výskytu párných slov v slovenských a inoslovanských folklórnych textoch: slovenské ľudové rozprávky obsahujú viac párných slov ako české a poľské rozprávky, čo I. Pacsai vysvetľuje maďarsko-slovenskými kontaktmi, avšak výskyt párných slov v slovenských rozprávkach je oveľa nižší, a to v porovnávaných textových korpusoch až desaťnásobne ako v ruských rozprávkach. Slovenčina nepozná napr. paralely ruských slovesných zloženín typu *жить-поживать* a pod.

Pri čítaní tejto nesporne zaujímavej práce si možno na viacerých miestach položiť otázku, či analyzované ruské príklady naozaj nachádzajú paralely iba v jazykoch východnej Eurázie. Napr. na s. 93 autor konštatuje, že pre ruské *жив-здоров*, *подобр-поздорову*, *в целости-сохранности* „не трудно найти структурно-семантические эквиваленты в языках Евразии“ (I. Pacsai tu uvádza paralely z čuvaštiny, tureckých jazykov a hindčiny), porov. však aj sémanticky blízke slovenské *živý a zdravý* či francúzske *sain et sauf*. Podobne slovenskému *hore-dolu*, pre ktoré autor uvádza iba maďarskú paralelu *fel-alá* (s. 70), zodpovedá aj nemecké *auf und ab*, *auf und nieder*; slovenské *volky-nevolky*, akarva-akaratlan' (tamže) nachádza analógiu aj v latinskom *volens-nolens*. Materiál západoeurópskych jazykov môže relativizovať predpoklad o východnej proveniencii uvedených párných slov, a teda viesť k ďalším úvahám o ich pôvode. Preto by podľa nášho názoru bolo na niektorých miestach vhodné venovať väčšiu pozornosť práve slavistickým, resp. vôbec indoeuropeistickým aspektom skúmanej problematiky. Otázka domácich východísk môže byť aktuálna aj v prípadoch tzv. figura etymologica (s. 112 n.), keďže ide o formálny prostriedok dobre známy z rôznych indoeurópskych tradícií.

Naše pripomienky nemajú za cieľ znižovať hodnotu recenzovanej práce. I. Pacsai sa v nej dotýka mnohých problémových okruhov, preto sa jeho jednotlivé metodické postupy i čiastkové závery môžu akiste stretnúť s určitými výhradami. Celkovo však jeho metodológiu (využívanie neraz nedoceňovaného jazykového materiálu folklórnych textov i poznatkov folkloristiky, rešpektovanie lingvo geografického hľadiska, komparatívne a typologické štúdium) možno označiť ako podnetnú.

Lubor Králik

Slovensko-bulharské jazykové a literárne vzťahy

Bratislava, T.R.I. MédiuM 1998. 147 s.

Pri príležitosti 30-ročného trvania odboru bulharistiky a 70. výročia lektorátu bulharčiny sa 29.–30. apríla 1998 konala medzinárodná vedecká konferencia, ktorú usporiadala Katedra slovenských filológií Filozofickej fakulty UK, Slovenská rada Združenia slovenskej vzájomnosti a Bulharské kultúrne a informačné stredisko v Bratislave. Konferenčné príspevky našli svoje vyjadrenie v zborníku *Slovensko-bulharské jazykové a literárne vzťahy*, ktorý zostavila PhDr. Mária Dobriková, CSc. Vedeckým redaktorom zborníka je prof. PhDr. Vincent Blánár, DrSc.

I. Bujukliev sa v príspevku *Z jazykovej filozofie slovenského stredoveku* zamýšľa nad otázkou jazyka stredovekých Slovanov a poukazuje na významný rozdiel medzi pojmom *АЗЫКЪ* a *ГЛАСЪ*, ktorý sa

v naratívnych textoch jasne rozlišoval. K historickej sémantike patrí určovanie významu slov *sila* a *moc* a zmyslu ako *rozum*.

Satanské skutky – identifikačný materiál homiletickej tvorby Klimenta Ochridského je názov príspevku P. Šimu. Autor uvažuje o autenticite diela Klimenta Ochridského a uvádza obsahové a formálne osobitosti tzv. satanských skutkov.

V príspevku *K poézii zlatého veku* L. Matejko zastáva názor, že kánon sv. Cyrilovi a Metodovi pravdepodobne nepatrí k najstarším staroslovienskym hymnom.

J. Huťanová (*Moravizmy v lexike staroslovienskych pamiatok*) hovorí o súčasnom stave výskumu moravizmov a uvádza princípy ich určovania. Za moravizmy a panonizmy možno pokladať miestne lexémy, sémantické moravizmy a panonizmy a slová so západoslovanským afixom, ako je napr. predpona *vy-*.

Prehľad záujmu o ustálené spojenia na Slovensku a v Bulharsku obsahuje príspevok M. Dobríkovej *Pri prameňoch slovenských a bulharských frazeologických bádanií*. Uvádza sa v ňom, že počiatky slovníkového spracovania slovenskej a bulharskej frazeológie majú spoločné črty, ktoré súviseli s národnobuditeľskými a identifikačnými snahami obidvoch národov (zbiery prísloví D. S. Horčíčku, P. Doležala, po ňom A. Bernoláka, neskôr A. P. Záturského, P. Tvrdeho a iných). U Bulharov to boli P. Chilendarský, I. A. Bogorov, bratia Dimităr a Konstantin Miladinovci, V. Čolakov, L. Karavelov a P. Račov, Slavejkov, N. Gerov a iní.

Teoreticky fundovaný je príspevok V. Blanára *K frekvenčnému statusu interferenčných javov (na slovensko-bulharskom materiáli)*. Autor v ňom sleduje slovenčinu Slovákov žijúcich v Bulharsku a bulharčinu Bulharov na Slovensku. Zisťuje, že u Slovákov sa prejavuje zánik resp. zámena javov, ktorými sa slovenčina odlišuje od bulharčiny, ako je napr. zámena *h/ch*, zmena mäkkých spoluhlások na tvrdé, pri substantívach je to *casus generalis*. V slovenčine u Bulharov je zasa predĺžená výslovnosť prízvukových slabík, odstraňovanie dlhých slabík, striedanie foném *h* a *ch*, zmena diftongov na monoftongy, miešanie pádových koncoviek a väzieb, pri substantíve *casus generalis*, konštrukcie s dvojitým predmetom a nerozlišovanie miesta a smeru deja.

M. Košková (*Jazykový prejav bulharskej menšiny na Slovensku*) skúma bulharčinu Bulharov žijúcich na Slovensku. Konštatuje, že fonéma *s* v cudzích slovách pred *t* a *p* sa vyslovuje ako *š*: *konštruktor*; preberá sa fonéma *h*, spoluhlásky *d, t, n, l* sa pred *e, i* mäkkia, slovný prízvuk kolíše, nastáva flektívne skloňovanie, zamieňa sa gramatický rod, používa sa slovesná koncovka *-me*, častá je zámena zvratných a nezvratných slovíe a redukcia minulých časov, zamieňajú sa predložky a preberajú sa lexikálne slovakizmy.

Slovenské nárečie Gornej Mitropoli v Bulharsku predstavil A. Habovštiak. Z bulharčiny do nich prenikli najviac abstraktá, kultúrne slová a názvy z dedinského prostredia. Príspevok dopĺňa ukázkou nárečového prehovoru.

E. Perniška v príspevku *Niektoré zhodné inovačné javy v bulharskom a slovenskom jazyku za posledné desaťročie* potvrdzuje, že dynamika lexiky je podmienená sociálnymi a psycholingvistickými príčinami.

V referáte *Preberanie cudzích slov a tendencia k internacionalizácii v súčasnej spisovnej slovenčine a bulharčine (na margo jazykovej dynamiky)* L. Stojanovová konštatuje, že pre obidva jazyky je charakteristická konkurencia medzi domácimi a cudzími príponami: *-stvo/ -izmus, -ost/-ita...* Slovenčina je rovnako ako bulharčina otvorená na prijímanie internacionalizmov.

Bulharka N. Nikolovová a Slovenka M. Čeripková sa v príspevku *Niektoré slovensko-bulharské paralely medzi pronominálnymi konštrukciami typu ňakak tam/nejako tam* zamýšľajú nad tým, ako sú tieto zámenné konštrukcie utvorené, aký majú lexikálny význam a aké sú pravidlá ich používania.

V Slavistickom kabinete SAV sa pripravuje Bulharsko-slovenský slovník pod vedením Mgr. Márie Koškovej, CSc. Skúsený lexikograf D. Kolár (*Súčasné problémy tvorby dvojjazyčných slovníkov*) na margo prípravy tohto slovníka hovorí o výbere slov, stavbe hesla a o jeho štruktúre.

V lexikografickom príspevku M. Pančíková upozorňuje na slovníky zradných slov slovansko-slovanských a slovansko-slovanských a na ilustráciu uvádza dve „zradné slová“ z poľštiny a bulharčiny.

Ďalšie príspevky sú literárnohistorického charakteru. J. Hvišč predstavuje niektoré slovenské prozaické práce s bulharskou tematikou, autormi ktorých sú Felix Kutlík, Anton Emanuel Timko, Mikuláš Štefan Ferienčík a Jozef Škultéty. Na dva aspekty výskumu slovensko-bulharských vzťahov upozorňuje v príspevku *Slovensko-bulharské literárne vzťahy v 70. rokoch – tretí účastník a suverénna príjemca* známy bulharista J. Koška. Ch. Balabanovová si všima bulharské preklady slovenskej poézie V. Mihálíka, L. Novomeského, M. Válka, L. Feldeka, P. O. Hviezdoslava, J. Kráľa a v antológiách aj iných básnikov. Súčasťou zamýšľanej širšej práce o problematike prekladu a recepcie bulharskej literatúry na Slovensku je príspevok I. Hochela *Freklad a literárnokritická recepcia bulharskej literatúry na Slovensku v 60. rokoch*.

V poslednom príspevku (*Bratislavská Alma mater a bulharistika*) sa M. Dobříková zamerala na obdobie lektorátov (V. A. Pogorielov, G. Dosev Georgiev, V. Blanár, G. Vălčev), obdobie odboru bulharský jazyk a literatúra, založenom Š. Ondrušom (M. Odran, E. Horák, J. Huťanová, M. Dobříková, J. Koška, I. Hochel) a bulharských lektorov (I. Bujukliev, D. Vakarelska, D. Mišajkovová, D. Ilieová, L. Manolovová, I. Georgiev, N. Daskalov, M. Atanasovová, M. Vălčanovová).

Konštantín Falkovič

FILIPEC, J.: Studia Lexikologica. Specimina Philologiae Slavicae, Band 109.

München, Verlag Otto Sagner 1996. 171 s.

Zborník *Studia Lexikologica* predkladá odbornej verejnosti reprezentatívny výber jedenástich prác Josefa Filipca, vydaných v rokoch 1957–1995 v Čechách i v zahraničí, ktoré sú výsledkom jeho dlhoročnej vedeckej práce a nepochybne podnetným prínosom nielen pre domácu českú, ale aj zahraničnú lexikológiu a lexikografiu. Štúdie sú uverejnené v pôvodnom jazyku, teda v češtine (s nemeckým resumé), nemčine a angličtine a usporiadané chronologicky, s presne citovaným pôvodným prameňom. Práca okrem samotných štúdií prináša i jeho stručný životopis autora a predslov E. Eichlera, ktorý predstavuje J. Filipca ako pokračovateľa tradícií pražskej lingvistickej školy a priekopníka modernej českej lexikológie a lexikografie. Vyzdvihuje sa dôležitosť Filipcovho cieľavedomého záujmu o vnútrojazykovú i medzijazykovú konfrontáciu a význam jeho konfrontačného prístupu pre uvedenie lexikológie a lexikografie v rámci slavistiky na nový, vyšší stupeň. Na záver autor predslovu vyslovuje želanie, aby predkladaná práca podnietila mladších lingvistov do tvorivej práce.

Úvodná štúdia *Lexikálně sémantická výstavba hesla – ústřední otázka lexikografické práce* (s. 1–22) sa zaoberá otázkami, ktoré dovtedy podľa autora neboli v centre pozornosti českých lexikografov (napr. otázkami všeobecného názvoslovnia, významu a kontextu, lexikálnej abstrakcie či systému). Prepojením teoretickej lexikológie s praktickou lexikografiou autor zviditeľňuje metódy i problémy lexikografickej práce, pri ktorej sa kladie dôraz na existenciu vzájomných obojsmerných vzťahov slova a kontextu, na skúmanie limitovanej schopnosti slova spájať sa s inými slovami a na mnohoraké vnútrojazykové vzťahy lexikálnych jednotiek. Vymedzením základných pojmov a termínov táto práca slúži ako teoretické východisko pre ďalší výklad.

Aktuálnym úlohám a okruhom lexikálneho výskumu je venovaná štúdia *K úkolům české lexikologie* (s. 43–60). V jej úvode autor oceňuje význam práce na veľkých jednojazyčných slovníkoch českého jazyka pre budovanie českej lexikografickej teórie, podnetnosť učenia pražskej školy a zahraničnej (najmä štruktúrne orientovanej) lingvistickej teórie ako aj zahraničnej lexikologickej a lexikografickej literatúry pre českú lexikológiu. Za základné východisko lexikálneho výskumu sa považuje štruktúrne poňatie slovnnej zásoby a zdôrazňuje sa

nevyhnutnosť vnútrojazykovej konfrontácie lexikálnych jednotiek pri zisťovaní ich sémantických a gramatických vlastností v rámci systému. Adekvátny opis lexikálnej jednotky je mnohoaspektový, má zohľadňovať jej formu, význam, vnútornú gramatickosť, gramatický a sémantický kontext, štylistické príznaky a frekvenciu výskytu. Lexikálny výskum sa podľa autora musí perspektívne venovať zisťovaniu sémantických invariantov a variantov, sémantických komponentov lexikálnych jednotiek a sémantických opozícií a k jeho kľúčovým úlohám patrí aj zisťovanie a analýza čiastkových štruktúr a systémov v slovnej zásobe, ich konfrontácia a typológia.

Štúdia *Vzájemná souvislost lexikální sémantiky a onomaziologie při konstrukci dílčích lexikálních systémů v slovní zásobě* (s. 114–122) obracia pozornosť na hlavné znaky lexikálnej sémantiky ako základného úseku lexikológie a jazykovej sémantiky, ktorými sú: jej štruktúrna výstavba, vymedzenie obsahu lexikálnych jednotiek množinou významových komponentov (na základe vnútrojazykovej konfrontácie), empirický výskum rozsiahleho materiálu a zohľadnenie vzťahu lexikálnej jednotky k mimojazykovej skutočnosti. Popri lexikálnej sémantike (sémaziológii) je dôležitým úsekom obsahovo orientovanej lexikológie onomaziológia, pričom na rozdiel od iných bádateľov vzťah sémaziológie a onomaziológie autor nechápe ako inkluzívny, ale ako rovnocenný a komplementárny (sémantika však onomaziológiu predchádza). V poslednej časti príspevku autor na konkrétnej analýze čiastkového systému slovícu pohybu demonštruje metódy výskumu čiastkových systémov v slovnej zásobe.

Problematiku centra a periférie v slovnej zásobe predkladá článok *Probleme des Sprachcentrums und der Sprachperipherie im System des Wortschatzes* (s. 23–42). Opozícia centra a periférie sa dá aplikovať na všetky jazykové stránky a roviny a prihliadajúc na fakt, že medzi obidvoma pólmi sú viaceré medzistupne a prechodné sféry, v ktorých sa centrálna a periférna javy križia, uplatňuje sa táto opozícia aj pri výskume slovnej zásoby a pri jej lexikografickom spracovaní.

Vzťah špeciálnej slovnej zásoby k bežne používanej slovnej zásobe analyzuje štúdia *Zur Spezifik des spezialsprachlichen Wortschatzes gegenüber dem allgemeinen Wortschatz* (s. 75–82). Predmetom záujmu je funkcia termínov v odborných textoch, v ktorých sa termíny vyskytujú vo zvýšenej miere, avšak na výstavbe textu sa spolupodieľajú s bežne používanými lexikálnymi jednotkami. Autor približuje rôzne aspekty pojmu termín (pojmový význam, zaradenie v systéme, pevnosť zaradenia, postrádateľnosť/nepostrádateľnosť, centrálnosť/periférnosť) a upozorňuje na prelínanie jednotlivých terminologických sústav i na zvyšujúci sa počet termínov vstupujúcich vplyvom masmédií do bežnej slovnej zásoby.

Články *Zur innersprachlichen Konfrontation von semantischen Teilstrukturen im lexikalischen System* (s. 61–74) a *Zur Polysemie und lexikalisch-semantischen Sprachkonfrontation* (s. 83–94) po prvýkrát v českej lexikológii upozorňujú na vnútrojazykovú konfrontáciu ako na kľúčovú metódu sémantickej analýzy.

V prvom článku sa autor venuje vzťahu jednotky a celku a jeho rozmanitým prejavom v slovnej zásobe. Adekvátne poznanie lexikálnej jednotky, ako aj slovnej zásoby ako celku, si vyžaduje vnútrojazykovú konfrontáciu čiastkových systémov a štruktúr, v ktorých sú jednotky usporiadané. Dôležitá je analýza sémantickej podobnosti a rozdielnosti lexém a určenie hierarchických vzťahov založených na sémantických invariantoch. Lexikálnosémantický systém sa chápe ako makroštruktúra, ktorej jednotlivé prvky sú dané napr. základnými opozíciami: systém – text, systém – hovoriaci subjekt, systém – periféria.

V druhom článku sa vnútrojazyková konfrontácia uplatňuje ako metóda pri analýze polysémických štruktúr v slovnej zásobe. Autor tu prezentuje svoje poňatie polysémie, definuje sému, semému, lexému. Svoje rozlíšenie systémových a kontextových sém dokumentuje na jednotlivých príkladoch.

Problematike konfrontačného štúdia slovnej zásoby sa venujú štúdie *Zur Problematik der Konfrontation des tschechischen und deutschen Wortschatzes* (s. 95–113) a *Problematika konfrontace v lexikální zásobě* (s. 123–136). Prvá práca sa sústreďuje na konfrontačný výskum českej a nemeckej slovnej zásoby. Na česko-nemeckom materiáli autor metódou konfrontácie čiastkových lexikálnych systémov (a na základe spoločného metajazyka) odкрýva symetrickú a asymetrickú ekvivalenciu lexikálnych jednotiek. Ponúka tiež prehľad vývoja konfrontačnej lingvistiky (W. von Humboldt, F. de Saussure, pražská škola) a navrhuje

prihliadať nielen na genetickú a typologickú príbuznosť jazykov, ale aj na sociologické a kultúrne významné skutočnosti.

Východiskom druhej práce je teoretické vymedzenie medzijazykovej konfrontácie ako konfrontácie dvoch a viacerých rovnoprávných jazykov na základe spoločného metajazyka, zohľadňujúc ich zhody i rozdiely. Takto ponímanú konfrontáciu autor chápe ako nevyhnutnú etapu opisu a výkladu jazykov, pričom za dôležité považuje otázky medzijazykovej porovnávacej základne a ekvivalencie. Analýze podrobuje hlavné okruhy konfrontačnej lexikológie, a to: paralelnosť opisu porovnávaných jazykov, spoločný metajazyk ako porovnávacu základňu, teóriu ekvivalencie, modely a typológiu čiastkových podsystémov a proporčné charakteristiky opozičných súborov v slovnej zásobe. V centre pozornosti porovnávacieho rozboru stojí čeština a ruština, ale aj relevantné znaky nemčiny, francúzštiny a angličtiny. Konfrontácia lexiky prebieha postupne, nie však cez jednotliviny, ale v prvom rade cez porovnávanie čiastkových podsystémov, najmä monosémických a polysémických polí.

Ďalšia časť *Lexicology and lexicography. Development and state of the research* (s. 137–157) načrtáva vývoj a súčasný stav českej lexikológie a lexikografie. V prvej časti autor hodnotí význam domácich (a ruských) príslušníkov pražskej školy ako aj vplyv Saussura či neskôr Kuryłowicza na vývin českého lexikologicko-lexikografického myslenia a bádania. Ďalšie dve časti predstavujú obsah, ciele, metódy a pojmoslovie – teda celkovú teoreticko-metodologickú koncepciu českej lexikológie (semaziológie i onomaziológie) a lexikografie, vrátane ich perspektívnych úloh.

Dielo uzatvára článok *Lexikální norma* (s. 158–171), ktorý podáva prehľad doterajšieho výskumu jazykovej normy, pričom do centra pozornosti posúva – najmä v súvislosti so zmenami súčasného stavu jazyka a jazykovedy – problematiku lexikálnej normy. Táto problematika sa týka jednak slovnej zásoby, jednak slovníkov rôznych typov, ktoré rozlične aplikujú teoretické poznatky a požiadavky. Vo všeobecnosti sa norma chápe dvojako – ako súbor všeobecne známych a zrozumiteľných jazykových jednotiek a ako faktor regulujúci ich používanie. Lexikálna norma sa vzťahuje na všetky aspekty lexémy: na formu a význam, rôzne úrovne a funkcie významu a na úzus. Základom pre jej zistenie je materiálovo fundovaný vedecký opis a výklad lexikálnej zásoby, a to z hľadiska komunikatívneho a štruktúrne systémového. Norma a úzus (v ktorom sa lexikálna norma prelína s komunikačnými a štylistickými normami) sa vzájomne vyvažujú, čo dokazuje, že norma je svojou povahou dynamická, otvorená a dočasná.

Na záver pripomíname, že ucelený pohľad na takmer štyri desaťročia cieľavedomej tvorivej práce J. Filipca ponúka odbornej verejnosti vydavateľstvo Otto Sagner (zásluhou editorov O. Horbatscha, G. Freidhofa a P. Kostu) pri príležitosti autorových osemdesiatín. (Porov. aj podrobnú recenziu tohto súboru v *Slove a slovesnosti*, 59, 1998, s. 308–311).

Lubica Zvariková

Významná medzinárodná vedecká konferencia v Minsku

Ide o konferenciu na širokú tému *Jazyk – literatúra – kultúra*, ktorú zorganizovala Filologická fakulta Bieloruskej štátnej univerzity v bieloruskej metropole Minsk, a to pri príležitosti 55. výročia založenia Katedry bieloruského jazyka a literatúry. Konferencia sa uskutočnila v dňoch 22. – 23. septembra 1998. Okrem domácich jazykovedcov, literárnych vedcov, etnografov, pedagógov, kulturológov, prekladateľov a zástupcov rôznych oblastí vedy a kultúry sa na nej zúčastnili aj odborníci z Ruska, Ukrajiny, Poľska, Bulharska a Slovenska. Na spoločných plenárnych zasadnutiach a pri okrúhlym stole v rokovaniach šiestich sekcií odznelo 125 pripravených referátov a množstvo diskusných vystúpení. Celkový obraz o tematickom zábere

a celkovom prínose konferencie z pohľadu nielen domácej bielorusistiky, ale aj v širších slavistických reláciách poskytne až vydaný zborník materiálov.

V plenárnej časti konferencie, ktorú otvorila dekanka hostiteľskej fakulty L. A. Murynovová, odznali jednak informatívno-analytické referáty podávajúce obraz o úlohách a problémoch súčasnej bieloruskej literárnej vedy (A. A. Lojka), o výsledkoch jazykovedného bádania na Filologickej fakulte BŠU (U. M. Lazovskij) a o histórii i súčasnom stave bieloruskej filológie v Poľsku (A. Smulkowa), jednak príspevky predstavujúce závažné výsledky nových výskumov sledovanej problematiky, akými boli napr. referáty V. P. Rahojšu (*Východoslovanský medziliterárny kontext ako systém*), U. M. Konana (*Biblické archetypy a kresťanské motívy v bieloruskej literatúre 19. – 20. storočia*), A. S. Fiadosika (*Magická funkcia tradičnej jarnej obradnosti Bielorusov*) a A. J. Supruna (*Bieloruský spisovný jazyk medzi slavia orthodoxa a slavia latina*).

Organizátori konferencie usmernili rokovania v sekciách a tak, aby sa k sebe dostali referáty tematicky blízke. Prvá sekcia bola zameraná na vecný okruh *Bieloruský lingvokultúrny fenomén. Nominácia. Komunikácia*. Odznali tu referáty domácich bieloruských odborníkov o národnej aforistike ako o zrkadle etnického povedomia (L. I. Siameškovová), o emocionálnom aspekte národnej mentality ako problému umeleckého prekladu (M. S. Patreba), o onomastickom priestore bieloruskej rozprávky (L. U. Chryščanovičová), o vlastnom mene, spoločenskom vkuse a gramatickom systéme (T. R. Ramzovová), o koncepte „lásky“ v jazykovom obraze sveta A. Achmatovovej (A. U. Michajlovová), o jazyku, filozofii a kultúre ako o vzájomne spätých podstatách (S. M. Belavusovová) a celý rad ďalších. N. Androsiuková z poľského Białystoku analyzovala pomenovania kalendárnych sviatkov a obradov zimného cyklu v nárečiach oblasti Białystoku.

Druhý okruh tém organizátori konferencie nazvali *Štruktúrna-normatívna dynamika jazyka a stylistická polyvalentnosť*. Z domácich účastníkov A. I. Padlužny podal zaujímavý pohľad na spisovnú normu v minulosti a súčasnosti, S. M. Zapruďski sa zamerl na charakteristiku aktívnych procesov v lexike súčasnej spisovnej bieloruštiny, H. I. Basavová analyzovala jazykovoštylistické osobitosti náučného textu, S. A. Važnik sa zamýšľal nad problémami lexikografického spracovania slovíe v bieloruštine a poľštine a V. M. Laškuvová predstavila kultúrno-historický význam a aktuálnosť „Praktickej rétoriky“ S. Lavksmina. Zo zahraničných účastníkov v tejto sekcii vystúpili L. U. Zlatoustovová z Moskvy, ktorá hovorila o fukčných štýloch ruskej hovorenej reči. Autor tejto správy – L. Bartko (Prešov) vystúpil s referátom na tému štruktúrnej a normatívnej dynamiky spisovnej a nárečovej formy slovenského jazyka.

Sekcia *Národný obraz sveta v umeleckej literatúre* bola venovaná literárnej problematike. Z viac ako dvoch desiatok referátov sa žiada tu spomenúť aspoň príspevky H. J. Varonovovej o náučnej fantastike v súčasnej bieloruskej próze, E. D. Siňkovovej o literárnom jazyku bieloruskej prózy 20. storočia a J. A. Masarenkovovej o jazyku ako o svojráznom estetickom ideáli v tvorbe mladých bieloruských spisovateľov.

Aj rokovanie 5. sekcie (*Bieloruská literatúra a svetová umelecká skúsenosť*) bolo zamerané na literárnu problematiku, a to najmä na otázky miesta bieloruskej literatúry v kontexte svetovej literatúry. I tu odznalo vyše dvadsať referátov – o symbolizme v tvorbe J. Kupalu (L. K. Tarasiuková), o problémoch rytmu zo sémantického aspektu (A. J. Smirnov), o metafore erotiky v poézii L. Draňko-Majsiuka (A. V. Bredzičtinová), o kultúrnom interkontexte v románoch českého autora M. Kunderu (A. U. Vostrykavová) ai.

K zaujímavým uvažovaniam a podnietil viacerých autorov tematický okruh *Mýtus – folklór – literatúra*. Napr. K. B. Kabašnikav vo svojom referáte analyzoval vzťah rozprávky a mýtu, I. K. Čiščanka sa pokúsil o charakteristiku sémantiky a genézy mytologických symbolov, I. I. Miačikovová analyzovala folklór ako semiotický systém, M. A. Kavalovová sa zamýšľala nad sujetotvornou rolou motívu boja s drakmi v slovanských ľudovej slovesnosti a A. I. Čarota podal svoju interpretáciu sakrálnosti v národnom povedomí.

Celý rad zaujímavých referátov odznel aj v sekcii venovanej otázkam metodiky výučby jazyka, literatúry a rétoriky. Vychádzali síce z domácich bieloruských reálií, ale viacerým možno pripísať všeobecnejšiu platnosť.

Osobitne sa treba zmieniť o rokovaníach za *okrúhlym stolom*. Tu odzneli referáty so širším slavistickým zameraním. Tak napr. S. M. Procharavová predstavila svoju tézu o prechodnom charaktere bieloruskej syntaxe, I. U. Kurjanovová hovorila o bielorusko-poľskom jazykovom pomedzí, A. V. Kazakovová poukázala na miesto Bielorusov a Bieloruska v poľskej umeleckej literatúre a A. F. Klimencjevová analyzovala kultúrne styky balkánskych národov s Ruskom v polovici 18. storočia. Vyzdvihnúť treba jednu z iniciátoriek a organizátoriek konferencie V. M. Ešukovú (postupne sa vypracúvajúcu na dobrú slovakistku), ktorá predniesla dva referáty. Prvý napísala so Slovenkou J. Dudášovou (o slovenskom a bieloruskom zvukovom jazykovom systéme z komunikatívno-pragmatického aspektu), druhý s Bulharkou N. Nikolovovou (o problémoch jazykovej kultúry v Bielorusku a Bulharsku).

Medzinárodná vedecká konferencia v Minsku svojím zameraním a výsledkami – aj napriek relatívne skromnej medzinárodnej účasti – prekročila hranice Bieloruska a bielorusistiky a zaradila sa do radu vedeckých podujatí širšieho slavistického dosahu. Vo viacerých smeroch ju možno označiť za podnetnú pre podobné slovakistické a slavistické aktivity aj u nás.

Ladislav Bartko

MENNÝ REGISTER / INDEX OF NAMES

- Abrahamowicz D. 84
 Ameln K. 113, 122
 Andrić N. 6
 Androsiuk N. 187
 Anić V. 10
 Antoňák A. 90–92
 Atanasova M. 184
 Babić S. 10, 11
 Babukić V. 4
 Bačeva A. 81
 Bakoš M. 164, 166
 Balabanova Ch. 184
 Banac I. 12
 Barna F. 140
 Bartko L. 186–188
 Bartkowski B. 119, 122
 Bartmińska I. 171
 Bartmiński J. 171–172
 Basavova H. I. 187
 Bauer W. 50
 Belavusova S. M. 18
 Belić A. 7, 8
 Beňović E. P. 107
 Benšić J. 10
 Benveniste E. 79
 Benža M. 93
 Berďajev N. 74
 Bernolák A. 78, 103, 105, 169, 183
 Bezljaj F. 157, 160, 162
 Blánár V. 52–63, 86, 87, 93, 182–184
 Boďanskij O. M. 179
 Bogorov I. A. 183
 Boháč V. 144
 Bojeva E. 81
 Bojkovska S. 173–175
 Bondarenko N. A. 179
 Boranić D. 6, 7, 8
 Bosák J. 93
 Brabec V. 8
 Bredzichinova A. V. 187
 Brodnjak V. 12
 Broza I. 11
 Brozović D. 10, 14
 Buřfa F. 24, 84, 124–136, 175–176
 Bugel W. 142
 Bujukliev I. 182–183, 184
 Burlas L. 113, 122
 Čirilov J. 11
 Čiščanka I. K. 187
 Cránjalá D. 99, 100, 101, 105
 Cvetovski Ž. 173–175
 Czambel S. 14, 179
 Čaplovič J. 116, 122
 Čarota A. I. 187
 Čeripková M. 183
 Černík V. 78
 Černý J. 119, 122
 Činčurová X. 90
 Čitbaj F. 144
 Čížiková Z. 180
 Čolakov V. 183
 Dąbek S. 119, 121, 122
 Dabić B. 179
 Dandák J. 142
 Daničić D. 3, 4, 5
 Daskalov N. 184
 Demeter D. 4
 Dobříková M. 88–90, 166–167, 182–184
 Dobrovský J. 17, 55
 Dokulil M. 78
 Doležal P. 183
 Doroszewski W. 18, 19, 21, 24
 Dorotjaková V. 163
 Doruľa J. 65, 92–96, 177
 Dosev Georgiev G. 184
 Druga Š. 90
 Dubnička J. 78
 Dudášová-Kriššáková J. 16–24, 188
 Dukiewicz L. 18, 24
 Ďurišin D. 164–166
 Ďurovič J. 120, 122
 Dvonč L. 77–78, 167
 Dvončová J. 76–78
 Eichler E. 184
 Elschek O. 123
 Erhart A. 78
 Fedor M. 13
 Ferenczi I. 106, 118, 122
 Ferenčíková A. 78
 Ferienčík M. Š. 18
 Fiadosik A. S. 187
 Filipec J. 184–186
 Finka B. 11
 Florinskij T. D. 179
 Franko I. 66, 74
 Furlan M. 156, 157, 162
 Gajda S. 173–175
 Gajdoš M. 140
 Gajdoš V. J. 106, 107, 108, 113, 122
 Gašinec E. 166
 Georgiev I. 184
 Gerov N. 183
 Gluhak A. 11
 Grickatová I. 89
 Grigorjanová T. 179
 Grzegorzczkova R. 89
 Guberina P. 8
 Habovštiak A. 97–105, 166, 167–168, 183
 Habovštiaková K. 168–169
 Halaga O. R. 138
 Halíková E. 89
 Halilović S. 13
 Hanudel'ová Z. 169
 Haraksim L. 50, 71, 74, 138
 Hattala M. 78
 Härting M. 119, 122
 Hečko V. 167
 Hercigonja E. 10
 Hernas C. 171, 172
 Hnat'uk O. 67, 68, 74
 Hoche I. 184
 Holub J. 160, 162
 Honowska M. 84
 Horák E. 3–15, 86–88, 93, 173–175, 178–180, 184
 Horák G. 78
 Horbač O. 67, 74
 Horčička D. S. 183
 Hraste M. 8
 Hronek J. 77
 Hubschmied J. 101
 Hulková M. 106, 118, 122
 Huťanová J. 183, 184
 Hvišč J. 89, 90, 93, 164–166, 184
 Chilendarský P. 183
 Chryščanovičova E. U. 187
 Ilek B. 89
 Ilieva D. 184
 Isačenko A. 16, 18, 19, 22, 24
 Isaković I. 13
 Iveković F. 6, 11
 Ivić P. 13
 Ivšić S. 8, 11
 Jagić V. 5
 Jakobson R. 16
 Jasińska-Wojtkowska M. 172
 Javorskij J. 66, 74
 Jespersen O. 78
 Jež N. 88
 Jireček J. 117, 122
 Jonke L. 10
 Jurczak-Trojan Z. 84–86
 Jurišić B. 8
 Kabašnikov K. B. 187
 Kačala J. 24, 63, 78–80, 162
 Kačić L. 94, 106, 107, 108, 122
 Kačić M. 12
 Kálal M. 159, 160, 161, 162
 Karadžić V. S. 3, 4, 55
 Karalevov L. 183
 Káša P. 90
 Katičić R. 10, 11, 14
 Kavaľova M. A. 187
 Kazakova A. V. 188
 Kjuvlieva-Mišajkova V. 87
 Klaić B. 9
 Klemensiewicz Z. 18, 19, 21, 24
 Klimencjeva A. F. 188
 Klimowicz M. 172
 Kollár D. 149–155, 183
 Kollár J. 77
 Konan U. M. 187
 Konečný S. 140
 Koneski K. 173–175
 Kopaničák J. 81
 Kopečný F. 105, 160, 162
 Kořenský J. 78
 Koška J. 184
 Košková M. 183
 Kouba J. 114, 115, 117, 133
 Kovačić I. G. 10
 Kovačičová O. 81, 82
 Krajčovič R. 177
 Krajňák J. 50
 Kralčák L. 41, 65
 Králik L. 181–182
 Krasnovská E. 65, 92, 95, 176–177

- Kraus C. 77
 Kraus J. 164
 Krklec G. 6
 Krleža M. 6
 Krošlákova E. 169
 Krstić K. 8
 Krysa B. 67, 68, 74
 Křížková H. 89
 Kudlička E. 166
 Kuchar R. 34–41, 156–162, 176–177
 Kukuljević-Saksinski I. 4
 Kupala J. 26, 27, 187
 Kurjanova I. U. 188
 Kurylowicz J. 78
 Kutlík F. 184
 Lacko M. 138, 142
 Laskowski R. 18, 20, 21
 Lašuk V. M. 25–33, 187, 188
 Latta V. 170
 Lavksmin S. 186
 Lazovski U. M. 187
 Lekov I. 86–88
 Liřanov A. A. 179
 Likomanova I. 88
 Lipphardt W. 115, 123
 Lipták Š. 95, 96, 175–176
 Liška J. 77
 Liřková O. 77
 Lojka A. A. 187
 Lotka E. 88, 89
 Lučyc-Federac I. 166
 Maciejewska B. 90
 Machek V. 100, 101, 104, 105, 158, 159, 162
 Majtán M. 83–84
 Maliti E. 80–82
 Manolova L. 184
 Maretić T. 3, 5, 6, 7
 Martynov V. I. 74
 Marusin M. 137, 139
 Masarenkova J. A. 187
 Matejko E. 50, 183
 Mathauserová S. 81
 Mathesius V. 89
 Mazur J. 171
 Mažuranić I. 4
 Miačikava I. I. 187
 Mieczkowska H. 84–86, 88
 Michajlavova A. U. 187
 Miklošič F. 156, 162
 Mikluš M. 180–181
 Miladinov D. 183
 Miladinov K. 183
 Minova-Gjurkova L. 173–175
 Mirosławska W. 88
 Mirović N. 66
 Misirkov K. 174
 Mistrik J. 77, 181
 Mišajkova D. 184
 Mocko J. 115, 123
 Mogaš M. 10, 11
 Mojžiš M. 144
 Morawiecová K. 89
 Moszyński L. 177
 Murynova L. A. 187
 Mušynka M. 67, 74
 Mužik F. 115, 123
 Mykytas V. 67
 Nábělková M. 65
 Nádvorníková V. 77
 Nejedlý Z. 115, 123
 Nikitina S. E. 74
 Nikolajeva T. M. 179
 Nikolova N. 183, 188
 Nižnanský J. R. 166
 Novák E. 23, 24
 Odran M. 184
 Ondrejovič S. 87, 166
 Ondruš Š. 24, 166, 177, 184
 Oravec J. 78
 Orwińska-Ruziczka E. 84–86, 89
 Pacel V. 4
 Pacsai I. 181–182
 Padlužny A. I. 187
 Padučeva E. 89
 Palkovič K. 166–167, 182–184
 Paňčíková M. 84–86, 90, 89, 183
 Panevová J. 78
 Papierz M. 84–86, 89
 Papp G. 114, 123
 Papp Š. 67, 74, 75
 Parčić D. 12
 Patreba M. S. 187
 Pauliny E. 21, 22, 24, 78, 79, 80, 177
 Pavešić S. 10
 Pavlovič J. 144
 Peciar Š. 162
 Pejakovič S. 4
 Pekarovičová J. 89, 90, 170–171
 Peretc V. 66, 75
 Perferckij E. 139
 Perniška E. 87, 183
 Petráčková V. 164
 Pisárčiková M. 63, 162
 Pleskalová J. 83–84
 Pogorielov V. A. 184
 Potebňa A. A. 181
 Považaj M. 52, 63, 163
 Pranjković I. 12
 Profantová Z. 171–172
 Procharava S. M. 188
 Rački F. 5
 Račov P. 183
 Radovanović M. 11
 Rahojša V. P. 187
 Rajnoch K. 170–171
 Ramzova T. R. 187
 Ribay J. 17
 Ripka I. 52, 162, 167–168, 170
 Ristovski B. 173–175
 Roman M. 169–170
 Rosandić D. 10
 Rožić V. 6
 Rudlovčak O. 67, 74
 Rusnák P. 144
 Ruščin P. 106–123
 Ružička J. 80, 162
 Rybár L. 166
 Rybarič R. 106, 123
 Sabol J. 17, 24
 Samardžija M. 12
 Sawicka I. 18, 20, 21, 24
 Sehnal J. 119, 123
 Sesar D. 12
 Sgall P. 77
 Siameškova L. I. 187
 Silić J. 10
 Simeon R. 9
 Siňkova E. D. 187
 Skarina F. 25
 Skladaná J. 164, 168–169
 Skok P. 9, 101, 105
 Skoumalová Z. 78
 Smirnov A. J. 187
 Smulkow A. 197
 Snój M. 157
 Sobotková M. 88
 Spišák P. 44, 140
 Sreznevskij I. I. 179
 Stanislav J. 177
 Stankovič B. 178–180
 Stefańczyk W. 84
 Stojanovič M. 8, 11
 Stieber T. 17, 18, 19, 24
 Stojanova E. 183
 Strossmayer J. J. 5
 Strutyński J. 18, 20, 24
 Suchoň-Chmielova B. 90
 Sulim R. 171
 Suprun A. J. 187
 Suwary-Marčoková B. 90
 Šafárik P. J. 17
 Ščegleva S. 66, 75
 Šilhánková D. 82
 Šima P. 183
 Šimić A. B. 6
 Šivic-Dularová A. 156, 162
 Škoviera A. 137–148
 Škoviera D. 45, 145, 146
 Škultéty J. 14, 79, 184
 Štefanovičová T. 93
 Štúr L. 17, 55, 78, 79, 80
 Šulek B. 4, 12
 Švagrovský Š. 42–51, 81, 82, 166
 Tařa B. 12
 Tarasiukova E. K. 187
 Tellinger D. 179
 Težak S. 11
 Timko A. E. 184
 Timofejeva A. A. 179
 Tkalkčević Veber A. 4
 Tokarsky R. 171
 Topolińska Z. 89
 Trávníček F. 158, 162
 Trifonova J. 88
 Trubačev O. N. 100, 101, 105
 Trubeckoj N. 18
 Tvrdý P. 183
 Týr M. 180
 Ujevič T. 6
 Urbancová H. 93
 Urbańczyk S. 24
 Vachek J. 89
 Vakarelska D. 184
 Váľčanova M. 184
 Váľčev G. 184
 Varonava H. J. 188
 Vasmer M. 101, 105
 Važnik S. A. 187
 Veličko S. 88
 Velkovska S. 173–175
 Veselovsky A. N. 164
 Vilikovský J. 106, 112, 115, 116, 123
 Vince Z. 10
 Vladova J. 173–175
 Vojčina J. 10
 Volkov V. V. 180–181

Vostrykava A. U. 187
Vozňak M. 66, 75
Witkowski W. 67, 75
Wollman F. 164
Ząbek Š. 172
Zaprudski S. M. 187
Zasorina L. N. 181
Záturecký A. P. 183
Zemánek J. 50
Zlatoustova E. U. 187
Zorvan E. 144
Zvaríková E. 184–186
Žeňuch P. 64–75, 92, 94, 139
Žeňuchová K. 90–92
Žigo P. 76–77, 78–80
Žirmunskij V. M. 164
Živković S. 8